

Političke ideje i javne politike

priručnik za političke organizatore

***Političke ideje
i javne politike***
priručnik za političke organizatore

Političke ideje i javne politike: priručnik za političke organizatore

Urednik: **Milan F. Živković**

Autori tekstova: **Ivan Cerovac** [Trebaju li nam političke ideje; Neoliberalizam; Konzer-
vativizam], **Velibor Mačkić** [Što trebamo znati za raspravu o... ekonomskoj politici;
Ekonomske politike u praksi] i **Milan F. Živković** [Uvod; Socijaldemokracija; Od poli-
tičkih ideja do javnih politika]

Recenzent: **Tonči Kursar**

Dizajn i priprema za tisak: **Siniša Nikolić**, Duplerica d.o.o.

Slika na ovitku: **James Ensor** [1888] *L'Entrée du Christ à Bruxelles en 1889*, Getty
Museum

ISBN ??????????

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu ??????? pod brojem ??????.

Izdavač:

CENTRAL AND EASTERN EUROPE REGIONAL
POLITICAL PARTY PROGRAM

Working for democracy and making democracy work

NDI is a nonprofit, nonpartisan, nongovernmental organization that has supported democratic institutions and practices in every region of the world for more than two decades. Since its founding in 1983, NDI and its local partners have worked to establish and strengthen political and civic organizations, safeguard elections, and promote citizen participation, openness and accountability in government.

NDI je neprofitna, nestranačka, nevladina organizacija koja podržava demokratske institucije i prakse u svakom regionu sveta više od dvadeset godina. Od svog osniva-
nja 1983. godine, NDI i njegovi lokalni partneri rade na uspostavljanju i jačanju po-
litičkih i građanskih organizacija, obezbeđivanju regularnosti izbora i promovisanju
učešća građana, kao i stvaranju uslova za otvorenu i odgovornu vladu.

NDI je objavio ovaj priručnik uz finansijsku podršku Nacionalne zadužbine za demo-
kratiju (NED). Stavovi iznešeni u ovom tekstu su stavovi autora i ne predstavljaju nuž-
no gledišta NED-a.

Autorsko pravo® Nacionalni demokratski institut (NDI) 2018. Sva prava su rezervisa-
na. Delovi ovog dokumenta mogu se umnožavati ili prevoditi u nekomercijalne svrhe
ukoliko se NDI navodi kao izvor materijala i ukoliko mu se dostave primerci bilo kog
prevoda.

Sadržaj

Predgovor i zahvale	5
Uvod	8
Trebaju li nam političke ideje	15
[Neo]liberalizam	26
Konzervativizam	41
Socijaldemokracija	52
Od političkih ideja do javnih politika	97
Što trebamo znati za raspravu o... ekonomskoj politici	113
Ekonomске politike u praksi	139
[Neo]liberalna ekonomska politika	141
Konzervativna ekonomska politika	149
Socijaldemokratska ekonomska politika	154

Predgovor i zahvale

Aktivistički testament povjesničara Tonyja Judta inspirativna je kritika naraštaja političara čiji “zanos ne uspijeva nadahnuti glasače njihovih zemalja. Oni, kako izgleda,” piše Judt, “ne vjeruju u neki cjeloviti skup načela ili politika.” Iako kontinuirano “dovode u pitanje institucije države blagostanja,” tek ih je nekolicina “aktivno izdala demokratsko povjerenje koje im je poklonjeno. Ali, ako postoji generacija javnih ljudi koji dijele odgovornost za našu kolektivnu sumnju u politiku i političare, oni su njeni pravi predstavnici. Uvjereni da ima malo toga što mogu učiniti, oni su malo i učinili”.¹ Pokušavajući sasvim neiskusnoj organizatorici i aktivistu relativno mladih političkih stranaka balkanske regije ponuditi potporu u inicijalnoj orijentaciji na počecima njihova političkog djelovanja, ovaj priručnik je nastao iz iskustva različitih oblika osnovnog političkog obrazovanja – seminara, radionica ili političkih akademija – koje su autori pohađali, organizirali ili i sami vodili u ulogama predavača odnosno, kako se to aktivističkim žargonom obično kaže, trenera. Najviše smo se oslanjali na program Političke akademije hrvatske udruge za razvitak socijalne demokracije Novo društvo koji se, uz nezamjenjivu potporu zaklada Friedrich Ebert i Max van der Stoel te Socijaldemokratske partije Hrvatske, usavršavao cijelo desetljeće svog postojanja (2006 – 2015). To, naravno, ne bi bilo moguće bez angažmana Ivice Račana, Zorana Milanovića i Igora Dragovana iz SDP-a Hrvatske, Arjena Berkvensa i Danijela Tadića iz amsterdam-

¹ Judt, Tony (2011) *Zlo putuje zemljom: rasprava o našim sadašnjim nelagodama*, Zagreb, Algoritam: 94.

skog FMS-a, Mirka Hempela, Dietmara Dirmosera, Maxa Brändlea, Tijane Defar i Nenada Zakoška iz FES-ovog ureda u Zagrebu te Antuna Vujića i Karoline Leaković iz Novog društva.

Interes mnogobrojnih polaznika Akademije da čitaju predloženu literaturu, pišu eseje, pripremaju vlastita izlaganja i priloge kritičkoj raspravi o društvu i politici ohrabrio nas je da različite treninge političke komunikacije ostavimo po strani i posvetimo se, jednostavno, političkom obrazovanju. Ne podcjenjujući važnost vještina javnog govorenja ili upotrebe socijalnih medija u političkom djelovanju, naprosto ne vjerujemo da te komunikacijske mačke uopće love izborne miševе ako nemaju političkog sadržaja. Ulagati određeni rad u društvenu teoriju i razumijevanje političke prakse nas i drugih nije presudno samo za uspjeh naših političkih stranaka, sindikata, pokreta ili organizacija civilnog društva, nego vrijedi i samo po sebi.

Započeli smo ovaj rad zahvaljujući poticaju Ane Kovačević i Ane Radičević u ime NDI-ja i završili ga zahvaljujući njihovom strpljenju. Cijeli priručnik smo koncipirali prema programu "Trebaju li nam političke ideje?" koji je na Akademiji vodio dr. sc. Tonči Kursar. U tom smislu on nam nije samo recenzent, nego i poticaj da se upustimo u izradu ovoga priručnika. Za poglavlje posvećeno javnim politikama oslanjali smo se također na program "Politička ekonomija za političare" dr. sc. Zdravka Petaka, a zahvalnost, uz Stipu Ćurkovića i dr. sc. Mislava Žitka, dugujemo još mnogim nastavnicima i polaznicima koji su svojim doprinosima Političkoj akademiji Novo društvo ne samo znatno proširili zajedničke popise literature, nego i pomogli da umanjimo broj pogrešaka i zabluda koje su, ipak, samo naše.

Sadržaj priručnika vjerojatno podosta duguje i kontekstu posttranzicijske "političke konsolidacije"; bilo kako bilo, njemu ne

zahvaljujemo. Čini nam se samo da akcent na konceptu javne politike dobrim dijelom proizlazi iz relativno dugog razdoblja pokrivenosti ovdašnjih političkih aktera rasterom nacionalizma i "simboličke politike" koja uz njega ide. Jednostavno, ako svi pušu u neki nacionalni rog, onda se fokus na ono što bi vlade umjesto toga trebale raditi – u sferi ekonomske, obrazovne, socijalne i drugih politika – čini kao mogući izlaz iz tog "pret-političkog" stanja. To, naravno, ne znači da imalo vjerujemo u ideološku neutralnost *policyja*: pod okriljem "struke" uvijek se kriju sasvim određeni interesi i političke ideje. Jedan od ciljeva ovog priručnika je ohrabriti čitatelja da ih prepozna. Zato započinjemo prikazom tri "mainstream" ideologije – (neo)liberalizmom, konzervativizmom i socijaldemokracijom (demokratskim socijalizmom), a završavamo malim repetitorijem političke ekonomije i pozivom na usporedbu ekonomskih politika koje bi mogle doći, ili dolaze, iz ta tri ideološka lagera. Polaznici Političke akademije Novo društvo na završetku osnovnog programa su prolazili radionice koncipiranja također i obrazovne ili socijalne politike iz različitih idejnih perspektiva, ali ovdje smo se ipak držali zadanog opsega. Pokušavali smo priloge uobličiti što jednostavnije. Naravno, za sažeto predstavljanje ponekad zahtjevnih koncepata bez grešaka pri pojednostavljivanju bilo je potrebno znatno više znanja, nego što smo ga imali na raspolaganju. Namjera nam je bila ne proširivati krug referenci izvan popisa literature koje predlažemo na kraju svakog poglavlja, nadajući se da će vas i ovaj priručnik ohrabriti na daljnja čitanja i rasprave u vašim političkim školama. Vjerujemo, napokon, da to nije najmanji od pokušaja da u politici učinimo više.

Ivan Cerovac, Velibor Mačkić i Milan F. Živković

1 Uvod

Polazeći od namjere da potaknemo sudionike sve brojnijih političkoobrazovnih programa da preuzmu aktivniju ulogu u političkim procesima, jedan od fokusa usmjeravamo na ono što muškarci i žene koji se bave politikom *rade*. Koncept javne politike (*policy*) i rasprave o njoj u pokušaju *participativnog rješavanja zajedničkih problema* [na primjer nezaposlenosti ili nedostupnosti obrazovanja i lijekova] raspravljamo u trećem poglavlju. Vjerujemo, međutim, da su ne samo odabir ciljeva i načina rješavanja problema (*policy alternative*), nego i stvarni učinci političkog rada neizbježno određeni i onim što političke aktivistkinje i aktivisti *misle*. To je drugo žarište ovog priručnika: raspoznati *sisteme političkih ideja, vjerovanja i simbola* u političkom djelovanju, medijskim prikazima i, općenito, svijetu oko nas. To znači “locirati ideologije u srži političkih procesa” [Freedeen, 2006: 9]. Pročitamo li u novinama, recimo, “zahtjev za ukidanjem poticaja poljoprivrednicima”, trebali bismo prepoznati neoliberalnu ideologiju koja “stoji iza njega” (ili se upravo putem takvog zahtjeva ostvaruje). Zalaganje za državne mjere koje bi putem takvih poticaja možda zaštitile istu poljoprivrednu proizvodnju od međunarodne konkurencije, trebali bismo “pročitati” kao dio socijaldemokratskog programa, a mogući poziv da se taj problem riješi na nivou regije unutar konzervativnog idejnog “ključa”. Bavit ćemo se, dakle, sličnostima i razlikama velike ideološke trijade – (neo)liberalizma, konzervativizma i socijaldemokracije – ostavljajući matrice zelenih, feminizma ili nacionalizma za neku drugu prigodu. Razlozi tome su prostor

na raspolaganju – željeli bismo ipak biti sažeti – i činjenica da većina *mainstream* političkih stranaka na Balkanu svoj politički identitet pronalazi u (barem) jednom od ta tri tradicionalna ideološka kampa (usprkos nemalom broju novih zelenih inicijativa ili starih nacionalističkih pokreta). Vidjet ćemo da se pojedine *policy-mjere* veoma često koriste u svrhu ostvarivanja različitih ideološko-političkih ciljeva. Na primjer: restriktivna monetarna politika, povezana s čuvenom fiskalnom disciplinom, koja se posljednjih godina u vidu mjera štednje (eng. *austerity measures*), neizostavno pojavljuje u neoliberalnim političkim programima, svojevremeno je bila jedan od temeljnih sastojaka švedskog socijaldemokratskog modela.² Ciljevi, u smislu poželjnih društvenih stanja, međutim, krajnje su različiti: neoliberali žele minimalnu državu, niže poreze i rezervnu armiju nezaposlenih kako bi izdvajanja za plaće bila niža, a socijaldemokrati su težili održavanju pune zaposlenosti i univerzalnih socijalnih usluga. Međutim, ne samo da se *mjere* “posuđuju” u ovisnosti o izazovima trenutka, nego se i *ideološki ciljevi* mijenjaju, a u nekim razdobljima i “klize” jedni prema drugima. Ta “konvergencija” je često navodila na zaključke o “kraju ideologija”, u kojem bi, navodno, trebala opstati samo hladna objektivnost struke. Potom bi, međutim, redovito uslijedila razdoblja jasnijih političkih podjela i oživljavanja trajnih borbi na terenu između desnice i ljevice, odnosno između poretka kapitala i rada. Svjesni koliko svaki pojednostavljeni prikaz sugerira statičnost, ne pretendiramo niti na dio nekih konačnih odgovora o suštini (neo)liberalizma,

² Vidi str. 67 – 69 u poglavlju *Socijaldemokracija*, str. 132 u poglavlju *Što trebamo znati za raspravu o... ekonomskoj politici* i 156 – 159 u poglavlju *Ekonomске politike u praksi*.

konzervativizma i socijaldemokracije, ali se nadamo da komparativni pristup može ohrabriti na čitanja literature i postavljanje pitanja: što bi te idejne matrice danas mogle predstavljati?

Ideologija ili sistem političkih ideja

Iz dosadašnjeg izlaganja već je sasvim jasno da pojam *ideologije* koristimo u smislu *sistema političkih ideja*. Valjda upotreba i jedne i druge formulacije neće izazvati neku zabunu. U naslovu ipak nismo napisali – što bi isto bilo moguće – “od ideologija do javnih politika”, i to zbog negativnog značenja koje pojam ideologije također ima. “Misli vladajuće klase u svakoj su epohi vladajuće misli,” pišu Karl Marx i Friedrich Engels u *Njemačkoj ideologiji*. “Klasa koja je vladajuća *materijalna* sila društva, istovremeno je njegova vladajuća *duhovna* sila”, a ideje koje neki intelektualci [putem medija, škola... i općeprihvaćenih predodžbi o tome što je društveno “u redu”] plasiraju nisu ništa drugo do “u obliku misli izraženih vladajućih materijalnih odnosa” (Marx i Engels, 1967: 393 – 394). Ideologija je, prema tome, suprotstavljena znanosti, naglavačke postavljena verzija stvarnosti (Williams, 1985: 155), apstraktna i “lažna svijest” o društvu, iako Marx osobno nikad nije upotrijebio taj izraz (Carver, 2006: 61). U tom smislu, ideologija bi uvijek bila neka podvala, relativno uspješan pokušaj da nam se nešto pogrešno i, u osnovi, nepravedno, “proda” za prirodan i time jedino ispravan/nepromjenljiv poredak stvari. Vjerojatno smo, kao politički organizatori, i sami toga svjesni. Rijetko ćemo izvan naših krugova reći: “Naša ideologija je takva i takva”. Međutim, u internoj raspravi na kakvom stranačkom sastanku, nije isključeno da upozorimo kako se neka predložena mjera za rješavanje problema “ne uklapa u

našu ideologiju”, zar ne. U akademskom rječniku, ipak, upotreba pojma ideologija kao *sistema ideja usmjerenih na djelovanje* [Carver, 2006: 57] već dugo nije problematična. Slično sugerira i sam Marx u predgovoru *Priloga kritici političke ekonomije*: “Uvijek treba praviti razliku između materijalne preobrazbe ekonomskih uvjeta proizvodnje... i pravnih, političkih, religijskih, estetskih ili filozofskih –

ukratko, ideoloških – formi putem kojih ljudi postaju svjesni tog konflikta i nužnosti pobjede u njemu.” Iako je i tu vidljiv kontinuitet prethodnog smisla [ideološke forme kao izraz – moguće promjene? – proizvodnih odnosa], ideologija se više ne svodi na “puku iluziju”, nego postaje forma [sistem ideja] putem koje ljudi mogu postati svjesni problema i tako usmjeriti svoje političko djelovanje ka njegovom rješenju [Williams, 1983: 156]. Ovo posljednje shvaćanje blisko je konceptu njemačkog sociologa Karla Mannheima, s tim da sisteme ideja stvarno usmjerenih na promjenu socijalnog poretka on naziva *utopijama*, u opreci s idejama iz ovog ili onog razloga, namjerno ili sistemski usmjerenim na njegovu konzervaciju, odnosno *ideologijama*. Njemu dugujemo i upozorenje, ponekad zvano i Mannheimov

IDEOLOGIJA

1. Sistem ideja i ideala. Posebno onih u temeljima političko-ekonomske teorije i politika [npr.: *ideologija neoliberalizma*]
2. Ideje i načini razmišljanja karakteristični za neko razdoblje ili društvenu grupu [*prosvjetiteljska ideologija; kritika buržoaske ideologije*]
3. Krivo ili ekstremno shvaćanje i tumačenje kakve ideje [*zadajenost ideologijom*]
4. Puka teorija o nečemu, otuđena od životne prakse

paradoks, da, uvijek kad kritički promatramo nečije političke ideje kao zagovaranje *statusa quo*, to jest kao ideologije, i sami neizbježno imamo određene političke ideje, bili mi toga svjesni ili ne. Uostalom, nerijetko smo se mogli uvjeriti da se protiv ideje, na primjer, javnog financiranja obrazovanja najснаžnije bore pojedinci dovoljno imućni da ga financiraju privatno, bez obzira koliko to pokušavali predstaviti u “idealnim” terminima poput pravde, razvoja ili privrednog rasta.

Što pokreće političko djelovanje: ideje ili zahtjevi ljudi?

Možda bismo isto tako mogli upitati: što pokreće političke ideje? Vjerojatno se radi o nekoj kombinaciji: jedno (ili drugo) nas pokrene, drugo (ili prvo) osnaži i orijentira u teškim vremenima, pa nekako guramo. Ipak, dolazi li promjena (pritiskom) odozdo, ili (idejama) odozgo? U osnovi liberalna koncepcija institucionalne promjene određeni primat daje političkim idejama, a marksistička tradicija na prvo mjesto ipak stavlja uvid o položaju radnika i njihovim zahtjevima (dok konzervativci uglavnom žele da sve ostane, ili ponovo postane, kao prije). “Veća društvena i ekonomska jednakost može biti proizvedena putem oblikovanja političkih instituta [poput progresivnog oporezivanja ili univerzalne zdravstvene zaštite],” što je, prema švedskom lijevo-liberalnom političkom znanstveniku Bou Rothsteinu, “s sofisticirani ekvivalent dizajna javnih politika” (Rothstein, 2011: 23). Njih bi, u sljedećem koraku, u svoje programe usvajale političke stranke koje bi zatim osvajale – ili ne bi osvajale – kritičnu masu podrške birača na izborima, o čemu bi ovisila kasnija provedba i društvena promjena. Iako svjesni da “politički filozofi općenito misle da normativna načela kojima se bave trebaju imati prioritet” i

zanemaruju “administrativne i organizacijske dijelove politike” [Rothstein, 2011: 24], ovakvi pristupi zapravo kreću “odozgo”: od političkih ideja do javnih politika i njihove primjene. O tome je Marx, u predgovoru drugom izdanju prve knjige Kapitala, napisao čuveni odlomak povodom razlika između vlastitog pristupa [*dijalektičkog materijalizma*] i Hegelove dijalektike: “Po svojoj osnovi, moj dijalektički metod ne samo da se razlikuje od Hegelovog, nego mu je i direktno suprotan. Za Hegela je proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekt, demijurg [kreator] stvarnosti koja sačinjava samo njegovu spoljašnju pojavu. Kod mene, obrnuto, misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno” [Marx, 1974: 25]. Iz toga za aktiviste ljevice proizlaze daleko-sežne posljedice: aktualni poredak nije zadan, nego ga može promijeniti svatko spreman na njegovu kritičku analizu i kolektivnu akciju, a ne samo “vlasnici ideja”: najčešće intelektualci u redovima vladajuće klase, prema položaju ne osobito zainteresirani za systemske promjene. Takva dinamika pritiska odozdo,

O ČEMU GOVORIMO KAD GOVORIMO O IDEJAMA (ILI IDEOLOGIJAMA) POLITIČKIH STRANAKA?

Skup stavova koji upravljaju političkim djelovanjem:

- Često sadržava specifično razumijevanje ljudske prirode i povijesnog razvoja
- Navodi uzroke i kritiku sadašnjeg stanja
- Izlaže određeni projekt budućnosti
- Poznaje načine i aktere promjene
- Daje upute za političko djelovanje

koju sve učestalije možemo vidjeti na trgovima od Tahrira u Kairu do Sintagme u Ateni, od ulica Londona do *Wall Streeta* i fakultetskih učionica u Santiagu ili Zagrebu, također posjeduje legitimitet zahtjeva za političkim promjenama kojima će pravi izraz omogućiti vaše političke ideje i djelovanje.

Reference i prijedlozi za čitanje

Carver, Terell [2006] *Marx, marksizam, postmarksizam* u: Michael Freeden [ur.] *Političke ideologije: novi prikaz*, Zagreb, Algoritam: 55 – 74

Freeden, Michael [2006] *Sadržaj i metoda političkih ideologija: procjena transformacije* u: Michael Freeden [ur.] *Političke ideologije: novi prikaz*, Zagreb, Algoritam: 9 – 24

Marx, Karl [1974 [1867]] *Kapital: kritika političke ekonomije, Prvi tom* u: Marx, K. i Engels, F., *Dela* 21, Beograd, Prosveta, Institut za izučavanje radničkog pokreta

Marx, Karl i Friedrich Engels [1967] *Njemačka ideologija* u: Marx, K. i Engels, F., *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed: 357 – 428

Rothstein, Bo [2011] *Creating a Sustainable Solidaristic Society: A Manual*, *Social Europe Journal* [6] 1: 22 – 32. Dostupno na: <http://www.social-europe.eu/wp-content/uploads/2011/07/SocialEurope-19.pdf>

Williams, Raymond [1985] *Keywords: a vocabulary of culture and society, revised edition*, New York, Oxford University Press

2 Trebaju li nam političke ideje?

U ovom ćemo poglavlju prikazati tri danas najprisutnija sistema političkih ideja: (neo)liberalizam, konzervativizam i socijaldemokraciju. Kako bi prikaz bio što sistematičniji, najprije ćemo objasniti kako te ideologije nastaju i poprimaju svoj oblik, a zatim ih povezati sa trima političkim idealima, pokušavajući uočiti kako se postavljaju prema osobnim i ekonomskim slobodama pojedinca, te tako predložiti jasno razlikovanje među njihovim temeljnim načelima. Potom ćemo nešto detaljnije objasniti osnovne postavke svake ideologije i ukazati na njezina različita ostvarenja u suvremenoj političkoj praksi. Na kraju ćemo, u poglavlju Socijaldemokracija, putem nekoliko tabličnih prikaza još jednom podsjetiti na njihova temeljna obilježja.

Nastanak dominantnih političkih ideologija

Povijest modernih političkih ideja o kojima će u ovom poglavlju biti riječi započinje u prosvjetiteljstvu, ali možemo reći da se one jasno formiraju i oblikuju tek za vrijeme i u razdobljima nakon Francuske revolucije. Iako i u ranijoj povijesti često nailazimo na političke ideje koje bismo mogli pripisati ovim sistemima, ne postoji jasni kontinuitet koji bi opravdao njihovu vezu s današnjim ideologijama; one su zasigurno u većem ili manjem dijelu utjecale na njihovo oblikovanje, ali bi bilo previše ambiciozno tvrditi kako liberalizam, a pogotovo konzervativizam ili socijaldemokracija, nastaju prije kraja 17. ili početka 18. stoljeća. Kraći povijesni uvod je ovdje nužan kako bismo razumjeli uvjete u kojima ove ideologije nastaju, uzroke njihova formiranja i

*Iako se značenje riječi mijenjalo kroz povijest, **suverenitet** označava potpunu vlast vladara, države ili naroda nad nekim teritorijem, te nezavisnost takve vlasti u odnosu na bilo kakvu izvanjsku, tuđu vlast.*

probleme koje su postavile u središte, te da bismo ih mogli kvalitetno usporediti. Prvi dio revolucije [1789. – 1792.], u kojem je monarhija srušena, republika uspostavljena, a svi odnosi karakteristični za feudalni sistem i formalno ukinuti te zamijenjeni kapitalističkim, povjesničari često nazivaju upravo liberalnom revolucijom. Liberalizam tako polazi od ideje kako je revolucijom 1792. godine postignuto sve što se trebalo postići: svim su pojedincima dane velike političke i ekonomske slobode, osigurana je politička jednakost svih građana, narod je postao nositelj suvereniteta, a privatno vlasništvo (ali i sama privreda) je zaštićeno od utjecaja države. Prema stavovima liberala, projekt promjene društvenih i političkih odnosa dosegno je svoj kraj pa je proces radikalnih društvenih promjena ovdje morao stati. Neki su, ipak, mislili da se s promjenama otišlo predaleko.

Konzervativni će teoretičari stoga kritizirati revoluciju koja je uništila tradicionalne društvene strukture, poremetila dobro uhodane odnose vrijednosti i autoriteta te iz korijena promjenila stare proizvodne odnose. Konzervativci će tako smatrati da se već prvom fazom revolucije otišlo predaleko, odnosno da revolucije uopće nije trebalo ni biti.

Treća je skupina teoretičara, koja se ipak javlja nešto kasnije, smatrala kako promjene izvršene revolucijom nisu dovoljne. Njihov je pokret, zbog suprotstavljanja liberalnom individualizmu kojeg su optuživali za neosjetljivost na probleme siromaštva,

društvene opresije i sve većih razlika između bogatih i siromašnih, nazvan socijalizmom.

Stavovi prema Francuskoj revoluciji čine prve očite razlike između naših triju ideologija – liberali su bili zadovoljni postignutim promjenama, konzervativci su im se protivili, a socijalisti su smatrali da su one tek početak.

Osnovno razlikovanje: tri politička ideala

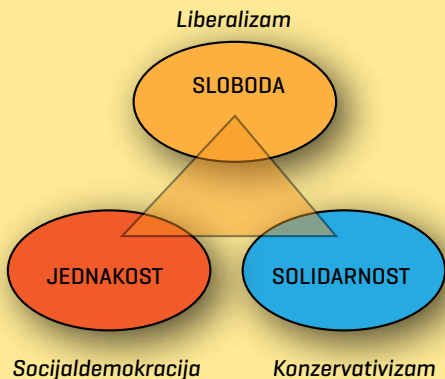
Francuska je revolucija u prvi plan gurnula tri moralna i politička ideala koji će dominirati političkim raspravama do danas, a sadržanih u čuvenom geslu *liberté, égalité, fraternité* – ideali slobode, jednakosti i bratstva [koje se danas često zamjenjuje sličnim idealom solidarnosti].

Liberté • Égalité • Fraternité

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Ove tri vrijednosti i danas su polazišna točka velikog broja [neo]liberalnih, konzervativnih i socijaldemokratskih političkih stranaka. One su često i eksplicitno navedene u stranačkim programima i drugim dokumentima, a od njih su polazili i teorijski začetnici ovih ideologija. Smisleno je upitati se kako su toliko različite, oko brojnih pitanja suprotstavljene ideologije mogle prihvatiti iste vrijednosti? Treba imati na umu, međutim, da same vrijednosti ne podliježu jasnim definicijama. Neoliberali će tako drugačije gledati na jednakost ili slobodu nego socijaldemokrati, odnosno istoj će se riječi pripisivati ponekad i sasvim različita značenja. Jednakost, na primjer, za neoliberalne može označavati samo izjednačavanje političkih prava, dok kod socijaldemokrata ona poprima mnogo komplek-

snija značenja koja mogu uključivati jednakost šansi i mogućnosti – socijalne, zdravstvene i drugih oblika zaštite – ali i jednakost ishoda i prihoda: kvalitete života ili nivoa blagostanja. Uz to

što se ne mogu složiti oko značenja vrijednosti koje prihvaćaju, zastupnici ovih ideologija se ne slažu niti u pogledu važnosti temeljnih vrijednosti prilikom praktičnog odlučivanja. Iako se slažu da ima nešto u svakoj od njih, spremni su poneku i žrtvovati ako time mogu unaprijediti druge, za njih važnije vrijednosti. Prema tome, možemo naglašavati jednakost dokle god njezine implikacije ne dođu u sukob s našim poimanjem slobode, ili pak gurati slobodu u prvi plan, bivajući pritom spremni ograničiti je zbog zajedništva i solidarnosti. Pojednostavimo li maksimalno ove pozicije, vidjet ćemo kako svaka ideologija polazi od jednog ideala Francuske revolucije kao svoje temeljne vrijednosti.

Liberalizam kao svoju središnju vrijednost uzima *slobodu*: ona postaje temeljno dobro koje se ne smije ugrožavati zbog drugih vrijednosti. U ovom je idealu sadržana koncepcija maksimalne osobne i ekonomske slobode. Počne li neka politička pozicija upozoravati na nejednakosti koje ovako nastaju, te nastavi li veći značaj davati vrijednosti jednakosti, govorimo o oblicima lijevog liberalizma, a ukoliko odbije ograničavanje ekonomskih

JESU LI VRIJEDNOSTI SLOBODE, JEDNAKOSTI I SOLIDARNOSTI UOPĆE KOMPATIBILNE?

Smisleno je zapitati se jesu li ideali međusobno isključivi? Ukoliko ih je moguće sva tri istovremeno i potpuno ostvariti, nije li to ono čemu trebamo težiti? Međutim, dominantan je stav političke filozofije kako se te tri vrijednosti neizbježno sukobljavaju i ograničavaju jedna drugu. Poznati argument u prilog ove teze navodi Robert Nozick: zamislimo li savršeno egalitarni model distribucije dobara, te pružimo ljudima slobodu da ih koriste kako žele, nužno će doći do neegalitarnih rezultata. Pretpostavimo da smo svim pojedincima dali jednaku količinu dobara. Među njima je i Wilt Chamberlain, poznati i veoma kvalitetni košarkaš koji s vlastitim klubom sklapa ugovor prema kojem svaki gledatelj utakmice kluba od ulaznice odvaja 0.25 centi koji idu Wiltu. Slobodno odlučivši da žele prihvatiti ugovor, sve su strane toga svjesne, uključujući i gledatelje koji – bez obzira na cijenu ulaznice – rado i brojno posjećuju utakmice. Nakon nekog vremena, Wilt će imati daleko više sredstava nego drugi ljudi, tj. dobit ćemo neegalitarni

Robert Nozick, američki politički filozof, zagovornik libertarijanizma (1938 – 2002), glavno djelo: *Anarhija, država, utopija*

rezultat koji je posljedica Wiltovine slobode da odredi pod kojim će uvjetima igrati za klub, odnosno slobode gledatelja da odluči hoće li prisustvovati utakmici. Prema tome, jedini način da osiguramo potpuno egalitarnu raspodjelu dobara je da ograničimo nečiju slobodu; s druge strane, odlučimo li ne ograničavati slobode pojedinaca, nužno dolazi do razlika u posjedovanju dobara. Na sličan je način moguće pokazati nekompatibilnost i drugih vrijednosti, zar ne.

Wilt Chamberlain,
jedan od
najistaknutijih
američkih košarkaša
1960-ih

Više je prigovora upućeno ovom Nozickovom primjeru, a ovdje ćemo se osvrnuti samo na najznačajniji. Murray Rothbard naglašava kako Nozick preuzima Lockeovo shvaćanje slobode kao mogućnosti da činimo ono što imamo pravo činiti. Nozick, međutim, uzima kao pretpostavku da imamo neograničena prava da prenosimo imovinu na koji god način to želimo. Ukoliko, s druge strane, krenemo od ideje da nemamo u svim situacijama pravo prenositi imovinu neovisno o posljedicama koje to uzrokuje, ograničenje prijenosa imovine ne mora uopće biti kršenje naše slobode.

sloboda i odbaci jednakost, te se eventualno približi ideji solidarnosti kao faktoru kojim se pokušava riješiti problem najsiromašnijih slojeva, govorimo o desnom liberalizmu.

Socijaldemokracija polazi od *jednakosti* kao središnjeg ideala: osnovni cilj postaje pružiti svima jednake mogućnosti, te barem približno jednako blagostanje. Kao glavno sredstvo za postizanje tih ciljeva vidi se ograničavanje ekonomskih sloboda pojedinaca, tj. uključivanje države (putem progresivnog oporezivanja i direktnog sudjelovanja u privrednim projektima) u ekonomsku sferu. Popuste li socijaldemokrati prema zahtjevima slobode, približavaju se lijevim liberalima, a ukoliko zaoštre borbu protiv ekonomskih sloboda, te uz jednakost naglasak stave i na solidarnost, približit će se socijalistima.³

Konzervativizam započinje s idealom bratstva i *solidarnosti*: prema članovima naše lokalne zajednice ili čak prema drugim sunarodnjacima imamo dužnosti slične onima unutar obitelji, samo, naravno, daleko slabije. Jasno je da nismo svi jednaki i da ne možemo dozvoliti svakakve slobode; društvo treba biti uređeno poput obitelji, tako da bogatiji građani, poput starije braće, direktno ili kroz različite organizacije, brinu za one siromašnije – to ne pretpostavlja samo financijsku pomoć, nego i duhovno vođenje. Približi li se konzervativizam suviše ideji jednakosti, te uključi li u svoje metode mobilizaciju masa i umjereno ograničavanje ekonomskih sloboda, nalikovat će na staru desnicu prve polovice 20. stoljeća; okrene li se na drugu stranu, odbaci jednakost te prihvati velike ekonomske slobode i glavnu ulogu tržišta, počet će se pretvarati u progresivni konzervativizam i europsku novu desnicu.

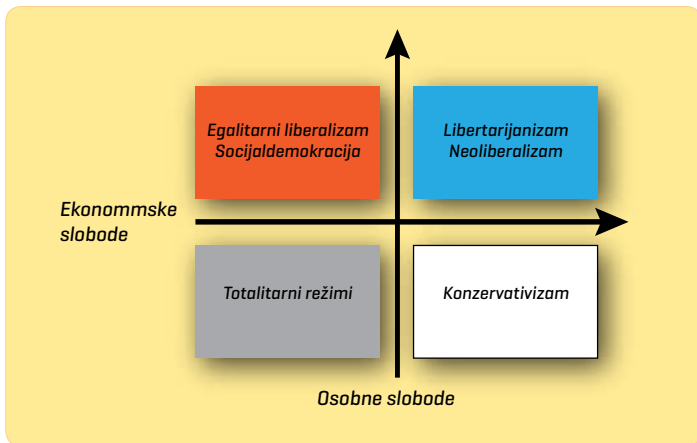
³ O mogućem razlikovanju i upotrebama pojmova socijalizam, socijalna demokracija i socijaldemokracija vidi bilješku na str. 64.

Osobne i ekonomske slobode

Prije detaljnijeg pregleda glavnih sistema političkih ideja, kako bismo informacije lakše stavili u odgovarajući kontekst, razmotrimo prikaz još jednog američkog libertarijanca, Davida Nolana, u kojem se polazi od ideje da se sve političke opcije mogu prikazati u odnosu prema osobnim i ekonomskim slobodama pojedinca.

Ekonomske slobode u ovom pojednostavljenom prikazu mjerimo utjecajem države na tržište i njenom zaštitom privatnog vlasništva. Što se država manje miješa u tržište, privredu i poslovne odnose među pojedincima, te ukoliko ne vrši značajnije preraspodjele dobara pomoću poreza i drugih oblika redistribucije, to je ekonomska sloboda pojedinaca veća. Nasuprot tome, ako država provodi snažno progresivno oporezivanje s ciljem redistribucije dobara, ili pak (novčano ili na druge načine) pomaže određenim poduzećima ili cijelim granama industrije, određujući minimalne cijene proizvoda ili rada, te ograničava međunarodnu trgovinu, onda ona – smatra Nolan – ograničava ekonomsku slobodu svojih građana.

Osobna sloboda se mjeri utjecajem države na privatnu sferu pojedinca. Ukoliko država aktivno promovira neku ideju dobrog života [zagovarajući npr. određenu religiju ili drugu vrijednosnu doktrinu], spram građana se postavlja paternalistički i usmjerava ili ograničava njihove izbore, ona ograničava osobnu slobodu. Jasno je da će u državi koja zabranjuje istospolne brakove [ograničavanje seksualnih sloboda], zabranjuje konzumaciju lakših droga ili alkohola [paternalizam], postavlja zahtjev za obaveznim služenjem vojnog roka ili cenzurira javne medije opseg osobnih sloboda biti veoma ograničen.

Prikažemo li na horizontalnoj osi stupanj ekonomskih sloboda u nekom društvu, a na vertikalnoj osi stupanj osobnih sloboda, uočiti ćemo razlike među trima ideologijama o kojima je u ovom poglavlju riječ.

Desni liberalizam (neoliberalizam) ćemo tako označiti kao ideologiju koja se zalaže za veće osobne i ekonomske slobode, odnosno za što manji utjecaj države u svim sferama. Neoliberali polaze od pretpostavke da država i drugi pojedinci nemaju pravo uplitati se i ograničavati naše izbore. Kao što nema pravo određivati koju ćemo religiju prakticirati, niti opojne supstance koje možemo koristiti, država nema pravo niti ograničavati slobodu tržišta, oduzimajući putem poreza imovinu koju smo na legalan način stekli. Odluči li se ipak država uključiti u privredu, ne samo da će naštetiti pojedincima ograničivši njihova prava, nego će istovremeno dovesti do nepoželjnih rezultata: umjesto

jačanja privrede, tržišne intervencije će zapravo dovesti do nje-
na slabljenja.

Velike ekonomske slobode bit će uključene i u program *konzervativizma*, budući da je zastupnicima ove teorije zaštita privatnog vlasništva jedan od ključnih prioriteta. U svojoj će argumentaciji oni ipak biti nešto umjereniji od desnih liberala, budući da će u pojedinim slučajevima opravdati ograničenja međunarodne trgovine ili pomaganje nekih tradicionalnih privrednih grana, no usprkos tome možemo govoriti o konzervativizmu kao doktrini koja naglasak stavlja na ekonomske slobode. Konzervativizam, međutim, pretpostavlja postojanje jedinstvenog ispravnog oblika života i sistema vrijednosti, a jedna od uloga države postaje i zaštita tih vrijednosti i institucija koje ih njeguju. Tako konzervativizam teži ograničavanju osobnih sloboda pojedinaca.

Socijaldemokracija, za razliku od dva prethodno opisana sistema ideja, na prvo mjesto stavlja ideal jednakosti koji vodi u ograničavanje ekonomskih sloboda pojedinaca. Uloga je države osigurati adekvatnu socijalnu zaštitu svima te obuzdati slobodno tržište, jer ono dovodi do velikih razlika među pojedincima. Kako bi mogla ostvariti tu zadaću, država treba složeniji birokratski aparat i mnogo sredstava, a ona se, znamo, prikupljaju snažnim i progresivnim oporezivanjem. S druge strane, moderni socijaldemokrati prihvaćaju veoma širok raspon osobnih sloboda pojedinaca: ne nameću neku ideju dobrog života, nastojeći ne ograničavati pojedince u njihovim osobnim preokupacijama. *Totalitarni* politički sistemi i ideologije koje se zalažu za radikalnije ograničavanje i osobnih i ekonomskih sloboda obilježili su prvu polovicu 20. stoljeća [nacizam, fašizam], a neki su se održali i znatno dulje [staljinizam]. Ovo su sistemi u kojima

snažna država izravno utječe na privredu (kontrola proizvodnje u ratnoj industriji Italije i Njemačke) i ograničava osobne slobode pojedinaca (obavezan vojni rok ili javni radovi, potpuna cenzura medija, rasna politika i slično). Ovi sistemi ideja, međutim, nisu doživjeli 21. stoljeće, u *mainstreamu* političke sfere nisu prisutni, pa ćemo se u nastavku fokusirati na (neo)liberalizam, konzervativizam i socijaldemokraciju.

Paternalizam označava ponašanje osobe, organizacije ili države koje u određenom opsegu ograničava slobodu pojedinca za njegovo vlastito dobro. Razlikujemo dvije vrste paternalizma; snažni paternalizam predstavlja ponašanje u kojem se direktno ograničava sloboda svjesnog pojedinca zato što se vjeruje da pojedinac općenito ne može ispravno promišljati o svojim interesima (npr. kada država zabranjuje konzumaciju alkohola ili prakticiranje homoseksualnih odnosa odraslih osoba), dok slabi paternalizam predstavlja ponašanje koje ograničava slobodu pojedinca na ograničeno vrijeme, opravdavajući ga pri tome tezom da bi pojedinac sam, da je u stanju u kojem može svjesno i informirano promišljati, učinio drugačije nego što sada čini (period od nekoliko dana do nekoliko tjedana u kojem građanin može naručiti, ali ne može preuzeti oružje, u nekim američkim saveznom državama, predstavlja oblik blagog paternalizma) – cilj je osigurati da građani ne djeluju ishitreno te da odluke koje donose budu produkt informiranog i svjesnog (a ne afektivnog) promišljanja.

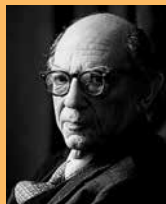
(Neo)liberalizam

Teško je govoriti o liberalizmu kao jedinstvenoj ideologiji jer postoje brojne liberalne pozicije [klasični, revizionistički, egalitarni, ekonomski, humanistički, perfekcionistački, etički, deontički, institucionalni i drugi liberalizmi] koje se oko fundamentalnih pitanja često sukobljavaju. Unatoč tome, pokušat ćemo ipak nabrojati nekoliko osnovnih obilježja koja sistem liberalnih političkih ideja jasno razdvajaju od drugih ideologija.

Na prvom mjestu je svakako važnost koju liberali pripisuju slobodi i ideji da niti pojedinac niti skupina ljudi [zajednica] nema pravo ograničavati nas ako za to nema jako dobre razloge. Jedini opravdani razlozi, smatrat će većina liberala, nastaju ukoliko svojim radnjama nanosimo štetu nekoj drugoj osobi – to je poznato načelo štete koje je britanski filozof i ekonomist John Stuart Mill formulirao u 19. stoljeću: baš nitko [pojedinac, zajednica niti država] ne smije intervenirati i spriječiti nas u radnji koju želimo učiniti, osim ako tom radnjom ugrožavamo druge ili im nanosimo štetu. Već znamo da liberalizam glavnu prijetnju našoj slobodi vidi u državi. Iako liberali zagovaraju demokratsko uređenje i demokraciju vide kao ispravan izraz moralne jednakosti ljudi koju također zastupaju, zabrinuti su zbog mogućnosti da se vlast većine pretvori u tiraniju većine koja će manjini početi ugnjetavati ili iskorištavati. Kako bi to spriječili, liberali se zalažu za demokratska uređenja u kojima je vlast većine ograničena snažnim ustavom ugovorenim da čuva široki spektar ljudskih prava i tako onemogućava demokratsku većinu da manjini naštetiti svojim odlukama.

DVIJE KONCEPCIJE SLOBODE

Ograničavanje demokratske volje građane često čini pasivnima i nezainteresiranim za politička pitanja. Kako bismo uočili uzroke tog problema, potrebno je najprije razmotriti dvije koncepcije slobode kako ih izlaže Isaiah Berlin. Slobodni možemo biti u dva smisla: *negativna sloboda* označava slobodu od nečega – prepreka, obaveza ili drugih ljudi koji nas na nešto prisiljavaju – dok *pozitivna sloboda* označava slobodu da nešto učinimo i odlučujemo o nama bitnim pitanjima. Slobodni smo u negativnom smislu ako nas nitko ne ugnjetava niti prisiljava na rad, ne ograničava naše vjerske slobode, ne oduzima nam imovinu niti nas sprečava da se slobodno izražavamo i krećemo. U pozitivnom smo smislu slobodni ukoliko imamo mogućnosti sudjelovati [direktno ili indirektno, putem izabranih predstavnika] u procesima odlučivanja o stvarima koje su bitne za zajednicu, a tiču se i nas samih. Ova dva poimanja slobode su odvojena i lako je zamisliti ustavnu monarhiju u kojoj se poštuju negativna prava svih pojedinaca [osigurana je sloboda kretanja, vjeroispovijesti, govora i udruživanja, zaštićeno privatno vlasništvo], ali oni nemaju nikakvu moć da odlučuju o pitanjima koja se tiču cijele zajednice, budući da odluke donosi monarh [pozitivne slobode su ograničene ili ih nema], kao što možemo zamisliti i demokratsku zajednicu u kojoj svi pojedinci imaju jednaku moć da odlučuju o bitnim pitanjima [velike pozitivne slobode], ali se istovremeno može odlučivati o bilo čemu, te je mogu-

Isaiah Berlin, britanski društveni teoretičar i povjesničar ideja (1909 – 1997), glavna djela: *Četiri eseja o slobodi*, *Tri kritike prosvjetiteljstva*

će da demokratskim putem budu ugrožene ili ograničene naše religijske ili seksualne slobode (mala negativna sloboda). Problem koji smo ranije uočili – tendencija liberalizma da vodi do pasivnosti i nezainteresiranosti građana za politička pitanja – proizlazi iz naglasaka koji liberalizam najčešće stavlja na očuvanje slobode u negativnom smislu. U takvom sistemu pojedinci ne moraju brinuti hoće li njihove osnovne (negativne) slobode biti ugrožene, pa i nemaju potrebu da ih u političkoj sferi brane, ostajući pritom bez motiva za sudjelovanje u političkom odlučivanju i zato što negativne slobode drugih pojedinaca bitno ograničavaju opseg odluka koje je demokratskom procedurom uopće moguće donijeti. Međutim, dio liberalnih pozicija (revizionistički liberalizam) ipak ne zapostavlja pozitivnu slobodu, težeći slobodi kao sposobnosti samoostvarenja.

Pokušavajući osobnom akcijom – prikupljajući potpise za peticiju studentskog pokreta u proljeće 2009. godine – poduprijeti zahtjev za besplatnim (od države plaćenim) obrazovanjem, jedna aktivna građanka Zagreba nije se pretjerano iznenadila uvidjevši da njeni kolege zaposleni u odvjetničkom uredu ne žele dati svoje potpise: oni su ukidanje školarina, barem intuitivno, smatrali prevelikim miješanjem države u sistem izgrađen na liberalnim vrijednostima. Aktivističko razočaranje, međutim, bilo je kudikamo veće kad se pokazalo da i radnica koja za veoma malu plaću čisti urede, iako majka dvoje srednjoškolaca, također pokazuje malo interesa za peticiju: “Ne zanima me to,” rekla je, “moji ionako već znaju da za njih nema fakulteta, nego na posao odmah poslije škole, samo da ga pronađu.” Ta situacija ilustrira polazište socijalističke koncepcije (pozitivne) slobode koju je nemoguće ostvariti samo putem mogućnosti sudjelovanja u političkom procesu (potpisujući peticiju, na primjer). Biti slobodan podrazumijeva i ravnopravno sudjelovanje u raspodjeli, *slobodu* da zbog svog ekonomskog položaja ne budemo onemogućeni ostvariti svoje potencijale, recimo putem obrazovanja. Uzimajući Berlinove lucidne misli često za referentnu točku, socijalisti tako *slobodu od* (negativnog) ekonomskog položaja shvaćaju nerazdvojnjom od *slobode za* (pozitivni) društveni angažman.

Uz slobodu kao glavni ideal, može se uočiti još nekoliko poveznica svih liberalnih pozicija. Britanski povjesničar ideja John Gray tako liberalizam definira kao koncepciju čovjeka i društva koja polazi od sljedeće četiri glavne ideje:

(1) individualizam: moralna superiornost pojedinca u odnosu na kolektiv

(2) egalitarizam: moralna vrijednost svih ljudi je jednaka

(3) meliorizam: društveno-politički sistem je moguće vječno popravljati i unapređivati

(4) univerzalizam: čovječanstvo je moralno nedjeljivo, a lokalne kulturne razlike su nebitne

Razvijajući se kroz povijest, liberalizam se pojavljuje u različitim oblicima koji se učestalo međusobno sukobljavaju. Pokušat ćemo u nastavku izložiti glavne varijante liberalizma i njihove temeljne osobine.

Klasični liberalizam

Iako početne liberalne ideje nastaju još u vrijeme propadanja feudalizma, njegov glavni polet možemo pratiti nakon velikih revolucija u Engleskoj i Francuskoj. Među prvim teoretičarima liberalizma svakako je John Locke, koji argumentira kako svi ljudi imaju prirodna prava na život, slobodu i privatno vlasništvo. Locke je i idejni začetnik minimalne države, budući da

Minimalna država (poznata i kao *night-watchman state*) je oblik vlasti u kojem je jedina legitimna uloga države zaštita pojedinaca od napada, krađe i kršenja ugovora. Jedine institucije takve države su sudovi, vojska i policija. Zdravstvo, školstvo i briga o socijalno ugroženima nisu predmet državnog utjecaja, nego se organiziraju inicijativom slobodnih pojedinaca. Svako širenje državnih prerogativa smatra se kršenjem slobode pojedinaca i najoštrije osuđuje.

Društveni ugovor je u prošlosti označavao model objašnjenja nastanka društva, a danas se uglavnom koristi kao način opravdanja legitimnosti autoriteta države u odnosu na pojedinca. Drugim riječima, moderni teoretičari društvenog ugovora nastoje pokazati zašto bi svim pojedincima bilo razložno odreći se nekih prava koja uživaju i prenijeti ih na državu.

pretpostavlja prirodno stanje u kojem ljudi normalno surađuju i žive po prirodnom zakonu bez postojanja države, a do društvenog ugovora (i stvaranja države) dolazi samo kako bi se riješile manje nesuglasice i nejasnoće koje među njima mogu nastajati. Lockeovu teoriju u području ekonomije preuzima i proširuje Adam Smith u *Bogatstvu naroda*, tvrdeći kako država ne smije intervenirati u trgovinu i privredu. Tržište je sposobno da se samoregulira “nevidljivom rukom”, a državne

intervencije mogu završiti samo loše. Prema tome, potrebno je rukovoditi se *laissez-faire* načelom i izbjegavati bilo kakvu kontrolu tržišta. Smith – koji je, uz Locke, postavio temelje klasičnog liberalizma – također je polazio od izrazitog individualizma, fokusirajući se prvenstveno na negativne slobode (slobode da se nitko, a pogotovo ne država, ne miješa u naše poslove, bili oni u privatnoj sferi ili na tržištu).

Revizionistički liberalizam

Sredinom 19. stoljeća u pitanje se dovode neke od pretpostavki klasičnog liberalizma. U veoma čitanim knjigama poput *Načela političke ekonomije*, John Stuart Mill počinje propitivati *laissez-faire* načelo. On zastupa ideju da bi se dobra trebala dijeliti pre-

ma zaslugama, što bi dovelo do znatno egalitarnijih ishoda. Iako načelno prihvaća brojna ranija polazišta, već kod Milla se javlja ideja o potrebi proširenja pozitivne slobode pojedinaca. On se zalaže za ukidanje imovinskih cenzusa i uvođenje prava glasa za sve pismene odrasle osobe, pokušavajući uključiti što veći broj građana u institucije i tijela lokalne samouprave. Međutim, Mill i dalje žestoko brani koncept negativne slobode, a pozitivne slobode vidi samo kao sredstvo za donošenje kvalitetnih odluka. Thomas H. Green krajem 19. stoljeća mijenja način argumentacije stavljajući pozitivne slobode u prvi plan pa se tako i koncept zajednice iz skupine sličnih individua mijenja u složen sistem u kojem svi pojedinci imaju dužnost promicanja zajedničkog interesa.

Poznati liberalni teoretičar Gerald Gaus kao velik problem uočava nedostatak napretka unutar liberalne ideologije: isti problemi i nedoumice o kojima su raspravljali (i nikako se nisu mogli složiti) liberali 19. stoljeća, prisutni su i danas.

Nakon krize koju je proživljavao početkom 20. stoljeća, našavši se u okruženju radikalnih desnih i lijevih ideologija, libera-

Laissez-faire predstavlja ekonomsko okruženje u kojem se država ni na koji način ne upliće u trgovinske odnose među pojedincima. Jedina uloga države je osiguranje vlasničkih prava, bez propisivanja poreza, minimalnih i maksimalnih cijena robe i usluga, niti bilo kakve direktnije kontrole proizvodnje dobara za tržište. Zastupnici *laissez-faire* ekonomije vjeruju kako će se privreda optimizirati zahvaljujući "nevidljivoj ruci tržišta", tj. putem zakona ponude i potražnje. Uplitanje države može samo poremetiti ravnotežu i dovesti do nepoželjnih posljedica.

Deregulacija je čin ili proces smanjivanja ili potpunog ukidanja državne regulacije nad nekim područjem. Tako, primjerice, u prometu deregulacija znači ukidanje različitih zabrana ili propisa kojih se inače moramo pridržavati. Neoliberali smatraju da će deregulacija u području ekonomije rezultirati većom konkurentnošću, a time i većom produktivnošću, većom efikasnošću rada i, posljedično, nižim cijenama.

lizam novi zamah uzima nakon Drugog svjetskog rata u obliku neoliberalizma, političke teorije koja zagovara slobodno i otvoreno tržište, privatizaciju državnih industrija, deregulaciju i jačanje uloge privatnog sektora. Protiveći se intervencijama države u ekonomiju i uzdajući se u zdravu konkurenciju kao jedini faktor rasta i razvoja privrede, Friedrich Hayek i drugi zastupnici neoliberalizma velikim dijelom preuzimaju ideje klasičnog liberalizma, pokušavaju pronaći njegove nedostatke i popraviti ih.

Egalitarni liberalizam

Prva dva desetljeća poslije Drugog svjetskog rata bila su razdoblje država blagostanja koje su provodile snažne redistributivne politike i osiguravale visok nivo socijalne sigurnosti svojih građana. U vrijeme kada neoliberalizam počinje potiskivati državu blagostanja nastaje najznačajnije djelo ove pozicije, *Teorija pravednosti* Johna Rawlsa, u kojoj se opravdava redistribucijska uloga države, a nejednakosti koje nastaju slobodnim tržištem osuđuju. Iako prihvaća ideju privatnog vlasništva i njegove nejednake raspodjele, Rawls smatra da je ona opravdana samo ako pritom korist imaju najsiromašniji slojevi. U skladu s tom

RAWLSOVA TEORIJA PRAVEDNOSTI

Zbog razlika u interesima i vrijednostima, građani se teško mogu dogovoriti o koncepciji pravednosti koju će svi prihvatiti. Različite osobine (spol, dob, rasa, klasa, narodnost, religija) onemogućavaju konsenzus. Slijedeći Kanta, Rawls smatra da se u promišljanju trebamo osloboditi tih osobina. Zato predlaže promišljanje pod "velom neznanja", u situaciji u kojoj znamo sve empirijske podatke o svijetu (aktualne ekonomske, sociološke i druge teorije), ali ne znamo ništa o nama samima; ne znamo jesmo li muškarac ili žena, dijete ili starac, bijele ili crne puti, menadžer ili taksist... Zamislimo da smo se probudili nepokretni u bolnici nakon teške nesreće u kojoj smo izgubili sjećanja o sebi; i dalje znamo da u svijetu postoje dva spola, više rasa, da u društvu imamo one s izrazito malim i izrazito velikim primanjima. Međutim, ne znamo kojeg smo mi spola ili rase, te ne znamo ništa o našim dosadašnjim primanjima. Kada bi pod "velom" takva "neznanja" trebali odabrati jednu koncepciju pravednosti prema kojoj ćemo živjeti ostatak života, i po kojoj će kasnije možda živjeti i naši potomci, Rawls vjeruje da bismo izabrali koncepciju koja se temelji na dva principa pravednosti; [1] jednakost političkih prava i sloboda, te [2. a] jednakost mogućnosti i [2. b] načelo razlike. Budući da ne znamo jesmo li pripadnik privilegirane ili najugroženije skupine u društvu, težit ćemo da svi pojedinci imaju jednaka prava (budući da tada, što god da se dogodilo, ne možemo proći loše), te zalagati se za jednakost mogućnosti i resursa, osim ako nejednaka raspodjela omogućuje da nam, čak i ako smo u najugroženijoj skupini, bude bolje, nego da smo resurse podijelili jednako. Bitno je naglasiti da Rawls prioritet daje prvom načelu; ako nejednaka raspodjela dobara ugrožava našu političku jednakost, onda mora biti odbačena čak i ako najugroženijima pruža više.

tezom je i drugo Rawlsovo [re]distribucijsko načelo: svi trebaju imati jednake mogućnosti, jednake šanse i jednake količine materijalnih dobara, osim ako nejednaka raspodjela dovodi do toga da će najsiromašnijima biti bolje [tj. bolje nego što bi im bilo kada bi svi primali jednako]. Rawls pritom pretpostavlja da će nejednaka raspodjela dobara motivirati sposobne da rade više i tako ojačati privredu.

Libertarijanizam

Kao odgovor na egalitarni liberalizam sedamdestih godina prošlog stoljeća u SAD-u se pojavljuje suvremeni libertarijanizam. Polazeći od sistema prirodnih prava koji u svojoj utjecajnoj knjizi *Anarhija, država, utopija* izlaže Robert Nozick, libertarijanizam najstrože zabranjuje bilo kakvo uplitanje države ili drugih pojedinaca u privatne stvari pojedinca. Međutim, za razliku od neoliberala, koji isti zahtjev opravdavaju pozivanjem na konkurenciju i njen utjecaj na jačanje privrede, libertarijanci svoj zahtjev temelje na vlasničkim pravima: svaki je čovjek vlasnik svoga tijela i svega što je proizveo, kao i svega što je legalno naslijedio. Prema tome, dok neoliberali zahtijevaju manje oporezivanje kako bi stvorili tržišne uvjete pogodne za nova ulaganja i jačanje privrede, libertarijanci tvrde kako je svako oporezivanje [osim onog nužnog za funkcioniranje sudstva i policije] oblik krađe ili robovlasništva, jer nas država [uzimajući nam dio prihoda] tjera da radimo više, nego što bismo željeli.

Neoliberalizam

Pojavljujući se kao ekonomska teorija, neoliberalizam postaje jednom od dominantnih teorija društva i politike. Polazeći od

ideje zaštite osobnih i ekonomskih sloboda pojedinaca, neoliberali se zalažu za što manji utjecaj države u privatnoj, ali i javnoj sferi. Štiteći ne mnogo više od negativnih sloboda, ograničavajući pritom one pozitivne, neoliberalna država treba biti minimalna i uređena tako da pojedince zaštiti od volje većine. Proširuju se [negativna] ljudska prava, pogotovo u ekonomskoj sferi, a ograničava mogućnost vlasti da donosi odluke koje bi ih na bilo koji način ugrožavale. Neoliberali će tako prihvatiti demokraciju kao dobar oblik vlasti, ali naglasiti da nije svaka demokracija dobra: doseg demokratskih odluka treba se značajno ograničiti, brojna prava trebaju izaći iz domene demokratskog odlučivanja, tako da demokratskom procedurom možemo odlučivati samo oko nekoliko manje bitnih pitanja [što nas čini manje slobodnima u pozitivnom, ali i više slobodnima u negativnom smislu]. Država treba biti minimalna i jedina joj je dužnost braniti slobode i prava pojedinaca – uključujući ne najmanje i zaštitu privatnog vlasništva – te osiguravati konkurenciju i kvalitetnu tržišnu utakmicu. Sve druge

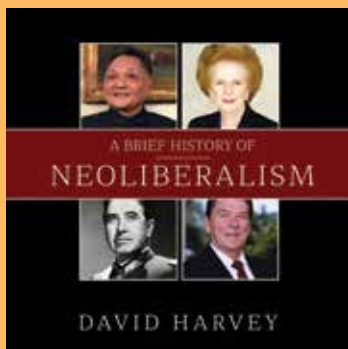
Friedrich Hayek,
austrijski ekonomist i
politički filozof [1899
– 1992], glavno djelo:
Put u ropstvo.

**S mentorom
Ludwigom Misesom,
ključna osoba tzv.
austrijske škole
ekonomskog mi-
šljenja, velik zago-
vornik ekonomskog
liberalizma. Dobitnik
je Nobelove nagrade
za ekonomiju 2001.
godine [zajedno s
Gunnarom Myrda-
lom] zbog doprino-
sa na polju teorije
novca i ekonomskih
fluktuacija te analize
međuzavisnosti
ekonomskih, druš-
tvenih i institucio-
nalnih fenomena.**

funkcije koje države često imaju [obrazovanje, briga za socijalno ugrožene, zdravstvo...] trebaju biti prebačene u privatni sektor, tj. trebaju ih preuzeti privatna poduzeća. Budući da su tržišne slobode oblik naših ekonomskih sloboda, tržište treba biti slobodno i izvan kontrole države. Neoliberali smatraju da će takve prakse ujedno voditi jačanju privrede, uvjereni da planiranje nužno dovodi do opadanja efikasnosti, dok je konkurencija potiče. Konkurencija je svojevrsni jamac društvenog i ekonomskog progresa od kojeg svi pojedinci imaju koristi. Bitno je uočiti da neoliberali opravdavaju uplitanje države u tržište kako bi se spriječio monopol i osigurala konkurencija. Iako se često pozivaju na vlasnička prava, oni snagu privrede ipak stavljaju na prvo mjesto, a prava na privatno vlasništvo onda izvode iz tvrdnje kako samo njihovim poštivanjem može doći do jačanja ekonomije. S druge strane, libertarijanci polaze od vlasničkih prava kao osnovnih, pa ne opravdavaju nikakvo uplitanje države u tržište. Ako je monopol nastao legalno, nikakvi nas razlozi [čak ni istina da će zato privreda slabiti] ne mogu ovlastiti da se umiješamo i ugrozimo nečije privatno vlasništvo. Neoliberali su, primjerice, spremni prihvatiti da država pomaže privatni sektor u vrijeme krize, vjerujući da tim intervencijama spašava ukupnu snagu privrede, dok libertarijanci ni tada ne bi opravdali uplitanje države. Međutim, neoliberali neće smatrati da država treba biti stalno prisutna na tržištu i regulirati razvoj privrede – to bi bilo kontraproduktivno. Umjesto toga, država treba intervenirati tek kad izbiju velike krize.

NEOLIBERALIZAM I DRŽAVA

Zanimljivu "osobnu iskaznicu" neoliberalizma pruža na uvid hrvatski novinar Vuk Perišić, ističući kako uloga države nije da brine o svojim građanima, nego samo da stvori odgovarajuće pravne uvjete u kojima će oni, ovisno o vlastitim sposobnostima i kvalitetama, moći brinuti sami o sebi*. Lako uočavamo tendenciju neoliberalizma da naglašava slobode pojedinaca, ali zanemaruje jednakost [materijalnu jednakost ili jednakost šansi] koju inače osigurava država. U neoliberalnom modelu to nije moguće jer je država "lišena ekonomske i financijske moći": "Liberalni kapitalizam [označava] vladavinu prava koja jamči slobodu poduzetništva, privredu oslobođenu fiskalnih tereta, državu lišenu ekonomske i financijske moći, svedenu na nužne klasične funkcije i beskompromisno odanu dužnosti zaštite individualnih ljudskih prava. Ako [građani] žele pristojnu egzistenciju, neka je ne očekuju od države. Ona im to ne može i ne zna dati, a kada to i pokušava, učinit će to uvijek na tuđi račun iz jednostavnog razloga što je država po definiciji trošak, a ne subjekt koji stvara novu vrijednost. S istom energijom kojom od države zahtijevaju spas neka zahtijevaju da ih pusti na miru, donosi razumne zakone i bdije nad njihovom primjenom. Egzistencijalnu sigurnost neka potraže u sebi samima, svojim sposobnostima, svojem znanju i svojoj radnoj etici. Sve što im je država dužna dati, a to nije malo, jesu pravna sigurnost i uvjeti u kojima će ta sposobnost, znanje i etika postati isplativi" [Perišić, 2012]**.

Kritičari neoliberalnih politika, međutim, ističu kako “klasično liberalno načelo minimalne države jedva da ima drugu funkciju osim re-toričke. Institucije i agencije države bile su [u razdoblju neoliberalizacije] neprekidno prisutne, bilo da se radilo o uspostavljanju regulatornog okvira u skladu sa zahtjevi-

ma vodećih aktera na finansijskim tržištima ili osiguravanju izvoznih tržišta za domaće korporacije” (Žitko, 2012: 33). Improvizacija na ideološkom planu koja opravdava ekstenzivnu državnu intervenciju kada je potrebno, na primjer, spašavati banke, zazivajući pritom minimalnu državu kada građani traže “pristojnu egzistenciju”, navela je Davida Harveya, autora “Kratke povijesti neoliberalizma”, na zaključak da se, radije nego o koherentnom sistemu političkih ideja, u slučaju neoliberalizma više radi o strategiji gornjih klasa u klasnom ratu protiv svih ostalih (Harvey, 2005: 64 – 86, 202).

* Perišić, Vuk [2012] Dirljiv prezir prema liberalnom kapitalizmu koji nismo niti doživjeli, [online] T-portal. Dostupno na: <http://www.tportal.hr/komentari/komentatori/199962/Dirljiv-prijezir-prema-liberalnom-kapitalizmu-koji-nismo-niti-dozivjeli.html>

** Isto.

Washingtonski konsenzus

Neoliberalne javne politike uvelike odgovaraju popisu mjera koje je 1989. godine izložio ekonomist John Williamson. U njemu su opisana načela kojima se rukovodi niz međunarodnih ekonomskih organizacija poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Neke od najvažnijih neoliberalnih mjera koje opisuje [ali ne prihvaća] Williamson su sljedeće:

- stabilna fiskalna politika – fiskalna disciplina – koja izbjegava velika zaduživanja [jer vode do povećanja inflacije i smanjenja učinkovitosti]
- preusmjeravanje javne potrošnje s privrednih poticaja na stvaranje uvjeta pogodnih za ekonomski rast, što uključuje brojne politike za siromašne, poput osnovnog obrazovanja, bazične zdravstvene zaštite i sl.
- liberalizacija tržišta, ukidanje zabrane uvoza za određene proizvode i smanjivanje carina kako bi se potakla kompeticija i dugoročni privredni razvoj
- smanjenje poreza i državne potrošnje
- privatizacija državnih poduzeća s ciljem uvođenja konkurencije
- deregulacija i odbacivanje zakona koji ograničavaju tržišno natjecanje
- pravna sigurnost privatnog vlasništva
- financijalizacija kapitala i dominacija financijskih tržišta nad tradicionalnom industrijskom i agrikulturnom ekonomijom [pretvaranje sve izmjenjive vrijednosti – radne snage, sredstava za proizvodnju, kuća i domova, čak i rizika koji netko prihvaća kad ulazi u novi posao – u financijski instrument, primjerice novac] kako bi se olakšala trgovina i razmjena.

Reference i prijedlozi za čitanje

- Berlin, Isaiah [2000] *Četiri eseja o slobodi*, Split, Feral Tribune
- Buchanan, James [1990] *Socijalizam je mrtav, Levijatan ostaje*, Zagreb, Kulturni radnik 6: 9 – 13
- Freeden, Michael [2006] *Političke ideologije: novi prikaz*, Zagreb, Algoritam
- Friedman, Milton [1992] *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb, Globus
- Gray, John [1999] *Liberalizam*, Zagreb, Politička kultura
- Harvey, David [2005] *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press
- Green, Thomas Hill [1997] *Lecture on Liberal Legislation and Freedom of Contract*, Bristol, Thoemmes
- Hayek, Friedrich [2001] *Put u ropstvo*, Zagreb, KruZak
- Hayek, Friedrich [2002] *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, Podgorica, CID
- Krugman, Paul [2010] *Savjest liberala*, Zagreb, Algoritam
- Mill, John Stuart [1994] *O svobodi*, Ljubljana, Študentska organizacija Univerze
- Nozick, Robert [2003] *Anarhija, država i utopija*, Zagreb, Jesenski i Turk
- Rawls, John [1998] *Teorija pravde*, Podgorica, CID
- Rawls, John [2000] *Politički liberalizam*, Zagreb, KruZak
- Williamson, John [1989] *What Washington Means by Policy Reform*, Washington, Institute for International Economics
- Žitko, Mislav [2012] *Monetarna teorija proizvodnje i kriza kapitalizma*, u: Miloš Jadžić, Dušan Maljković, Ana Veselinović [ur.] *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung: 29 – 65

Konzervativizam

Konzervativizam je nastao kao reakcija na promjene koje je donijela Francuska revolucija. Prvi su konzervativci zagovarali uspostavljanje (ustavne) monarhije i povratak staleškog, feudalnog poretka. Odmah možemo uočiti da se do danas situacija bitno promijenila: konzervativci već dugo prihvaćaju predstavničku demokraciju i brane kapitalistički poredak. Znači li to da je konzervativizam oslabio? Donekle, ali nešto je u svakom slučaju ostalo isto – konzervativci se i danas zalažu za očuvanje starog poretka i protive promjenama. Konzervativizam 18. stoljeća se protivio liberalnim reformama i slobodnom tržištu, dok se konzervativizam dva stoljeća kasnije suprotstavlja, prije svega, socijaldemokraciji i državi blagostanja. Ta ideologija ostaje privržena istim društvenim institucijama: crkvi, obitelji i lokalnoj zajednici. Konzervativizam se danas, zbog protivljenja ljevici, približava neoliberalizmu, ali ta je bliskost predmet rasprave koju ćemo nešto kasnije prikazati. Pogledajmo sada osnovne teze konzervativizma.

Polazeći od ideala solidarnosti (bratstva), konzervativci se i danas suprotstavljaju slobodi i jednakosti, ali na suptilan i indirektan način: oni nisu protiv slobode i jednakosti, samo ne dijele shvaćanja tih vrijednosti s liberalima ili socijaldemokratima. Autor knjige *Zašto sam konzervativac?* C. David Stelling piše kako se politički poredak treba usporediti s vojnom zapovjednom strukturom: kao što treba biti jasno tko vodi odred, a tko slijedi vođu, tako i u političkoj zajednici trebaju postojati oni koji vode, i oni koji slijede. Prema tome, konzervativci ne odo-

BRATSTVO, ZAJEDNICA I DRŽAVA

Pogledamo li odnos među braćom, vidjet ćemo kako oni nisu niti jednaki niti slobodni: tradicionalna obitelj kao institucija za njih predviđa različite uloge i ograničava njihovo ponašanje raznim normama koje su sastavni dio poretka u obitelji. Mlađa braća trebaju slušati i slijediti stariju, koja se pak moraju brinuti za mlađu. Istovremeno, ukoliko jedan od braće ima prihod koji drugi nemaju, dat će dio siromašnjoj braći iz osjećaja solidarnosti i zajedništva, a ne treba [zapravo ne smije] postojati neki represivni aparat [država s porezima] koji bi mu dio stečenih sredstava oduzeo i preraspodijelio. Takvim činom bi država izravno ugrozila zajednicu jer bi osjećaje bratstva i solidarnosti koji je drže na okupu zamijenila zajednici stranim mehanizmima. Pokušavajući uvesti jednakost, države narušavaju tradicionalne vrijednosti, strukture i odnose.

bravaju samo ekonomske, nego i političke nejednakosti. Međutim, budući da takva retorika u kontekstu predizbornog natjecanja može zvučati nepopularno, konzervativci radije, umjesto nejednakosti, koriste termine poput "kulture poduzetništva", "odgovornog društva", "države mogućnosti" ili "imovinsko-vlasničke demokracije". Početkom poglavlja *Trebaju li nam političke ideje?* vidjeli smo kako se konzervativci također protive velikim osobnim slobodama pojedinca. Slično obitelji, i država treba imati odgojnu, paternalističku funkciju, težeći razvoju ispravnih vrlina kod pojedinaca. Konzervativci zato zastupaju koncept "uređene slobode". Huntington piše kako osnovu konzervativne ideologije predstavlja zaštita postojećeg poretka, autoriteta,

etabliranih institucija i tradicije. Nejednakosti među pojedincima postoje i prirodne su. Postoje bolji i lošiji ljudi: jasno je kako oni prvi trebaju imati autoritet koji treba ostati ukorijenjen u društvenim institucijama (treba postojati određeni društveni *poredak*). Budući da su ljudi nesavršeni, a mase često podložne hirovima i strastima, poredak i autoritet služe da bi se ta nesavršena ljudska priroda držala zauzdanom. Pritom, naravno, pomažu brojne tradicionalne institucije, poput obitelji, crkve, lokalne zajednice i škole. Tradicija pomaže očuvanju poretka i autoriteta, stvara osjećaj pripadnosti i stabilnosti, daje ljudima identitet i osjećaj ukorijenjenosti (Weber⁴ tako navodi tradiciju kao jedan od tri izvora deskriptivnog političkog legitimiteta i autoriteta). Moderni se konzervativizam često vezuje uz patriotizam, tj. ljubav prema zajednici kojoj se pripada, uz ideju **da nacionalna država nije samo političko-teritorijalna jedinica, nego i ispravan moralni poredak**. Konzervativci vjeruju u mogućnost postepenog poboljšanja životnog standarda zahvaljujući umjerenim potezima državne vlasti, a ne temeljitim reformama i nacrtima velikih planova.

Privatno vlasništvo igra veoma važnu ulogu u konzervativnoj ideologiji. Pozivajući se na rimsko pravo u kojem je *familia* imala značenje imovine (zemlje), konzervativci se protive njenom oduzimanju, bilo od strane države ili od drugih pojedinaca. Imovina treba biti "čvrsta", tj. stabilna, kadra osiguravati izvor prihoda za obitelj koja na njoj (ili od nje) živi. Nesigurnost privatnog vlasništva unijela bi nestabilnost u društvo i ugrozilo poredak, tradiciju i autoritet. Međutim, izložen neoliberalnim pritiscima, konzervativizam danas štiti privatno vlasništvo isključivo od

⁴ Vidi str. 98.

KONZERVATIVIZAM I DESNICA

Iako se često koriste kao sinonimi, potrebno je uočiti kako desnica i konzervativizam ne označavaju uvijek iste političke strategije. Iako oboje veliki značaj pridaju tradiciji i autoritetu, unutar desnice postoje pokreti koji ne teže obrani postojećeg poretka, nego masovnoj mobilizaciji [radikalna desnica] kako bi se on promijenio. Konzervativizam se, naprotiv, mobilizaciji masa oštro protivi jer su njene posljedice često nepredvidive i mogle bi ugroziti postojeći poredak. Konzervativci su stoga veliki pobornici rješavanja problema unutar sistema, vjerujući kako se većina problema može riješiti supsidijarno, na nižim nivoima [obitelj, crkva, lokalna zajednica, civilno društvo], prije nego se njima posveti država [koja bi mogla intervenirati samo kada i ako prethodne instance zakažu]. Jezikom logike, konzervativne politike predstavljaju podskup desnih politika [među koje ubrajamo i radikalnu desnicu, koja se od konzervativizma bitno razlikuje].

države, dozvoljavajući gubitak vlasništva u privatnim sporovima. Oni koji su loše prošli i kojima treba socijalna pomoć neće se obraćati državi, nego trebaju računati na milosrđe tradicionalnih institucija [obitelj, Crkva, lokalna zajednica], dok državna pomoć treba biti zadnja moguća opcija. Već smo ranije istaknuli da konzervativizam nastaje kao reakcija na promjene uzrokovane Francuskom revolucijom; od tog je vremena konzervativizam preuzeo brojne oblike od kojih ćemo spomenuti najvažnije.

Autoritarni konzervativizam

Političari i teoretičari koji su nastupali protiv promjena uzrokovanih Francuskom revolucijom i, nekoliko desetljeća kasnije na Bečkom kongresu, obilježili prvu polovicu 19. stoljeća kroje-

ći novu kartu Europe, kao glavni cilj sebi su postavili očuvanje poretka koji ljudima pruža zaštitu i sigurnost. Rješenje su vidjeli u snažnoj državi kojom će upravljati sposoban pojedinac poduprt od strane kvalitetnog poretka autoriteta, sličnog onom u katoličkoj Crkvi [postoji jasna i neupitna hijerarhija: svećenici ne propituju odluke biskupa, ovi ne propituju odluke kardinala, koji pak bespogovorno slušaju Papin autoritet]. Kao glavni protivnik vidi se [klasični] liberalizam koji razara tradicionalne strukture: seljaci osiromašuju i gube zemlju, sele u gradove i postaju radnici, raspadaju se stare lokalne zajednice, plemstvo i Crkva ne gube samo povlastice, nego i moralni autoritet nad narodom, a stari se zakoni mijenjaju kako bi olakšali protok kapitala.

Paternalistički konzervativizam

Krajem 19. stoljeća postaje jasno kako je industrijalizacija uzela zamah i kako više nije realno očekivati povratak na stanje prije Francuske revolucije. Uz to, brojni konzervativni političari vide prednosti imperijalizma, tako da prihvaćaju kapitalistički sistem. Umjesto njega, neprijateljem postaju ideje koje zahtijevaju nove revolucionarne promjene – ideje socijalizma. Paternalistički konzervativizam nastoji riješiti socijalne probleme koje stvaraju slobodno tržište i klasični liberalizam – nezadovoljstvo koje jača među sve siromašnijom radničkom klasom i dovodi u pitanje stabilnost društva [podsjetimo da u isto vrijeme, kao odgovor na iste probleme, nastaje i revizionistički liberalizam]. Konzervativni državnici poput Disraelija u Velikoj Britaniji i Bismarcka u Njemačkoj zato uvode socijalnu pomoć za najsiromašnije – to je ta paternalistička briga za siromašne. U ovoj kombinaciji državne represije i socijalne reforme, ideje konzer-

Supsidijarnost je princip organizirane decentralizacije prema kojem se stvari trebaju rješavati na najnižim mogućim organizacijskim jedinicama koje su to u stanju efikasno učiniti. Princip je bio prisutan još u Rimskom carstvu, kad se manjim teritorijalnim jedinicama u kojim su živjeli pokoreni narodi dozvoljavala određena autonomija u rješavanju aktualnih problema, te se centralna vlast uplitala samo ako se problem nije mogao riješiti na nižim instancama. Ideja supsidijarnosti veoma je raširena u konzervativnim krugovima, gdje je došla preko socijalnog nauka Katoličke crkve; preusmjerenjem prerogativa države na lokalni nivo pokušao se naći treći put između *laissez-faire* kapitalizma i državnog socijalizma. Ideja supsidijarnosti, izrazito prisutna u strukturi Europske unije, sprečava njezinu dublju integraciju zadržavajući većinu prerogativa za rješavanje problema na državama članicama, dok se Europska unija može uključiti u njihovo rješavanje samo kad je jasno kako će to biti učinkovitiji pristup. Supsidijarnost se primjenjuje zbog želje da se odluke donose na što nižem nivou kako bi građani mogli imati što značajniji utjecaj u procesu odlučivanja.

vativne tradicije ostaju čvrsto zastupljene, ali se naglašava zajedništvo i sklad interesa utemeljen na uzajamnoj ljubavi, poštovanju i pokornosti jednih, te vodstvu i brizi drugih.

Liberalni konzervativizam

Kao odgovor na koncept države blagostanja koji je dominirao nakon Drugog svjetskog rata, pojavljuje se novi oblik konzervativizma koji velik naglasak stavlja na slobodno tržište, nastojeći ga spojiti s konzervativnim vrijednostima (podsjetimo, u to vrijeme kao odgovor na državu blagostanja jača i neoliberalizam, a te dvije ideologije su veoma bliske). Liberalni konzervativci poput Ronalda Reagana i Margaret Thatcher, opterećeni hladnim ratom, žele

istovremeno obraniti i snažnu državu i slobodno tržište. Snažna država, međutim, ne označava i snažnu socijalnu državu, budući da se režu socijalni troškovi, a problemi koje je ona nekad rješavala sada se, barem načelno, prebacuju na obnovljene tradicionalne institucije. Glavna uloga države za liberalne konzervativce postaje zaštita privatnog vlasništva, a ne distribucija dobara – vjeruje se da je slobodno tržište taj prirodni poredak u kojem napreduju oni dobri i sposobni.

Liberalni konzervativizam je temelj većine suvremenih konzervativnih pozicija. Od njih, prikazat ćemo samo najvažnije.

Neokonzervativizam

Direktan potomak liberalnog konzervativizma u SAD-u je neokonzervativizam. Međutim, uz slobodno tržište, tu se poseban

SPOJ NEOKONZERVATIVNIH I NEOLIBERALNIH IDEJA

Na pitanje što učiniti s čovjekom koji ne plaća zdravstveno osiguranje, živopisni američki kongresmen Ron Paul je odgovorio: “U društvu u kojem se prihvaća socijalna skrb i socijalizam on očekuje da država to plati... No, sloboda jest u tome, da riskirate na vlastitu odgovornost”.

Budući liječnik po profesiji, Ron Paul je naglasio kako nikad nije odbio pružiti pomoć pacijentu, ali i da bi brigu za takvog hipotetskog pacijenta trebale preuzeti nevladine organizacije i udruge. Na tom primjeru jasno uočavamo kako se posljedice neoliberalne ideje privatizacije zdravstvene skrbi mogu pokušati riješiti neokonzervativnim metodama, tj. kako ih se može pokušati prebaciti na civilni sektor ili lokalnu zajednicu.

Ron Paul, libertarijanac pa republikanac, tri puta kandidat za predsjednika SAD-a

naglasak stavlja na patriotske vrijednosti, religiju i želju za zaštitom vlastite kulture od imigranata. Tradicionalne vrijednosti više nisu samo čuvari stabilnosti poretka, nego postaju i sredstvo za očuvanje vlastitog identiteta u uvjetima kulturnog pluralizma. Američki publicist Irving Kristol tako piše da trebamo razlikovati stari britanski konzervativizam – koji preferira poznate i provjerene metode umjesto nepoznatih – od novog američkog konzervativizma i njegovih, mnogo čvršćih veza s tradicijom, religijom i nacionalnim identitetom. Neokonzervativizam se u ekonomiji približava neoliberalizmu “novog kova”, dopuštajući određene budžetske deficite, a snažan naglasak stavlja na vanjsku politiku i zaštitu nacionalnih interesa na globalnom nivou.

Progresivni konzervativizam

Novom političkom pokretu kojeg je prije izbora 2010. godine formirao britanski premijer David Cameron cilj je stvoriti jaku ekonomiju i jako društvo. Deregulacijom i smanjenjem birokracije nastoji se pokrenuti ulaganja u proizvodnju, smanjiti državnu potrošnju i budžet, provodeći pritom temeljitu decentralizaciju prebacivanjem znatnih sredstava i prerogativa vlade na lokalnu upravu i samoupravu. Cameron vjeruje ne samo da su

Primjer ***javno-privatnog partnerstva*** može biti prepuštanje javnih funkcija (i prihoda) u privatne ruke u kojem privatno poduzeće na javnom zemljištu financira izgradnju javne garaže u kojoj će kasnije naplaćivati parkiranje.

centralna državna vlast i država blagostanja pri pružanju socijalnih usluga neefikasne, nego i da su udaljene od naroda i nemaju njegovo povjerenje. Rješenje se vidi u tipično konzervativnom

prebacivanju socijalnih usluga na niže instance i teži jakim tradicionalnim obiteljima, lokalnoj zajednici koja će uključivati i biti uključena u živote lokalnog stanovništva, te snažnom civilnom društvu odgovornom za brojne usluge koje je ranije pružala država. Istaknutu ulogu kod progresivnih konzervativaca igraju socijalno poduzetništvo i javno-privatno partnerstvo.

Socijalno poduzetništvo kao koncept koji integrira istovremeno stvaranje ekonomske i socijalne vrijednosti; drugim riječima, uspjeh se ne mjeri samo ostvarenim prihodima, nego i pozitivnim utjecajem koje je poslovanje imalo na društvo, kulturu ili okoliš. Primjer socijalnog poduzetništva može biti organizacija koja pruža usluge čuvanja i brige o djeci s posebnim potrebama.

Europska nova desnica

Poslije Drugog svjetskog rata gotovo potpuno izbačeni s političke scene, desni pokreti koji se pojavljuju šezdesetih godina 20. stoljeća žele obnovu tradicionalnih vrijednosti ugroženih liberalizmom i globalizacijom. Glavni protivnici te nove desnice su liberalni pokreti koji, polazeći od individualizma, egalitarizma i univerzalizma, brišu tradicionalne vrijednosti i kulture. Izoliran od zajednice, pojedinac gubi identitet, a za obnovu društvenih veza nužan je povratak “zajednicama i ljudskim vrijednostima”. Nova desnica ne govori o samo jednoj, nacionalnoj zajednici, jer tada problem osamljenog pojedinca koji stoji nasuprot države ne bi bio riješen, nego državu vidi kao federaciju organiziranih zajednica i višestrukih saveza unutar kojih se poštuju i unapređuju kulturne vrijednosti organiziranih grupa.

Budući da danas imamo više različitih smjerova unutar konzervativne ideologije, teško je odrediti jasan skup smjernica konzervativnih javnih politika. Međutim, moguće je izdvojiti najčešće mjere koje, u većoj ili manjoj mjeri, prihvaćaju sve konzervativne pozicije:

- uglavnom stabilna fiskalna politika koja izbjegava velika zaduživanja [budžetski deficiti se ipak toleriraju više nego kod neoliberala]
- zalaganje za obnovu i održanje tradicionalnih lokalnih privrednih grana [čine dio identiteta stanovnika tog kraja]
- zaštita domaće proizvodnje i industrije
- smanjenje poreza i državne potrošnje, sredstva i prerogativi vlade se prebacuju na lokalni nivo – decentralizacija
- socijalno poduzetništvo i javno-privatno partnerstvo, snažno civilno društvo
- pravna sigurnost privatnog vlasništva
- nezaposlenost nije problem ako jača tradicionalnu obitelj [otac hranitelj, majka domaćica].

Reference i prijedlozi za čitanje

Burke, Edmund [1993] *Razmišljanja o francuskoj revoluciji*, Zagreb, Politička kultura

Freedon, Michael [1996] *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press

Fukuyama, Francis [2006] *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy*, New Haven, Yale University Press

Hirschman, Albert O. [1999] *Retorika reakcije*, Zagreb, Politička kultura

Kirk, Russell [2001] *The conservative mind: from Burke to Eliot*, Washington, Regnery Publishing

Kristol, Irving [1999] *Neokonzervativizam: autobiografija jedne ideje*, Zagreb, Algoritam

Miner, Brad [2000] *Mala enciklopedija konzervativizma: 200 najvažnijih zamisli, osoba, poticaja i institucija koji su oblikovali pokret*, Zagreb, Pan Liber

Nisbet, Robert A. [2003] *Konzervativizam*, Zagreb, Politička kultura

Scruton, Roger [2002] *The meaning of conservatism*, South Bend, St. Augustine's Press

Socijaldemokracija

Povijest socijaldemokracije je povijest promjena: ne samo različitih pokušaja da se promijeni društvo, nego i različitih odgovora na pitanje: što je socijaldemokracija? Što se socijaldemokrata tiče, obično vrijedi da, ukoliko upravo ne provode neku *reformu*, onda će možda upravo to uskoro postati razlogom da je poduzmu. Na makro-planu, dvije velike revizije socijaldemokratske doktrine artikulirale su se u razmaku od stotinu godina: jedna se čak i naziva reformizmom ili revizionizmom, a druga je poznata kao *treći put*. Iako objavljivanje knjiga Eduarda Bernsteina [1899] *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije* i Anthonyja Giddensa [1998] *Treći put: obnova socijaldemokracije* ne treba shvatiti kao neke prijelomne događaje, one i polemike koje još izazivaju sažimaju dugotrajne procese koji su obilježili dva kraja bogate i inspirativne povijesti borbi za jednakost i bolji društveni položaj radnika.

Ciljevi socijaldemokracije

Socijaldemokratske stranke koje se krajem 19. stoljeća osnivaju širom Evrope bile su institucionalni politički izraz dvaju čvrsto isprepletenih sastojaka: *zahtjeva radničkog pokreta* i *marksističke društvene teorije*. Njihov krajnji cilj je bio socijalizam kao oblik organizacije društva u kojemu je vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju zajedničko, a posebni ciljevi sljedeći [Sassoon, 2006: 81]:

- (1) demokratizacija kapitalističkog društva;**
- (2) regulacija tržišta radne snage i**
- (3) socijalna država.**

Njemačka Socijaldemokratska radnička stranka predvođena W. Liebknechtom i A. Bebelom ujedinila se 1875. godine s Općim udruženjem njemačkih radnika F. Lasallea u Socijaldemokratsku stranku [SPD, *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*], ali još prije, 1871., je osnovana socijalistička stranka u Portugalu. Slijedila je Norveška 1876., Švedska 1889., Italija 1892., Rusija 1898., Velika Britanija 1900. godine, itd. Srpska socijaldemokratska stranka osnovana je 1892., a 1894. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije pod vodstvom Vitomira Koraća u čijem su članstvu bili "seljaci, radnici u obrtničkim radionicama i malobrojni tvornički proletarijat, a i pojedini intelektualci pomagali su je od vremena do vremena." Obraćajući se svima pogođenim "ekonomskim prilikama u vezi s učvršćenjem kapitalističkog društvenog sistema", stranka uključuje i "one koji imaju mali posjed ili obrt, ali su potpuno ovisni od kapitalističkog tržišta, koji već mnoge gura u poluproleterski ili proleterski život... Tu bijedu nije prouzrokovala domaća tvornička produkcija, u kojoj bi proletarizirani slojevi mogli naći zarade, jer je ona bila neznatna, već uvoz strane tvorničke robe... Glavni politički zahtjev [...] bilo je opće pravo glasa," uz "široku samoupravu Hrvatske, slobodu štampe i pravo sastajanja, udruživanja i govora, odvajanje crkve od države... progresivni porez i ukidanje neizravnih poreza, ravnopravnost žene i t. d." [Gross, 1952: 312 - 314]. Prije Drugog svjetskog rata socijaldemokratske stavove djelomično zastupa i Hrvatska seljačka stranka Stjepana Radića te Socijalistička radnička partija Jugoslavije [komunista] odnosno, od 1920. godine, Komunistička partija.

Kratkoročni ciljevi socijaldemokrata

- *Demokratizacija ekonomske kao i političke sfere (suodlučivanje u poduzećima i javnim uslugama)*
- *Regulacija tržišta radne snage (jačanje radnog zakonodavstva i sindikata, puna zaposlenost)*
- *Socijalna država (besplatno zdravstvo, obrazovanje, penzije...)*

Univerzalno pravo glasa predstavlja samo dio prvog od kratkoročnih ciljeva. Prijenos ovlasti na izabrane predstavnike – ukoliko bi bio jedini izraz volje naroda – socijalisti smatraju previše elitističkom koncepcijom demokracije. Zato se zalažu za širenje neposrednog odlučivanja u lokalnoj zajednici i, posebno, na radnom mjestu. Posebno piše li se u dvije riječi – *socijalna demokracija* umjesto “*socijaldemokracija*” – ona znači, kako je rekao francuski reformist Jean Jaurès, da “upravo kao što svi građani izražavaju političku moć na demokratski način – zajednički – jednako zajednički moraju moći izraziti i ekonomsku moć” (Eley, 2002: 21). Bernstein je također bio strastven zagovornik ekonomske demokracije i radničkih zadruga kao prostora odlučivanja o raspodjeli viška vrijednosti i radnim uvjetima.

To nas dovodi do drugog posebnog cilja socijaldemokrata: regulacije tržišta radne snage odnosno standardizacije zaštite radničkog interesa prilikom stupanja u radni odnos. Kao što sve više učimo i iz vlastitog iskustva, tražimo li posao, često ćemo biti prisiljeni pristati na dulje radno vrijeme, kraći godišnji odmor i nižu plaću, pogotovo ako nam konkurira sve veći broj nezaposlenih. Ako pritom nismo članovi često malobrojnih, razjedinjenih, a medijski i pravno opstruiranih sindikata, naš položaj u neravnopravnom odnosu s poslodavcem je još slabiji. Zbog toga se na sceni socijaldemokratske borbe *država*, to jest njeni zakoni i regulacijske prakse pojavljuju kao uvjerljiva oruđa ostvarenja zahtjeva pune zaposlenosti, zdravih radnih uvjeta i kraćeg radnog vremena.

KAPITAL I KAPITALIZAM

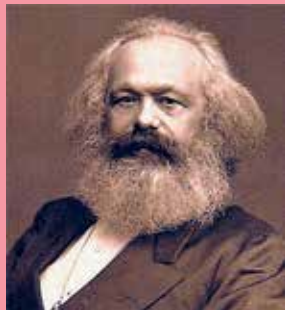
U *Kapitalu* Karl Marx detaljno analizira kapitalistički način proizvodnje.

Danas je svakome jasno (a prije objavljivanja prvog sveska *Kapitala* 1867. godine baš i nije bilo) da između plaće potrebne radniku ili radnici da preživi i odgoji potomstvo bez sredstava za proizvodnju, i vrijednosti koja se tim radom

stvari mora postojati određeni višak koji prisvaja vlasnik sredstava za proizvodnju. Produlji li se radni dan (naravno, bez plaćanja prekovremenih), taj višak, a time i profit, bit će veći. Međutim, višak vrijednosti se može povećati i ako radno vri-

jeme ostane isto: okrupnjavanjem, organizacijom i podjelom rada u tvornicama, uvođenjem strojeva, obukom, pa i prisilom radnika da proizvode više, da postanu produktivniji.

Naravno, višak vrijednosti također može narasti ako se nasilno, kao što se prečesto događa, snize plaće. Marx, međutim, ne temelji svoju kritiku na moralnoj osudi, nego analizira kapitalizam “u idealnom izdanju”, pretpostavljajući da se vrijednost radne snage “mijenja s vrijednošću sredstava za život, tj. s količinom radnog vremena potrebnog za njihovu proizvodnju” (Marx, 1974: 158), a to nas opet vraća na pitanje produktivnosti. “Razvijanje proizvodne snage rada ima u okviru kapitalističke proizvodnje za cilj da skрати onaj deo radnog dana u kome radnik mora da radi za sama sebe da bi se baš time produžio onaj drugi deo radnoga dana u kome on može da radi besplatno za kapitalistu” (Marx, 1974: 288).

Karl Marx, ekonomist i filozof (1818 – 1883), glavna djela: *Kapital*, *Grundrisse*, *Manifest komunističke partije* (s Friedrichom Engelsom)

MARKSIZAM

Povjesničar Donald Sassoon sažima shvaćanje marksizma u redovima socijaldemokrata 19. stoljeća u tri jednostavne tvrdnje:

“1] Sadašnji kapitalistički sistem je nepravedan.

Njegov temeljni odnos, radni odnos, zasniva se na ugovoru između pravno jednakih strana, ali prikriva stvarnu nejednakost; kapitalisti ‘varaju’ radnike prisvajajući daleko više, nego što plaćaju putem plaća i ostalih nužnih

troškova proizvodnje. To posebno prisvajanje [...] koje marksisti nazivaju viškom vrijednosti daje vlasnicima kapitala veliko bogatstvo i kontrolu... Oni tako prisvajaju ne samo bogatstvo, nego i vlast.

2] Povijest napreduje u stupnjevima. Svaki je karakteriziran posebnim ekonomskim sistemom uz koji ide određeni sistem vladavine i njegova vladajuća klasa. Sadašnji kapitalistički stupanj nije vječan, nego prolazan povijesni fenomen: ova vladajuća klasa neće vladati zauvijek.

3] Radnici su u osnovi homogena klasa, bez obzira na razlike koje mogu postojati između njih. Svi radnici su ujedinjeni ‘esencijalno’ sličnim interesima: da unaprijede svoje životne uvjete pod kapitalizmom; bore se protiv postojećeg društvenog poretka; i da ga pobijede uzrokujući novi stupanj povijesti u kojem će se uspostaviti ‘stvarna’, a ne samo formalna jednakost. Iz toga slijedi da se radnici moraju organizirati u političke stranke i sindikate, odbijajući svaki pokušaj da ih se razjedini.

Prva tvrdnja obuhvaća marksističku ekonomsku teoriju eksploatacije, druga tzv. materijalističku koncepciju povijesti dok je treća, koju zapravo nije elaborirao Marx, produkt ideja i političkog djelovanja vođa evropskog socijalizma [posebno u Njemačkoj] poslije Marxove smrti.

Ove tri tvrdnje izražavaju jednostavno ‘trojstvo’:

A) stav o sadašnjosti: ‘postojeći društveni poredak je nepravedan’;

B) stav o budućnosti: ‘postojeći poredak se može promijeniti’;

C) strateški stav o prijelazu iz točke A do točke B: ‘sudbina nas neće dovesti do promjene – moramo se organizirati i djelovati.’” [Sassoon, 2010: 6]

Primanja radničke klase mogu se povećati i putem besplatnog [to jest zajednički financiranog] zdravstva, obrazovanja, mirovina, naknade za nezaposlenost i drugih instituta onoga što nazivamo državom blagostanja [*welfare state*] ili socijalnom državom, trećim posebnim ciljem socijaldemokracije. Te javne usluge i naknade, naravno, smanjuju ovisnost preživljavanja i društvene reprodukcije radnika o tržištu, ali povećavaju njihovu ovisnost o središnjem državnom autoritetu, pretvarajući se često u sredstvo pacifikacije radničkog pokreta koji – barem djelomice zadovoljivši one posebne – odustaje od svog općeg cilja: ukidanja kapitalizma. Prvi povijesno izborni skup značajnih socijalnih prava – penzije, invalidsko, osiguranje za slučaj bolesti i nesreće na radu – putem tzv. Bismarckovih zakona u Njemačkoj osamdesetih godina devetnaestog stoljeća imao je naglašene motive klasne politike. Zavadi pa vladaj: prava su bila diferencirana prema zaposlenju i statusu, a službenici državne uprave imali su posebne povlastice [Esping-Andersen, 1990: 24]. Kancelar Bismarck svoje je konzervativno-reformatorske namjere izrazio ovako: “Gospoda [socijal]demokrati uzaludno će svirati flautu kada narod shvati da se vladari brinu za njegovo dobro” [prema Puljiz, 1997: 65].

U nordijskim zemljama se do tridesetih godina dvadesetog stoljeća oblikuje potpuniji skup univerzalnih socijalnih prava – obavezne penzije za sve građane (ne samo za zaposlene), godišnji odmori, pomoći obitelji i besplatno obrazovanje – financiranih iz poreza, a ne posebnih doprinosa kao u “bizmarkovskom” sistemu. Švedska “narodna kuća” [*Folkhemmet*] nastala je kao rezultat političke borbe radničke klase – dolaska socijaldemokrata na vlast 1932. godine – ali i, što je presudno, “narodne”

koalicije između “čelika i raži”: seljaci su se izborili za protekcionističke cijene poljoprivrednih proizvoda, a radnici za socijalnu državu pune zaposlenosti (Puljiz, 1997: 88 i Esping-Andersen, 1990: 32).

Istaknuti liberal, lord William Beveridge uspio je u atmosferi zajedništva potaknutog Drugim svjetskim ratom uvjeriti britanske industrijalce da je borba protiv nezaposlenosti, bolesti, siromaštva i neznanja način za podizanje onoga što bismo danas nazvali konkurentnošću. Nadahnut idejama ekonomskog upravljanja Johna Maynarda Keynesa, Beveridge piše: “Tražiti od individualnog poslodavca održavanje potražnje i pune zaposlenosti je apsurdno. [...] To mora poduzeti država, pod nadzorom i pritiskom demokracije putem muškaraca u Parlamentu”¹. Nacionalni zdravstveni sistem Velike Britanije osnivaju socijaldemokrati 1946. godine. Na temeljima britanskih (Beveridge), njemačkih (Bismarck) i švedskih (*Folkhemmet*) reformi razvila su se tri tipa socijalne države, ili “tri svijeta kapitalizma blagostanja”, kako je svoju knjigu nazvao danski sociolog Gøsta Esping-Andersen. Iako se za obrazovanje djece, zdravstvenu njegu i druge socijalne usluge gotovo uvijek oslanjamo na sva tri izvora – tržište, obitelj i državu – uočit ćemo “kvalitativno različite aranžmane” (Esping-Andersen, 1990: 26) između njih koji oblikuju liberalnu, konzervativnu odnosno socijaldemokratsku socijalnu državu. Slična je bila i dinamika ostvarivanja ostalih parcijalnih ciljeva socijaldemokracije: univerzalno pravo glasa i osmosatno radno vrijeme uvedeno je odmah poslije Drugog svjetskog rata

¹ Beveridge, William [1944] *Full Employment in a Free Society*, London, Allen & Unwin.

TRI REŽIMA SOCIJALNE DRŽAVE

(neo)liberalni	konzervativni	socijaldemokratski
tržište	obitelj	država
skromni univerzalni transferi radničkoj klasi s niskim primanjima	osiguranje prema statusu zaposlenja isključuje nezaposlene i žene	univerzalna prava i transferi prošireni na srednje slojeve: jednakost najviših standarda
relativna jednakost u siromaštvu među korisnicima državne pomoći	načelo supsidijarnosti naglašava da se država aktivira tek kad obitelj zakaže	sigurnost nije na prodaju - načelo dekomodifikacije i socijalizacije troškova: bez čekanja da se kapaciteti obitelji iscrpe
provjere imovinskog stanja i stigmatizacija koja ih prati	nerazvijene obiteljske usluge ohrabruju majčinstvo	usluge izravno starijima i djeci ohrabruju žene da izaberu radne karijere
potpora privatnim osiguranjima	rastuća uloga privatnih osiguranja	marginalana uloga privatnih osiguranja
privatno financiranje i porezi	financiranje iz doprinosa i privatnog džepa	financiranje iz progresivnih poreza
problem rastuće nejednakosti između primatelja i kupaca	problem troškova penzionera i nezaposlenih	problem održavanja pune zaposlenosti
SAD, Kanada, Australija, Velika Britanija...	Austrija, Francuska, Njemačka, Italija, Hrvatska...	nordijske zemlje

[Esping-Andersen, 1990: 26-29 i 224-226]

gotovo svugdje². Naravno, teško je bilo zamisliti zakonodavne pretpostavke socijalne države, osnaživanja sindikata i regulacije tržišta rada, kao i utjecaj na vođenje ekonomske politike pune zaposlenosti bez parlamentarne većine. Tako je direktno-demokratska borba socijalista protiv kapitalističke države polako ustupala mjesto nastojanjima za dolazak na vlast u njoj. Potencijal prijetnji generalnim štrajkom i jačanje saveza socijaldemokratskih stranaka s radnicima navodio je konzervativce

² Britanski kapitalisti uspjeli su ojačati svoje političke pozicije tako da je pravo glasa 1832. godine, uz veleposjednike, dobila i klasa u usponu te dio obrtništva, ali prava borba za politička prava započinje tek sa socijaldemokratima. Prva evropska zemlja u kojoj je monopol imućnih bijelih muškaraca na političko odlučivanje ukinut bila je Finska 1907. godine. Prije Drugog svjetskog rata univerzalno pravo glasa uvedeno je u ostalim nordijskim zemljama, Njemačkoj i Austriji, Nizozemskoj, Irskoj i Velikoj Britaniji, a ostatak Evrope se pridružio 1945. Izuzetak je Švicarska, gdje su se žene izborila za pravo glasa tek 1971. godine. Univerzalno pravo glasa na Novom Zelandu je uvedeno 1893. godine. Ako nije zakonima o radu, osmosatni radni dan izboren je sindikalnim pritiskom i kolektivnim ugovorom, potvrđujući Marxove riječi da "bi se obranili od 'zmije svojih muka', radnici moraju da zbiju svoje redove i da kao klasa izvojuju zakon, moćnu društvenu prepreku, koja će i njih same sprečavati da dobrovoljnim ugovorima s kapitalom prodaju sebe i svoj porod u smrt i ropstvo. Na mesto gizdavog kataloga 'neotuđivih čovekovih prava', stupa skromna Magna Carta zakonski ograničenog radnog dana koja 'najzad jasno pokazuje kad se svršava vreme koje radnik prodaje, a kad počinje vreme koje pripada njemu samom'" (Marx, 1974: 272). U Francuskoj je 2000. godine uveden 35-satni radni tjedan, a borbe oko radnog vremena, poput polemika potaknutih eksperimentalnim skraćanjem radnog dana javnih službi u Švedskoj, ne prestaju ni danas; vidi Savage, Maddy (2017) *What really happened when Swedes tried six-hour days?*, [online] BBC News. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/business-38843341>.

i liberale na sve veće kooptiranje socijaldemokratskih zahtjeva u svoje programe. Socijaldemokratski ministri u koalicijskim vladama uzvraćali su smirivanjem militantnosti radničkog pokreta i, općenito, usvajanjem “državotvornih” ciljeva koje je kulminiralo pristankom na Prvi svjetski rat. Činilo se da su vladajuće klase izgubile monopol na upravljanje državom, socijalističke su ideje – ili barem neke od njih – bile na putu da postanu “zajedničko vlasništvo cijele političke zajednice” [Sassoon, 2006: 86], a socijaldemokrati su, od zakletih protivnika, sve više postajali zagovornicima kapitalizma.

Povijesni reformizam

Usprkos razlikama među socijaldemokratskim strankama i strujama unutar njih, matrica socijalizma kao ideologije tokom druge polovice devetnaestog stoljeća – prije pojave revizionizma na njegovom kraju – bila je marksistička teorija. Općeprihvaćeno stajalište o kriznom karakteru kapitalizma koji zaoštava klasnu borbu i nužno dovodi do socijalizma [u značenju društvene organizacije u kojoj su sredstva za proizvodnju zajednička] izraženo je i programskim dokumentima Druge internacionale, osnovane 1889. godine u Parizu.

Međutim, izlazak iz prve velike depresije [započele 1873.], porast industrijske proizvodnje od 45 posto i pad nezaposlenosti na 1 posto u Njemačkoj krajem stoljeća potakli su Eduarda Bernsteina na prvu veliku ideološku reviziju. To razdoblje konjunktura ogledalo se, ne najmanje zahvaljujući Bismarckovim socijalnim reformama, povećanjem standarda radnika, ali i stvaranjem novog, srednjeg sloja službenika koji je sada uključivao i sve veći broj profesionalnog aktivističkog kadra razvije-

ne socijaldemokratske stranke. Razvitak dioničarstva i državne ekonomske politike kreditiranja proizvodnje potaknuli su ekonomski rast. Iako je bio svjestan da se nejednakost raspodjele povećava s produktivnošću, Bernsteinu se činilo da se klasna borba ne radikalizira, nego usložnjava [Prpić, 1981: 19 – 31].

Ovako *revidirane* ideološke pretpostavke socijalizma na nivou političkog djelovanja socijaldemokratske stranke značile su usvajanje taktike postupnih *reformi*. Glavni cilj – ukidanje kapitalizma – postupno pada u drugi plan, a prioritet postaje borba za parcijalne ciljeve: demokratizaciju države, regulaciju kapitalizma i socijalna prava. “Demokracija je”, piše Bernstein, “ujedno i sredstvo i svrha. Ona je sredstvo za izborenje socijalizma i ona je oblik ostvarenja socijalizma. [...] U principu, demokracija je ukidanje klasne vladavine, iako još nije stvarno ukidanje klasa” [Bernstein, 1981: 134 – 135]. “Demokratska politička država s općim, jednakim i tajnim pravom glasa, slobodom udruživanja i slobodom tiska za Bernsteina jest organizacijski oblik koji ne samo da omogućava civiliziranije razrješavanje klasnog sukoba nego i, pretpostavivši da socijaldemokracija osvoji političku vlast, ustanovljenje demokratskih i socijalističkih načela i u drugim sferama zajednice” [Prpić, 1981: ixx].

Ideologija revizionizma i politička praksa reformizma izazvala je i još uvijek izaziva mnogobrojne raskole na ljevici, paradigmatički izražene polemičkim spisom *Reforma ili revolucija* i tragičnom sudbinom Rose Luxemburg. Vidi se to i na nivou upotrebe pojmova “socijalizam” i “socijaldemokracija” koji sve više prestaju biti sinonimi u označavanju političke strategije radničkog pokreta. Parlamentarna frakcija njemačkih socijaldemokrata 1914. se izjašnjava u korist kredita koje je njemačka vlada tražila za financiranje Prvog svjetskog rata; Ruska socijaldemo-

Rosa Luxemburg, marksistička ekonomistica i aktivistica (1871 – 1919), glavna djela: *Akumulacija kapitala*, *Reforma ili revolucija*

“Može li socijaldemokracija biti protiv reformi? Možemo li suprotstaviti društvenu revoluciju, preobrazbu postojećeg poretka, naš konačni cilj, društvenim reformama? Sigurno ne. Dnevna borba za reforme – za demokratske institucije i poboljšanje stanja radnika unutar okvira postojećeg društvenog poretka – osigurava socijaldemokraciji trajno jedinstvo. Borba za reforme je njeno sredstvo; društvena revolucija njen cilj.

Ova dva faktora radničkog pokreta po prvi put nalazimo suprotstavljenim upravo u teoriji Eduarda Bernsteina predstavljenoj u člancima *Problemi*

socijalizma i njegovoj knjizi *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije*. Ona nas nastoji uvjeriti da odbacimo društvenu preobrazbu kao krajnji cilj socijaldemokracije i na njegovo mjesto postavimo društvene promjene, sredstvo klasne borbe. Sam Bernstein je veoma jasno i karakteristično formulirao ovo gledište napisavši: ‘Bez obzira što bio, krajnji cilj je ništa; kretanje je sve’” (Luxemburg, 1900).

kratska radnička stranka (boljševika) poslije Oktobarske revolucije mijenja ime u Sverusku komunističku stranku (boljševika) – odonda izbor između tih atributa više nije stvar taktiziranja. Socijalizam i komunizam kao društvene formacije koje (tim redom) trebaju naslijediti kapitalizam ostaju ciljevi i ideologije radikalno lijevih, više ili manje revolucionarnih komunističkih, socijalističkih i anarhističkih stranaka i društvenih pokreta. S

druge strane, *socijaldemokracija* ili *demokratski socijalizam* počinju se koristiti i za označavanje ideologije stranaka kojima su društveni reformizam i okvir parlamentarne borbe *unutar kapitalizma* glavna obilježja političkog djelovanja³.

³ Valja zabilježiti da pojmovi klišu u upotrebi, ovisno o nacionalnim kontekstima i povijesnim trajektorijama. Nizozemska, npr., [demokratsko] Socijalistička stranka [*Socialistische Partij, SP*] je radikalnije lijeva, dok je francuska [*Parti Socialiste, PS*] relativno standardna socijaldemokracija lijevog centra, kao i socijalisti u Crnoj Gori ili Albaniji [*Demokratska partija socijalista* odnosno *Partia Socialiste e Shqipërisë*]. Klub Progresivnog saveza socijalista i demokrata [*Group of the Progressive Alliance of Socialists & Democrats, S&D*] u Evropskom parlamentu okuplja lijevi centar, a Konfederacija ujedinjene evropske ljevice – nordijske zelene ljevice [*Confederal Group of the United European Left – Nordic green Left, GUE/NGL*] radikalnije socijaliste i komuniste. Raymond Williams razlikuje *socijalno* [1] kao “naprosto deskriptivni pojam za društvo u njegovom danas prevladavajućem smislu *systema zajedničkog života*”, i *socijalno* [2] kao “emfatičan razlikovni pojam eksplicitno suprotan *individualnom*”. Williams, Raymond [1985] *Keywords: : a vocabulary of culture and society, revised edition*, New York, Oxford University Press: 286. Krajnja konzekvenca drugog je ukidanje privatnog vlasništva sredstava za proizvodnju, dok su se iz prvog su se razvila popularna shvaćanja socijalizma kao neke vrste dovršenja liberalnog projekta melioracije društva, ne najmanje prisutna u američkoj upotrebi pojma *liberal* za ono što bismo u Evropi nazvali socijaldemokrat ili demokratski socijalist. Urednik hrvatskog prijevoda Krugmanove knjige *Conscience of a Liberal* Zdravko Petak je ozbiljno razmišljao da izdanje objavi pod naslovom *Savjest socijaldemokrata*. Najširi od svih, pojam *ljevice* dugujemo slučajnom raspredu sjedenja “kolovoza 1789. u Versaillesu, u bučnoj i kaotičnoj Ustavotvornoj skupštini kada su se lijevo i desno od stola predsjedavajućega sakupljali i zajedno glasovali oni koji su slično mislili. Oni na desnoj strani svoje su protivnike nazivali buntovnicima kako bi ih diskreditirali”. Lukes, Steven [1992] *What is Left?*, Times Literary Supplement, 4643.

Puna zaposlenost

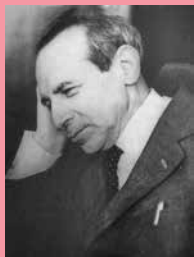
Započeta oportunističkom taktikom sudjelovanja u buržoaskim vladama [“ministerijalizmom”] početkom dvadesetog stoljeća, veza socijaldemokrata i nacionalne države dobila je u razdoblju od završetka Drugog svjetskog rata do 1973. godine pozlatu dotad nezamislivog porasta jednakosti dohodaka, poboljšanja radnih uvjeta, sigurnosti zaposlenja i opsega socijalne države. Takozvani fordizam povećavao je proizvodnju, produktivnost i profite – putem standardizacije proizvoda i unapređenja podjele rada te proizvodnih procesa – ali i potrošnju.⁴ Poslijeratna privreda rasla je ka punoj zaposlenosti i širokom prihvaćanju postulata kejnsovanske ekonomike da se državnim investicijskim putokazom može “potrošiti” put iz bilo koje krize.⁵ Uz kontrolu kamatnih stopa putem centralnih banaka, vladina ulaganja po-

⁴ Vidi bilješku 11.

⁵ Vidi okvir na stranici 66. Michał Kalecki, kojeg su ponekad nazivali “poljskim Keynesom”, u svom čuvenom predavanju 1943. godine u Cambridgeu ukratko objašnjava doktrinu razvojne države: “Čvrsta većina ekonomista danas je mišljenja da, čak i u kapitalističkom sistemu, puna zaposlenost može biti osigurana programom vladine potrošnje, pod uvjetom da postoji odgovarajući plan zapošljavanja ukupne postojeće radne snage, i da se dovoljna količina uvoznih sirovina može pokriti izvozom. Poduzme li vlada javne investicije [npr. gradnje škola, bolnica i autocesta] ili potiče masovnu potrošnju [putem obiteljskih doplataka, smanjenja neizravnog oporezivanja ili subvencioniranja cijena osnovnih potrepština], i ako je pritom ta potrošnja financirana zaduživanjem, a ne oporezivanjem [koje bi moglo negativno utjecati na privatne investicije i potrošnju], efektivna potražnja za dobrima i uslugama može se povećati do točke pune zaposlenosti. Ne treba zaboraviti da takva državna potrošnja ne povećava zaposlenost samo izravno, nego i neizravno, povisujući prihode koji zatim dovode do sekundarnog rasta potražnje za potrošačkim i investicijskim dobrima” [Kalecki, 1943: 1].

POLITIČKI ASPEKTI PUNE ZAPOSLENOSTI

“Razlozi suprotstavljanja ‘poslovnih lidera’ punoj zaposlenosti postignutoj vladinom potrošnjom mogu se podijeliti u tri kategorije: [1] odbojnost spram bilo kakvog državnog miješanja u

Michał Kalecki
(1899 – 1970),
poljski ekonomist

problem zaposlenosti; [2] odbojnost spram smjera državne potrošnje [javne investicije i poticaji potrošnji]; [3] odbojnost spram društvenih i političkih promjena koje proizlaze iz održavanja pune zaposlenosti. [...] Uistinu, u režimu trajne pune zaposlenosti, otkaz bi prestao igrati ulogu disciplinske mjere. Društveni položaj šefa bio bi potkopan, a samopouzdanje i klasna svijest radnika viša. Štrajkovi za više plaće i bolje uvjete rada stvorili bi političku napetost. Istina je da bi profiti bili viši u režimu pune

zaposlenosti, nego u prosjeku *laissez-fairea* [...]. Ali ‘disciplina u tvornicama’ i ‘politička stabilnost’ su kod poslovnih vođa cjenjenije, nego profiti. Njihovi klasni interesi im govore da trajna puna zaposlenost nije u suglasju s njihovim gledištima i da je nezaposlenost integralni dio ‘normalnog’ kapitalističkog sistema.” [Kalecki, 1943: 3]

dizala su standard svih korisnika javnih usluga, otvarala nova radna mjesta u javnom sektoru i povećavala agregatnu potražnju, puneći pritom budžete i smanjujući ukupne iznose *per capita* visokih socijalnih izdataka. Rast produktivnosti i profita bio je toliki da se u uvjetima pune zaposlenosti činilo mogućim zadržati i postojeći nivo ili čak lagani porast realnih plaća.

“Ali činjenica”, koju još za vrijeme Drugog svjetskog rata pri-mjećuje Michał Kalecki, “da svatko može dobiti od ekspanzije

[državne potrošnje] ne isključuje naraslu distribucijsku borbu” [Glyn, 1995: 36]. U uvjetima pune zaposlenosti ojačana pozicija sindikata može pritisnuti profite i razriješiti taj konflikt u korist rada, no postavlja se pitanje što učiniti u slučaju “štrajka kapitala” ili njegova “bijega” preko granice?

Progresivni porezi pod određenim uvjetima mogu očuvati i nivo privatnih investicija i realnih plaća uz istovremenu kontrolu inflacijskih očekivanja i budžetskog deficita. Ti uvjeti uključuju aktivnu politiku tržišta radne snage i središnje dogovaranje plaća na načelu solidarnosti između zaposlenih u industrijama s višim i nižim viškom vrijednosti⁶. Jedan primjer takve socijal-demokratske politike bio je predmetom dugotrajne rasprave i političke borbe u Švedskoj sedamdesetih i osamdesetih godina.

⁶ “‘Otoci nezaposlenosti’ trebaju biti eliminirani - ne putem povećanja opće potražnje, nego odabranim i ciljanim mjerama politike tržišta rada kao što su prekvalifikacije i naknade koje ih potiču, dodaci na plaće za radnike s invaliditetom, a javni rad za stariju i nemobilnu radnu snagu. Od samog početka, aktivna politika tržišta rada je bila središnje mjesto prijedloga neinflatorne pune zaposlenosti koji je predstavljen i intenzivno raspravljan na Konvenciji LO-a 1951. godine.” [Meidner, 1993: 214] Drugim riječima, aktivna politika tržišta rada znači da kad netko treba posao, onda mu ga, umjesto slobodnog tržišta, pronalazi vladina politika, a troškovi [prekvalifikacije i naknade za vrijeme traženja posla] se pokrivaju iz poreza prikupljenih u profitabilnijim industrijama. Uz pritisak na profite, ne treba zaboraviti da su veći dio troška fiskalne ekspanzije u Švedskoj plaćali radnici u modernim visokoprofitabilnim industrijama, čija je potrošnja rasla sporije nego produktivnost. U razdoblju od 1965. do 1973. godine produktivnost rada u realnom sektoru je rasla po stopi od 4 posto, dok se potrošnja u istom razdoblju povećavala tek 1,5 posto godišnje. Profitna stopa je sedamdesetih godina pala za desetak posto, da bi se u sljedećem desetljeću “poduzetničke ofenzive” vratila na prijašnji nivo od oko 19 posto. [Glyn, 1995: 43-45].

Švedski model i radnički fondovi

Visok nivo privatnih investicija omogućavao je visoke stope rasta uz budžetske suficite, povećanje produktivnosti osiguravalo je profite, dok su solidaristička politika dogovaranja plaća na nivou cijele države i progresivni porezi držali inflaciju na uzici. Uz najvišu jednakost dohodaka [također i između muškaraca i žena], nezaposlenost je bila najniža u Evropi. Brojna ekonomska imigracija s juga Evrope nije proizvodila ni traga kasnijim karakterističnim napatostima. Standardi obrazovnih, zdravstvenih, penzijskih i drugih javnih usluga postali su [nedostižna] mjera socijalne države, a sindikalna centrala LO [*Landsorganisationen*] i njegovo "političko krilo", SAP, Socijaldemokratska radnička stranka [*Sveriges socialdemokratiska arbetareparti*, na vlasti neprekidno od 1932. do 1976.], globalna referenca pa i uzor ljevice. Iako su kratkoročni ciljevi reformističkog socijaldemokratskog programa bili, barem u Švedskoj, u velikoj mjeri ostvareni, malobrojni vlasnici industrije su još uvijek prisvajali ukupne profite i disproporcionalnu društvenu moć; bilo je vrijeme da se pristupi onom glavnom cilju: socijalizaciji sredstava za proizvodnju.

Ideja o radničkim fondovima [*Löntagarfonde*] kao sredstvu promjene vlasničke strukture poduzeća pojavila se još početkom sedamdesetih u kontekstu zalaganja švedskog radničkog pokreta za aktivnu industrijsku politiku i jačanje ekonomske demokracije. Na kongresu 1976. godine sindikat je usvojio izvještaj komisije pod vodstvom Rudolfa Meidnera [glavnog sindikalnog ekonomista i, uz Göstu Rehna, planera poslijeratne švedske privrede] koji je ponudio mehanizam postupnog i sporog prijelaza u socijalistički proizvodni odnos. O čemu se točno radilo?

Poduzeća s više od 50 radnika trebala su 20 posto godišnjeg profita predati posebnim fondovima kojima bi upravljali radnici.

Računalo se da bi poduzeće s prosječnim profitom od 10 posto bilo u 49-postotnom vlasništvu radnika tek za 35 godina, ali ako bi profiti bili viši, i socijalizacija bi bila brža. Kao suvlasnici poduzeća, radnički fondovi bi i ranije, međutim, mogli znatno utjecati na investicijske politike i uvjete rada u poduzećima. Osim toga, Meidnerova komisija je smatrala da bi radnici s višim plaćama lakše prihvatili njihovo ujednačavanje – što je, sjetite se, bio jedan od osnovnih preduvjeta funkcioniranja švedskog ekonomskog modela – ako bi sudjelovali u kolektivnom vlasništvu. “Želimo kapitalistima uskratiti moć koju upražnjavaju zahvaljujući snazi vlasništva”, izjavio je Meidner u jednom intervjuu magazinu *Fackföreningsrörelsen [Sindikalni pokret]* 1975. “Sva iskustva pokazuju da nije dovoljno imati utjecaj i kontrolu. Vlasništvo igra odlučnu ulogu. Upućujem na Marxa i Wigforssa⁷: ne možemo fundamentalno promijeniti društvo bez promjene njegove vlasničke strukture” (Pontusson, 1987: 6 – 11). Rasprava o radničkim fondovima se oteglala do 1982. godine. Ona se vodila ne samo u najširoj javnosti i medijima pod sve većom kontrolom poslodavaca, nego i u posebnim komisijama, među predstavnicima interesnih skupina poput sindikata službenika, a također i između sindikata i SAP-a koji je izražavao bojazan da mu otvoreno prihvaćanje prijedloga ne upropasti izborne izgleda. Nakon višestrukih razvodnjavanja i odgađanja, 1983. godine usvojena shema više nije imala nikakve veze s ograničavanjem kapitalizma i ekonomskom demokracijom, pretvarajući fondove isključivo u sredstvo ograničavanja plaća i izvor kapitala za poduzetnike.

⁷Ernst Wigforss, švedski reformist, ministar financija u vladama od 1925. do 1949. godine.

Kapital u ofenzivi

Ofenziva poslodavaca koja je završila napuštanjem koncepcije radničkih fondova kao sredstva postupne socijalizacije sredstava za proizvodnju započela je, međutim, još sedamdesetih. Ta ofenziva se u Švedskoj vidjela kao agresivna javna kampanja i kasniji prekid s centraliziranom politikom dogovaranja plaća koji je doveo do sloma cjelokupnog ekonomskog modela, ali u osnovi isto se već dulje vrijeme događalo u cijelom zapadnom svijetu. Također i u SAD-u, politika reakcije na socijaldemokratsku politiku *New Deal*⁸ sastojala se od slabljenja sindikata te izgradnje medijske i (pseudo)naučne infrastrukture – osnivanja različitih instituta, lobističkih odreda i postupnog osvajanja univerzitetskih katedri za ekonomiju – financiranih od, kao što kaže Paul Krugman, *bezobrazno bogatih ljudi koji iznimno mrze plaćati poreze*.⁹ Ekonomska stagnacija praćena inflacijom i pad

⁸ Skup javnih politika i investicija u svim područjima, od infrastrukturne izgradnje do zdravstvenog prosvjećivanja i kulture, koje je administracija američkog predsjednika Franklina D. Roosevelta 1933. godine poduzela kao odgovor na dotad najveću ekonomsku krizu, izazvanu burzovnim slomom 1929. New Deal se temelji na uvjerenju koje je, suprotno tradicionalnim ekonomistima, proširio J. M. Keynes, da u vrijeme krize, kada kapitalisti ne investiraju, to mora činiti država.

⁹ "Dvadesetih godina porezi su bili nevažan čimbenik za bogate. Najviša porezna stopa iznosila je samo 24 posto, a budući da je porez na nasljedstvo i za najveća nasljedstva iznosi samo 20 posto, bogataške su se dinastije lako održavale. No uvođenjem New Deala bogati su morali početi plaćati poreze koji su bili ne samo kudikamo veći nego dvadesetih, nego su bili visoki i prema današnjim mjerilima. Najviša porezna stopa [koja trenutačno iznosi tek 35 posto] skočila je na 63 posto za prvog Rooseveltova mandata, a na 79 posto za drugog. Sredinom pedesetih, zbog danka Hladnom ratu, dosegla je 91 posto" [Krugman, 2010: 55 – 56].

profitnih stopa u stagflacijskim sedamdestima obilježenim nftnim šokovima na svom početku i kraju iz temelja su promijenili privid kejnsijanskog konsenzusa zlatnog doba u otvoreni klasni rat u kojem, prema poznatim riječima poduzetnika Warrena Buffeta, pobjeđuje klasa bogatih [Ćurković, 2011].¹⁰ "Slaveći vrline samodovoljnosti", ta klasa "lansira kampanje protiv neefikasnosti javnog sektora, a za restauraciju tržišnih snaga i korporacijskih profita" (Pontusson, 1987: 22). Trajnim usporavanjem ekonomskog rasta [Lavelle, 2008: 19 – 35] i definitivnim prolaskom zlatnog doba nacionalnih država blagostanja moć se preselila u ruke multinacionalnih korporacija i neoliberala u njihovim upravama. Socijaldemokrati, koji su sve apoene svoje političke strategije uložili na kartu nacionalne države, doživljavali su poraz za porazom, ne samo na ideološkom, nego i na izbornom terenu. "Kako se 20. stoljeće približavalo kraju, socijalisti nisu mogli drugo nego preispitati, još jednom, okvir svoje

¹⁰ Uz kejnsijansko upravljanje potražnjom, razloge uspješnosti socijaldemokratskog klasnog kompromisa Ingo Schmidt pronalazi i u razmjeni relativno skupih industrijskih proizvoda za jeftin uvoz sirovina iz zemalja Globalnog juga, kao i u neplaćenom kućanskom radu te super-eksploataciji imigranata "koji su bili isključeni iz pogodbe kapitala i organiziranog rada. Konvergencija borbi tih isključenih grupa, militantnih sindikata i antiimperijalističkih pokreta Juga počela je od kraja šezdesetih predstavljati značajnu prijetnju profitnim stopama. Kada je, sredinom sedamdesetih, ta prijetnja koincidirala s krizom prekomjerne proizvodnje i usponom novih industrijskih ekonomija u Aziji, "kapitalisti su kompromis socijalne države odlučili zamijeniti klasnom borbom odozgo". Schmidt, Ingo (2017) *In the Shadow of Social Democracy: Right-Wing Challenges and Left Alternatives*, [online] The Bullet, E-Bulletin No. 1400: Dostupno na: <https://socialistproject.ca/bullet/1400.php>.

doktrine. Učinili su to kao što su i uvijek činili: na zbrkan i nekoordiniran način, pogonjeni slučajnostima svakodnevne politike i pritiscima izbornih kombinacija. Nisu mogli drugačije. Krenuti naprijed nije garancija uspjeha. Ostati na mjestu nudi samo sigurnost poraza” [Sassoon, 2010: 754].

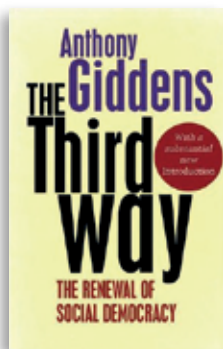
Reformizam trećeg puta

U potrazi za uvjerljivom političkom strategijom povratka na vlast, socijaldemokrati devedesetih godina 20. stoljeća na planu ideologije artikuliraju dodatni skup reformi svog shvaćanja

- (1) odnosa prema kapitalizmu,**
- (2) socijalnih prava i regulacije tržišta radne snage te**
- (3) shvaćanja države i demokracije.**

“Kad su se razni aspekti kapitalizma [posebno njegove financijske organizacije] razvili u globalnom pravcu, strategija orijentirana na državu počela se raspadati” [Sassoon, 2006: 97].” Ako ga više nije mogla regulirati, nova ljevica se odlučuje prilagoditi kapitalizmu. U Ujedinjenom Kraljevstvu *New Labour* pod vodstvom Tonyja Blaira, u Njemačkoj *Die neue Mitte* Gerharda Schrödera... “obnova socijaldemokracije” proširila se ubrzo i na druge zemlje pod etiketom *trećeg puta*. Sociolog Anthony Giddens kaže da on predstavlja “okvir mišljenja i političkog djelovanja koji socijaldemokraciju nastoji prilagoditi jednom svijetu koji se u posljednja dva ili tri desetljeća iz temelja promijenio. To je treći put u tom smislu što je pokušaj da se nadiđu i socijaldemokracija staroga kova i neoliberalizam” [Giddens, 1999: 33]. Taj “iz temelja promijenjeni” *odbjegli svijet*, smatra Giddens, karakteriziraju prvenstveno globalizacija i tehnološka promje-

na. Porast međunarodnih financijskih tokova “slabi neke ovlasti što su ih imale nacije, uključujući one na kojima se zasniva kejnsovijansko ekonomsko upravljanje” [Giddens, 1999: 38]. Pritom internetska revolucija doprinosi dezintegraciji fordističkog načina proizvodnje, distribucije i potrošnje.¹¹ Za razliku od švedskih socijaldemokrata prethodnog razdoblja – i općenito, kako je Giddens naziva, stare ljevice – odnos socijaldemokracije trećeg puta prema kapitalizmu

je takav da oni globalizaciju i postfordističku ekonomiju ne smatraju prijetnjom ravnoteži interesa rada i kapitala. Naprotiv, globalna pokretljivost kapitala sposobnog da reagira na klik miša proizvodi političke učinke kojima se valja prilagoditi. U potrazi za alternativnom strategijom rasta, novi socijaldemokrati se opredjeljuju za tri temeljna pristupa: konkurentnosti izvoza,

¹¹ “U 1920-ima je Henry Ford bio čuven po tome što daje svojim radnicima više plaće nego što je to bilo uobičajeno jer, rekao je, želi da budu njegove mušterije. Danas su njegovi nasljednici u Fordu smanjili svoju sjevernoameričku radnu snagu za 50% u zadnjih pet godina. [...] U bilo kojoj srednjoročnoj kalkulaciji, ako nema dovoljno mušterija, neće biti dovoljno prodaje, i ubrzo će presahnuti i profiti. Industrija koja povećava profite reduciranjem svoje radne snage i pritiskanjem preostalih radnika imat će nabujale profite samo kratkoročno, dok ne dođe do vala ozbiljne deflacije”. Wallerstein, Immanuel [2010] *Ponzi pasijans*, [online] Slobodnifilozofski.com. Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2010/08/immanuel-wallerstein-ponzi-pasijans.html>.

štednje na domaćem planu i društveno odgovornog upravljanja prema obrascu civilnog društva.¹²

Drugi skup reformi trećeg puta tiče se vrijednosne matrice ljevice. Polazeći od uvida o raspadu radničke klase, ona se ogleda u redefiniranju *solidarnosti* putem *individualne odgovornosti* za životne ishode i *jednakosti šansi* za uključivanje u *novu ekonomiju znanja*. U odnosu na “običnu” jednakost kao temeljnu vrijednost i “stare” socijaldemokratske ciljeve poput regulacije tržišta radne snage i socijalne države, to znači sljedeće. Prihvaćajući da preraspodjela ne bi smjela nestati s dnevnog reda, treći put premješta naglasak na “preraspodjelu mogućnosti”, a na pojedincu ostaje odgovornost da ih iskoristi ili ne.¹³ U tom smislu, povećani oslonac na tržišno pribavljanje usluga socijalnu državu revidira kao “*državu socijalnog ulaganja*”, prven-

¹² Alan Zuege naziva ove tri akumulacijske strategije trima vrstama korporatizma: korporatizmom ponude (*supply-side* i *export-led growth* su uobičajene kovanice za poticanje izvoza i ponude umjesto, prema kejnsovskom modelu, poticanja domaće potražnje), otvorene ekonomije (porezne, dohodovne i socijalne politike prilagođene ciljanim javnim investicijama, kolektivna podjela tereta prilagodbe međunarodnoj konkurenciji) i korporatizmom socijalnog upravljanja (stvaranje socijalnog kapitala u društvu stakeholdera). “Svaka od tih strategija se dobrano oslanja na obnovu institucija i ideologije socijalnog partnerstva, ali s novim tvistom” odustajanja od upravljanja agregatnom potražnjom unutar nacionalne ekonomije (Zuege, 2000: 89 – 97).

¹³ Jedan čuveni manifest trećeg puta eksplicira da je “promocija socijalne pravde ponekad bila pobrkana s nametanjem jednakosti ishoda. Rezultat je bio zanemarivanje važnosti nagrađivanja napora i odgovornosti te povezivanje socijaldemokracije s konformizmom i mediokritetstvom radije nego slavljenjem kreativnosti, raznolikosti i izvrsnosti” (Blair i Schröder, 1998: 3).

stveno u *cjeloživotno obrazovanje, javno-privatno partnerstvo, i mobilnost ljudskog kapitala*. Umjesto pune zaposlenosti i broja radnih mjesta počinje se govoriti o broju radnih sati povremeno zaposlenih, slobodnijoj preraspodjeli radnog vremena i, općenito, *“fleksibilizaciji tržišta rada”*.

Na planu demokratizacije demokracije ti novi socijaldemokrati traže treći put između *“države kao problema”* i *“države kao rješenja”* [Giddens, 1999: 73]. To *“restrukturiranje”* države glavni oslonac vidi u civilnom društvu. Umjesto sudjelovanja u ekonomskom upravljanju, novi prostor širenja participacije pronalazi se u mnogobrojnim malim skupinama ljudi *“koji se redovito sastaju kako bi osvijestili zajedničke interese”* [Giddens, 1999: 83], a reformirana država bi im trebala otvoriti prostor *partnerstva* putem povećane *transparentnosti, outsourcinga, učinkovitosti i decentralizacije javne uprave*.

Izgradnja koalicija s civilnim društvom na planu političkog djelovanja se postavlja kao ključna pretpostavka pretvaranja idejne reforme trećeg puta u ostvarivu revizionističku strategiju. Giddens smatra da su se u globalizacijskim promjenama koje su *“posvuda ugrozile ortodoksne političke stranke”* organizacije civilnog društva – od globalnih organizacija poput Greenpeacea do malih skupina za pritisak – jednostavno bolje snašle. *“Ono što je nekima izgledalo kao proces depolitizacije – izvlačenje utjecaja iz nacionalnih vlada i političkih stranaka – drugima je bilo širenje političkog angažmana i aktivizma. Ulrich Beck govori o tome da se pojavila ‘subpolitika’ – politika koja se iselila iz parlamenta u društvene skupine koje se bave samo jednim problemom”* [Giddens, 1999: 53]. Stranke trećeg puta trebale bi, prema tome, biti spremne na *“cjeloživotno učenje”* od organi-

zacija civilnog društva. One Becku i Giddensu izgledaju kao mjesta žive, mlade, afektivne politike, nasuprot dosadnim sastancima starijih ljudi u političkim strankama. Umjesto prokušanih stranačkih aktivista, na cijeni dobivaju izvanstranački stručnjaci, a fokus politike se općenito premješta s umorne i, uglavnom, otpuštene radničke klase na novi sloj dobro raspoloženih obrazovanih urbanih profesionalaca, odnosno s lijevice na "lijevi centar". Usvajajući karakteristično neoliberalno viđenje socijalne podjele i temeljno uvjerenje konsenzusa o "uhljebima" – prema kojoj se ne radi o "ratu između klasa, nego između produktivnih i neproduktivnih" pripadnika društva – treći put napušta jednakost u ime meritokracije, vidjevši ulogu države tek kao promotora punog sudjelovanja u meritokratskom natjecanju [Seymour, 2016: 94, 105].

Tako je "novu socijaldemokraciju" vidio Giddensov akademski manifest. U svakodnevici izbornog nadmetanja na terenu impregniranom medijima u službi svojih vlasnika, međutim, ona je najčešće podrazumijevala zagovaranje ciljeva vlasničke klase, a napuštanje vrijednosti, načela i ciljeva radničkog pokreta.¹⁴ "Doista", kako u analizi promjena Laburističke stranke uočava Richard Seymour, "ako načela vode samo u poraz, zašto se ne obratiti izbornim profesionalcima, medijskim operatorima i brutalnim stranačkim menadžerima (...)? I ako su desno-svrstani mediji tako strašno moćni, zašto ne prepustiti uzde onima koji znaju igrati medijsku igru? Nisu li oni koji se (...) po cijenu vlasti pridržavaju političke doktrine, makar i kako bi samo

¹⁴ Pritom je minimum koherentnosti nalagao da se dugotrajne promjene u strukturi zaposlenosti, praćene usitnjavanjem sindikata, proglaše službenim "nestankom" radničke klase.

ublažili nepravde kapitalizma, u najboljem slučaju politički Don Quijotei, a u najgorem slučaju fanatični razbijači? To je esencijalni argument blerovaca, čiji projekt je efektivno pretvoriti Laburiste u ‘stranku vladajućih’, radije nego u efikasnu opoziciju” [Seymour 2016: 180]. Ako je implicitna izborna strategija isprva i glasila “pustimo sada načela socijaldemokracije kako bismo pobijedili na izborima – tek onda se možemo vratiti našim starijim vrijednostima”, ona je ubrzo po osvajanju vlasti napuštena. “Ostaci radničke kase otad su u političkoj i kulturnoj izolaciji”, komentira povjesničar njemačkog SPD-a Franz Walter. “Njihovi bivši socijaldemokratski lideri su napredovali i progovorili novim jezikom, počeli se bolje i skuplje odijevati, piti vino umjesto piva, preselivši se na bolje adrese u centru, daleko od stare baze. Kao rezultat, taj fragment radničke klase, zajedno sa sub-proletarijatom, prestao je postojati kao samosvjesni politički entitet. Veze između njega i socijaldemokracije ‘novog centra’ bile su prerezane. ‘Ostaci’ su postali političkim beskućnicima, osuđenim na meandriranje između izborne apstinencije, podrške konzervativnom CDU-u ili novoj Stranci ljevice [*Die Linke*]. Socijaldemokracija se distancirala od svog bivšeg subjekta, ostavljajući ga iza i ispod sebe. Zauzvrat, taj subjekt joj je uskratio svoju lojalnost”. Novi socijaldemokrati su počeli gubiti izbore za izborima.¹⁵

¹⁵ Walter, Franz [2007] *Out of the Ashes*, [online] Dublin Review of Books. Dostupno na: <http://www.dr.b.ie/essays/out-of-the-ashes>. Vidi i: Irigoyen, William [2017] *Izgubljeni kompas njemačkih socijaldemokrata*, [online] Le Monde diplomatique - hrvatsko izdanje. Dostupno na: <http://lemondedi.diplomatique.hr/izgubljeni-kompas-njemackih-socijaldemokrata/#sdendnote1anc>.

Protiv trećeg puta

Nejednakost dohodaka – u Velikoj Britaniji porasla za tri uzastopna mandata *New Laboura* [1997 – 2010] – dokazuje neuspjeh koncepcije *društva znanja* u kojem bi svi trebali biti zaposleni u uslugama s visokim viškom vrijednosti. Ako se broj visokoobrazovanih i iznadprosječno plaćenih kadrova čak i povećava, s njim raste i broj radnika koji su za čuvanje njihove djece, održavanje njihovog vrta ili zaštitarske usluge redovito slabo plaćeni. Osim toga, niti mistifikacija “nove ekonomije usluga” nije mogla ostati neprimijećena, jer nije isto raditi “slabo plaćen, visoko nadziran, poluautomatski posao” u kakvom call-centru, ili primati milijunske bonuse u nekoj banci. [Callinicos, 2009: 44].

Pokušavajući istovremeno biti na usluzi investitorima i dobiti na vremenu odnosno strpljenju radnika, makroekonomski menadžment trećeg puta postao je žrtvom mita o rastu. Sustizanje zahtjeva konkurentnosti putem takozvane interne devalvacije, a bez domaće potražnje pretvorilo se u međunarodnu utrku za nižim plaćama. Rastuća nezaposlenost i nesigurnost potkopavale su legitimitet tripartitnih sporazuma i sindikata koji su smanjenja prava u ime rasta “partnerski” prihvaćali, ili su im bila nametnuta iz Evropske unije [Zuege, 2000: 99]. Zahvaljujući novom valu financijske deregulacije, investitori se svog dijela pogodbe ionako nikad nisu morali pridržavati. Selidba ulaganja na mjesta s još jeftinijim radom ili u vrijednosne papire s još višim prinosom – ali, kako se 2008. godine pokazalo, veoma upitnom vrijednosti – dodatno se povećala.

Neuspjeh strategija rasta utemeljenih na povjerenju trećeg puta u moć “poduzetničkog duha” da – oslobođen sada i nadzora središnjih banaka koje su postale “nezavisne” – riješi sve

probleme, razumljivo, loše se odrazio na stanje socijalne države. Vlade trećeg puta u pravilu svugdje “restrukturiraju” zdravstvo, “režu” mirovine, uvode i povećavaju školarine itd. To ih, međutim, ne sprečava da sve veća sredstva iz javnih sistema presele u privatne ruke putem različitih “javno-privatnih partnerstva” ili “obične” privatizacije.

Partnerstvo države i civilnog društva, unatoč nesporno dobrim namjerama mnogih požrtvovnih aktivista, podređuje sferu rada ekskluzivnoj arbitraži tržišta na kojem je utemeljeno *bürgerliche Gesellschaft* [njem. *civilno društvo*, ali i *kapitalističko poduzeće*]. Ellen Meiksins Wood razotkriva civilno društvo kao “mrežu izrazito ekonomskih odnosa, sferu tržnice, arenu proizvodnje, distribucije i razmjene” koja “može poslužiti kao šifra ili maska za kapitalizam” (Wood, 1990: 61 i 65). Mnogi kritičari trećeg puta smatraju “naivno optimističnim” uvjerenje “meke ljevice” da će strategije “socijalne kohezije” donijeti stvarne pomake u demokratizaciji i životnom standardu. “Bez izravnijeg konfrontiranja moći kapitala, oni se izlažu istim opasnostima već poznatim drugim modelima socijalnog partnerstva: da budu subsidijarno inkorporirani u globalnu logiku konkurentne surovosti bolnih rezova” (Zuege, 2000: 102).

“Iako je obično zadržala ponešto od socijaldemokratske ideje da javna politika ima obavezu pomoći radnicima da unaprijede svoje vještine,” uočava britanski politolog Colin Crouch, “socijaldemokracija trećeg puta je daleko odmakla na putu neoliberalne interpretacije odnosa između radnih i građanskih prava. Neizbježno, to je slijedilo iz slabljenja uloge sindikata kao promotora radničkog aktivizma, u kontekstu širih nastojanja trećeg puta na odbacivanju radnog mjesta kao arene u kojoj radništvo

može postavljati političke zahtjeve. Kao i u drugim područjima ekonomskih aktivnosti, dioničari su postali jedinim legitimnim sugovornicima” [Crouch, 2011].

Kritiku trećeg puta u kontekstu povijesnih mijena socijaldemokracije efektno je sažeo povjesničar Perry Anderson: “U zamci između gubitka društvene baze i sužavanja političkog horizonta, socijaldemokracija kao da je izgubila kompas. Suočena s tako promijenjenim okolnostima, može li ponovo mutirati? Jednom, u godinama osnivanja Druge internacionale, bila je posvećena potpunom svrgavanju kapitalizma. Zatim je provodila parcijalne reforme kao postupne korake prema socijalizmu. Konačno se skrasila sa socijalnom državom i punom zaposlenošću unutar kapitalizma. Ako sada prihvati smanjivanje jednog i odbacivanje drugog, u kakvu vrstu pokreta će se to pretvoriti?” [Anderson i Camiller, 1994: 15 – 16]. Korijeni reformizma trećeg puta odnosno *novog centra* nisu, dakako, niti od jučer, niti iz devedesetih. Odbacivanje marksističke teorije i radničkih zahtjeva za ukidanjem kapitalizma može se pratiti od reformizma Bernsteinovog i Juaresovog doba, preko usvajanja slobodnog tržišta s minimumom regulacije izraženog u Godesberškom programu njemačkog SPD-a iz 1959. godine, pa sve do napuštanja kejn-sijanskog ekonomskog upravljanja i podređivanja čitavih država financijaliziranom kapitalu koji dovodi do ekonomskog sloma 2008. godine. Umjesto da zbog jedne od najvećih kriza u povijesti kapitalizma socijaldemokrati barem na izbornom kontu zabilježe znakove oporavka, ispalo je da su birači socijaldemokraciju trećeg puta uglavnom poistovjetili s neoliberalizmom i glasali protiv nje. Sve to, naravno, dovodi do normalizacije radikalne desnice koja ide savršeno pod ruku s vladama finansijskih

stručnjaka bez pretvaranja da im je potreban i minimalni privid demokratske legitimacije. Neoliberalna prisila proizvodi stanovništvo bez sredstava za život dinamikom koja

nameće usporedbe s industrijskom revolucijom. Ako je u svojim zlatnim godinama socijalna država i bila jedan od razloga pasivizacije radničkog pokreta, njena ubrzana dekonstrukcija poslije 2008. godine to sigurno više nije. Od studentskih blokada fakulteta u Zagrebu do revolucija u Magrebu i plamena na ulicama londonskih predgrađa..., čini se da je vrijeme "subpolitičkog" guranja politike pod mozaike tepiha kultura i životnih stilova u praksama društvenih pokreta nepovratno prošlo. Kriična masa radnika takozvanog milenijalskog naraštaja je odrasla i suočila se s komodifikacijom obrazovanja, rastućom nejednakošću i nemogućnošću pronalaska radnog mjesta niti stana bez stupanja u "dužničko ropstvo". Hoće li socijaldemokracija pronaći snage da njihove zahtjeve artikulira u ostvarivu političku strategiju potvrde jednakosti i solidarnosti? To ovisi, još jednom, o njenoj mogućnosti da se reformira.

Novе lijeve inicijative

Početakom ljeta 2017. godine, dvadeset godina nakon što su Tony Blair i socijaldemokrati trećeg puta u Ujedinjenom Kraljevstvu došli na vlast, lider Laburističke stranke Jeremy Corbyn se po-

peo na pozornicu Glastonburyjskog festivala popularne kulture. Deseci tisuća posjetilaca su ga pozdravili ovacijama i pjesmom u njegovu čast, kao da se radi o planetarnoj hip-hop zvijezdi, a ne 68-godišnjem pripadniku “stare ljevice” koji se za vrijeme uspona i, neizbježno, pada “novih laburista” održao u stražnjim klupama Parlamenta.¹⁶ Usprkos kontinuiranoj subverziji ne samo desnih, nego i “lijevih” medija,¹⁷ Corbyn je na unutarstranačkim izborima dvaput nedostižno pobijedio blerovske opo- nente, a dva tjedna ranije održani prijevremeni izbori pokazali su značajan pad rezultata konzervativaca. Suprotno svim oče- kivanjima, Corbynovi laburisti su osvojili 3 i pol milijuna glasova više, odnosno trideset parlamentarnih mandata više, nego na prošlim izborima. Corbynov uspon na čelo Laburističke stranke i kampanja – čiji uspjeh valja zahvaliti i osloncu na direktnu i in-

¹⁶ Khomami, Nadia i Ellis-Petersen, Hannah [2017] *Jeremy Corbyn calls for unity in Glastonbury speech*, [online] The Guardian. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/music/2017/jun/24/jeremy-corbyn-calls-for-unity-in-glastonbury-speech>.

¹⁷ Akademski izvještaj o novinarskoj reprezentaciji Jeremyja Corbyna u britanskom tisku koji izradila skupina istraživača s London School of Economics and Political Science zaključuje: “Stupanj zloće i antagonizma s kojima je većina britanskih novina tretirala Corbyna iz demokratske se perspektive smatra visoko problematičnim. [...] Demokracije zasigurno trebaju medije da propituju pozicije moći i nude zdravu debatu, ali kad to preraste u antagonizam koji potkopava legitimne političke glasove dovoljno hrabre da izazovu *status quo*, onda to ne služi demokraciji”. Bart Cammaerts [2017] *From Watchdog to Attackdog*, LSE. Dostupno na: <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/pdf/JeremyCorbyn/Cobyn-Report.pdf>. Vidi također Pierre Rimbart [2016] *Medijska podvaljivanja u Velikoj Britaniji*, Le Monde Diplomatique – hrvatsko izdanje [9], str. 32. Dostupno na: <https://elemde.owncube.com/s/XI55K8TIL6ME9s2>.

ternetsku komunikaciju – pod geslom *for the many, not the few*¹⁸, pomaknuli su, kako kaže jedan od komentatora, “granice politički prihvatljivog: govoriti o javnom vlasništvu i zajedničkom dobru, što se jednom smatralo otrovom za izborni rezultat, sada je ponovo na dnevnom redu.”¹⁹ Umjesto “jednako-sti šansi”, sada se opet govori o onoj “običnoj”, naprosto *jednakosti*. Umje-sto slavljenja prigoda globalizacije, na dnevni red dolaze problemi koje stvara “globalni kapitalizam”, a “čak ni ‘marksistička analiza društva’ više nije izostavljena kao putokaz za socijalde-mokratsko djelovanje.”²⁰ Zagovaranje kooperativnog, državnog ili municipalnog vlasništva²¹ vjerojatno ne posjeduje potencijal

Jeremy Corbyn

¹⁸ Corbyn je s pozornice u Glastonburyju taj slogan prigodno dopunio stihovima engleskog pjesnika iz razdoblja romantizma Percyja B. Shelleya:

<i>“Rise, like lions after slumber</i>	[Ustajte, kao iz sna lavovi
<i>In unvanquishable number!</i>	Brojni i nepobjedivi!
<i>Shake your chains to earth, like dew</i>	Otresite te okove ko rose malo
<i>Which in sleep had fallen on you:</i>	Što je u snu na vas palo:
<i>Ye are many—they are few!”</i>	Vas je mnogo – njih je malo.]

¹⁹ Butler, James [2017] *Reality is Running*, [online] Verso Blog. Dostupno na: https://www.versobooks.com/blogs?post_author=8802.

²⁰ Walter, Franz [2007] *Out of the Ashes*, [online] Dublin Review of Books. Dostupno na: <http://www.dr.ie/essays/out-of-the-ashes>.

²¹ Labour Party [2017] *Alternative Models of Ownership, Report to The Shadow Chancellor of The Exchequer and Shadow Secretary of State for Business, Energy and Industrial Strategy*. Dostupno na: http://www.labour.org.uk/page/-/PDFs/9472_Alternative%20Models%20of%20Ownership%20all_v4.pdf.

Wikimedia Commons

Bernie Sanders

radikalnosti jednog Meidnerova plana, no politički projekti poput Jean Luca Mélenchona u Francuskoj, Podemosa u Španjolskoj ili Bernieja Sandersa u SAD-u imaju mnogo više dodirnih točaka sa zalaganjem “stare” socijaldemokracije za demokratizaciju, punu zaposlenost i soci-

jalnu državu, nego s prilagodbama neoliberalnom konsenzusu one jednom “nove”, socijaldemokracije trećeg puta. Ponekad se, kao u slučaju Corbyna, radi o skretanju ulijevo tradicionalne stranke centra, no najčešće je riječ o alternativama takvim socijaldemokratskim strankama i bankrotiranoj blerovsko-šrederovskoj strategiji. Iako ne bježe od izazova socijalne nejednakosti i globalne ekonomske moći, te nove lijeve inicijative su, prema riječima Andrewa Murraya iz sindikata Unite, “općenito više klasno fokusirane, nego klasno utemeljene.”²² Unatoč tome, mediji i politički oponenti, uključujući i tradicionalne socijaldemokratske stranke, često ih smatraju “radikalnom” ljevicom ili

²² Murray, Andrew (2017) *Jeremy Corbyn and the Battle for Socialism*, [online] Jacobin. Dostupno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/02/corbyn-socialism-labour-left-tony-benn-miliband/>.

KAKO PREPOZNATI IDEOLOGIJE

mjerilo	stara ljevica	ljevica trećeg puta	nova desnica	novе lijeve inicijative
nadzor stranke	birokrati	nova srednja klasa	poslovne elite	novi društveni pokreti i sindikati
uloga države	središnja	dopunska	sekundarna	transformacijska
reforma države	ostaje birokratska i glomazna	prijelaz na menadžersko upravljanje	smanjenje opsega	prijelaz na direktnodemokratsko upravljanje
pružanje osnovnih socijalnih usluga	izravno država	organizacije civilnog društva	tržište	javne ustanove i kooperative
financiranje osnovnih socijalnih usluga	državno	državno i privatno	privatno	javno
socijalna sigurnost [osnovna i dopunska]	osigurava država	država pruža samo osnovno socijalno osiguranje	privatno osiguranje	osigurava država
makroekonomska politika	populistička ili kejnzijanska	neoliberalna	neoliberalna	postkejnzijanska
odnos prema globalizaciji	prijetnja	izazov	pogodnost	problem koji valja riješiti

[Bresser-Pereira, 2001: 368; prilagodili Tonči Kursar i autor]

barem negativno etiketiraju kao “lijeve populiste”²³, no kada se u obzir uzmu političke pozicije koje takvi projekti na ljevici zauzimaju, uistinu je teško reći u čemu bi se sastojao bilo kakav radikalizam. Laburistički izborni manifest, na sličnim pozicijama kao i programski dokumenti drugih srodnih pojava, smatra se “izrazom povijesno skromne socijaldemokracije” koja je sada i “neumoljivo protiv neoliberalizma”.²⁴

²³ Politologinja Danijela Dolenc o tome kaže: “Iz liberalne perspektive, funkcija etiketiranja nečeg kao *populističkog* jest da se opravda tehnokratsko nedemokratsko upravljanje”, podsjećajući na dijagnozu nizozemskog autora niza studija o populizmu Caassa Muddea, da je populizam “neliberalna demokratska reakcija na nedemokratski liberalizam koji karakterizira današnja društva”. Pulig, Srećko (2017) *Nismo isti populisti*, [online] Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/nismo-isti-populisti>. “Corbyna ponekad optužuju za populizam. Ispravan termin je *klasna politika*”, smatra Richard Seymour. “Laburisti su bez srama vodili klasno baziranu kampanju. Obćali su oporezovati bogataše i velike korporacije, kako bi financirali društvene stanove, besplatno obrazovanje i nacionalizaciju željeznica. Obćali su regulirati povremene i neizvjesne poslove, povisiti minimalnu plaću, ukinuti zakone protiv sindikata, ograničenja za primatelje socijalne pomoći i porez na stambeni prostor (tzv. *bedroom tax*). Uz reviziju lokalnih poreza i zalaganje za daleko progresivniji porez na vrijednost zemljišta, uključen je spektar uobičajenih ljevičarskih ‘postmaterijalističkih’ tema poput ambicioznih ciljeva smanjenja zagađenja i besplatnog interneta na svim željeznicama.” Seymour, Richard (2017) *Corbyn: shifting the possible*, [online] Times Literary Supplement. Dostupno na: <https://www.the-tls.co.uk/articles/public/corbyn-election-labour/>.

²⁴ Salvage (2017) *Absolute: on the British General Election*, [online] Salvage. Dostupno na: <http://salvage.zone/online-exclusive/absolute-on-the-british-general-election/>.

Svim tim – i međusobno veoma različitim – “novim demokratskim socijalistima” zajedničko je iskreno odbacivanje fiskalne štednje i snažno zalaganje za demokratskiju, inkluzivniju politiku. Riječima Jeremyja Corbyna, za “politiku koja je prijaznija – odozdo, a ne odozgo, u svakoj lokalnoj i radnoj zajednici, ne samo u Westminsteru. Prava rasprava, ne nužno samo disciplinirano pridržavanje poruke.”²⁵

“Na mene je ostavila dubok utisak”, rekao je američki senator i zamalo-predsjednički kandidat Bernie Sanders prilikom posjeta Ujedinjenom Kraljevstvu, “Corbynova sposobnost da izazove establišment Stranke i posveti se terenskom radu s ljudima. To je točno ono što i ja pokušavam učiniti s Demokratskom strankom u SAD-u.”²⁶ Richard Seymour zaključuje da Corbyn, “razumije relevantnost masovne politike, politike društvenog pokreta” i “poziva običnim članovima, sindikatima i široj ljevici”, pokazujući da parlament i mediji glavne struje nisu jedine arene političkog djelovanja [Seymour, 2016].

“Također sam impresioniran njegovom odlučnošću da govori o klasnim pitanjima,” dodaje Sanders u vezi Corbyna, upozoravajući da “previše ljudi okreće pogled od grotesknih dimenzija ne-

²⁵ Labour Party [2015] *Speech by Jeremy Corbyn to Labour Party Annual Conference 2015*. Dostupno na: <http://press.labour.org.uk/post/130135691169/speech-by-jeremy-corbyn-to-labour-party-annual>.

²⁶ Nichols, John [2017] *Bernie Sanders is Super Excited about Jeremy Corbyn's Anti-Austerity Campaign – You should be too*, [online] The Nation, 7. lipnja; dostupno na: <https://www.thenation.com/article/bernie-sanders-super-excited-jeremy-corbyns-anti-austerity-campaign/>.

jednakosti dohodaka i imovine u SAD-u i UK-u” tako da “nikada nećemo provesti potrebne promjene ako se ne suočimo s pitanjem nejednakosti i stvorimo ekonomiju koja radi za sve nas”.²⁷ Ako ništa drugo, neslavan primjer Sirize svjedoči da to neće biti nimalo jednostavno. Izrasla iz društvenih pokreta i tradicije ljevice, grčka socijaldemokratska stranka se među “novim demokratskim socijalistima” smatrala uzorom otpora globalnoj neoliberalnoj vladavini, sve dok ubrzo i sama nije pristala provoditi mjere štednje. Dobivši prethodno mandat upravo zahvaljujući obećanju da će ih ukinuti, Aleksis Cipras i Siriza tako su još jednom potvrdili ono što povjesničar Robert Brenner naziva “socijaldemokratskim paradoksom”, naime pravilo da se, došavši na vlast zahvaljujući jačanju političke svijesti i samoorganizacije radništva, socijaldemokracija okreće protiv dugoročnih kolektivnih ciljeva onih koji su je izabrali, slijedeći kratkotrajne individualne interese svojih glavnih predstavnika i saveznika [Brenner, 2007: 36]. Naravno, Siriza je pritom bila izložena veoma snažnom pritisku međunarodnih financijsko-političkih institucija. Međutim, ne treba imati iluzija da će napad zagovornika *statusa quo* drugdje biti imalo slabiji. Umjesto da početak krize 2008. godine obilježi i kraj neoliberalizma, koji je *prihvatljivost* srednjim slojevima temeljio na obećanjima beskonačnog prostora za “kreativnost privatne inicijative”, svjedočili smo njegovoj radikalizaciji u smislu *nametanja* daljnjih rezova javne potrošnje, proizvodnih investicija i socijalnih transfera, praćenog novom rundom deregulacije radnih odnosa i ucjene javnim dugom. Ukoliko je s izbijanjem krize oslabila *privlačnost* neoliberalnog konsenzusa, utoliko je odonda *prisila* njegovog pro-

²⁷ Nichols, isto.

vođenja dodatno ojačala. Kreditni slom, pad investicija i profita u privatnom sektoru za posljedicu su imali snažnije okretanje poduzetnika vladi i novim prilikama u javnom sektoru. To je “daleko značajniji dio politike štednje, nego rezovi javne potrošnje” [Seymour, 2016: 59] i predstavlja zagarantirane, o tržištu neovisne prihode kojih se kapitalistička klasa, zajedno s cijelom medijskom i lobističkom mašinerijom, neće lako odreći.

Zasad, u prvim godinama svog djelovanja, malo tko od novih socijaldemokrata uspijeva osvojiti vlast [kao npr. u Barceloni]. Međutim, izborni uspjeh je samo jedno od mjerila uspjeha te nove socijaldemokratske agende [Seymour, 2016: 135 – 137]. Činjenica da je izlaznost na izbore u Ujedinjenom kraljevstvu 2017. godine najznačajnije porasla upravo među najmlađim glasačima [od 18 do 24 godine]²⁸ govori u prilog dobrim izgledima da

²⁸ “Iako otpisani kao apolitična i nezainteresirana generacija koja se zato slabo odaziva na izbore,” još dvije godine ranije upozorio je Corbyn, “oni to nisu. Oni su veoma političan naraštaj, ali su odbijeni načinom na koji se danas vodi politika, i u tome neće i ne žele sudjelovati. To moramo i hoćemo promijeniti.” Labour Party (2015) *Speech by Jeremy Corbyn to Labour Party Annual Conference 2015*. Dostupno na: <http://press.labour.org.uk/post/130135691169/speech-by-jeremy-corbyn-to-labour-party-annual>. Pojedina istraživanja ukazuju na mogući porast izlaznosti najmlađih glasača sa 58 na 72 posto [prosjek je bio 69 posto]. Salvage (2017) *Absolute: on the British General Election*, [online] Salvage. Dostupno na: <http://salvage.zone/online-exclusive/absolute-on-the-british-general-election/>. I tamo gdje su procjene izlaznosti mladih suzdržanije, potporu Laburistima najviše čine mladi (66 posto 18 i 19-godišnjaka uz 19 posto 70-godišnjaka i starijih), dok se stariji glasači najčešće opredjeljuju za Konzervativce (69 posto populacije sa 70 i više godina starosti i 19 posto 18 i 19-godišnjaka). YouGov (2017) *Vote by age*, [online] YouGov. Dostupno na: <https://yougov.co.uk/news/2017/06/13/how-britain-voted-2017-general-election/>.

im s vremenom pođe za rukom promijeniti odnos snaga političkih ideja, a politiku ponovo učiniti važnom i zanimljivom. Hoće li u tome biti uspješni, ovisit će i o njihovoj sposobnosti da razviju odgovarajuće javne politike, usmjerene socijaldemokratskim ciljevima koliko i provedive.

RADNIČKI POKRET

“Ima krajeva, gdje ne dosegne vlastiti žitak ni do Miholja [29. rujna]. Kuda će, što će, nego na rad. Samo kad bi rada bilo,” opisuje životne uvjete nove klase ekonomist i aktivist Hrvatske seljačke stranke Rudolf Bićanić. “Čovjek može da zaradi 6 do 8 dinara, a kadikad u sezoni rada deset do petnaest dinara na dan, o hrani gazdinoj... Žene dobiju još manje nadnice nego što su muške. Njih zapadne 3 do 5 dinara na dan... [Nešto manje nego kava u zagrebačkim kavanama!] Prosječno stoji radnika njegova mršava hrana [redovno pura ili suhi grah] na dan 5 do 6 dinara, a za spavanje u štali plati dinar na noć...” [Bićanić, 1936: 113]. Odvajanje defeudaliziranog stanovništva od sredstava za život stvorilo je bitan preduvjet za industrijsku revoluciju i urbanizaciju koje je ubrzo slijedila samoorganizacija radnika. Prva radnička udruženja osnivaju se u Hrvatskoj oko 1870. godine, pedesetak godina poslije Velike Britanije koja je u industrijalizaciji prednjačila. Povjesničarka Mirjana Gross izvještava: “Radnici, t. j. obrtnički kalfe žive bijedno. Nadnice su niske, a radnici bespomoćni i neorganizirani, jer među njima još prevladava cehovski duh. Radničko pitanje, koje se tretira isključivo kao pitanje ‘siromaha’, rješavaju samo humanitarna društva... U toku 1869. bilo je više dogovora u vezi s osnivanjem društva za naobrazbu radnika i međusobno pomaganje u bolesti... održan je sastanak 150 radnika u jednoj privatnoj kući” [Gross, 1955: 4 – 5]. Počeci radničke borbe usmjeravaju se na ograničenje radnog dana budući da kapitalisti, imaju li na raspolaganju dovoljne “rezerve” nezaposlenih, često podliježu nagnuću da njegovo trajanje protežu iznad tjelesnih mogućnosti. Marx bilježi slučaj dvadesetogodišnje tekstilne radnice “u jednom poštovanja dostojnom dvorskom krojačkom salonu” Mary Ann Walkley koja je, zahvaljujući “povremenim obrocima, šerija, porta ili kave... radila neprekidno 26,5 sati” i zatim umrla od iscrpljenosti. “Čuli smo,” piše Marx, “kako prekomerni rad kosi pekare u Londonu, pa ipak je londonsko tržište rada uvek prepuno nemačkih i drugih kandidata za smrt na pekarskom poslu” [Marx, 1974: 227 – 8 i 239].

Mehanizam je svugdje isti: izbaciš seljake [*radnu snagu*] sa zemlje [*sredstva za proizvodnju*], dodaš novu tehnologiju [*nove proizvodne snage*], iskoristiš ih u svojoj tvornici [to su novi *proizvodni odnosi*] i

tako si promijenio društvo iz feudalizma u kapitalizam. Marx uočava da određeni oblik društvene organizacije (npr. kapitalizam) nije zadan nekim prirodnim zakonom, idejom niti Duhom Svetim, nego karakterističnim načinom (materijalne) proizvodnje koji proizlazi iz dinamike proizvodnih snaga (rad i sredstva za rad) i proizvodnih odnosa (u koje ljudi moraju stupati kako bi preživjeli; proizvodni odnosi govore tko je u posjedu, tko na vlasti i je li odnos između klasa relativno miran ili zategnut). Kad se iz temelja promijeni bilo koja od varijabli – npr. tehnologija ili odnos među klasama – odnosno kad proizvodne snage prerastu zadane odnose, doći će do promjene ukupnog načina proizvodnje, a time i oblika društva. Takav način razmišljanja se naziva materijalističkim shvaćanjem povijesti ili historijskim materijalizmom. "Vidjeli smo, dakle, sredstva za proizvodnju i razmjenu, pomoću kojih se oblikovala buržoazija," pišu Marx i Engels u *Manifestu*, "stvorena su u feudalnom društvu. Na stanovitom stupnju razvitka ovih sredstava za proizvodnju i razmjenu, odnosi u kojima je feudalno društvo proizvodilo i razmjenjivalo, feudalna organizacija proizvodnje i manufakture, jednom riječju, feudalni odnosi vlasništva nisu više odgovarali već razvijenim proizvodnim snagama. Oni su kočili proizvodnju umjesto da je pospješuju. Pretvorili su se u njene okove. Morali su biti raskinuti – i bili su raskinuti! Na njihovo mjesto došla je slobodna konkurencija, s njom primjerenim društvenim i političkim ustrojem, s ekonomskom i političkom vladavinom buržoaske klase. Pred našim očima zbiva se sličan proces..." [Marx i Engels, 2010: 37 – 38].

U vremena svojih najvećih uspjeha, socijaldemokratske stranke su djelovale kao "političko krilo" radničkog pokreta. Slabljenje sindikata – njihova fragmentacija, smanjenje broja članova i prihvaćanje ideologije "socijalnog partnerstva" s neravnopravnim protivnikom [Lončar, 2012 i Wahl, 2011] – također se, u zadnjim desetljećima 20. stoljeća, podudara s raspadom političke strategije socijaldemokrata koji je neizbježno slijedila i njihova izborna marginalizacija. Jednom pravilo, bliska suradnja između sindikata i stranaka lijevice postala je izuzetkom. Ipak, barem primjer britanske Laburističke stranke i najvećeg tamošnjeg sindikata *Unite the Union* – koje pripremaju zakonodavne promjene s ciljem jačanja pozicije sindikata i vode mnogobrojne uspješne zajedničke kampanje – najavljuje da ni radništvo, ni njegovi sindikati, ni njima srodne političke stranke nisu stvar prošlosti.

Reference i prijedlozi za čitanje

[Aha, Katharine; Hill, Natalie, Katz, Meredith i Radicevic, Ana] NDI, National Democratic Institute for International Affairs [2008] *Manual on Political Party Identity and Ideology*, Washington, D.C. Dostupno na: https://www.ndi.org/sites/default/files/2321_identitymanual_engpdf_06032008.pdf

Anderson, Perry i Patrick Camiller, ur. [1994] *Mapping the West European Left*, Verso: 15 – 16

Berman, Sheri [2006] *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge University Press

Bernstein, Eduard, Ivanoe Bonomi, Jean Jaurès, Saverio Merlino, Georges Sorel i Peeter Struve [1981] *Revizionizam*, ur. Ivan Prpić, Zagreb, Globus

Bičanić, Rudolf [1936] *Kako živi narod*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Globus

Blair, Tony i Gerhard Schröder [1998] *Europe: The Third Way/Die Neue Mitte*, Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>

Boomen, Berend Jan van den [2000] *Šta je socijaldemokratija?*; Amsterdam Alfred Mozer [Max van der Stoel] Stichting. Dostupno na: https://www.foundationmaxvanderstoel.nl/uploads/tekstblok/sta_je_socijaldemokratija.pdf

Bresser-Pereira, Luis Carlos [2001] *The New Left Viewed from the South*, u: Anthony Giddens [ur.] *The Global Third Way Debate*, Polity Press: 358 – 371

Callinicos, Alex [2009] *Protiv trećeg puta: anitkapitalistička kritika*, Zagreb, Jesenski i Turk

Ćurković, Stipe [2011] *Lažna smrt neoliberalizma i uspon novog autoritarizma*, intervju s Davidom Harveyjem, *Zarez* [13] 313 – 14: 8 – 9. Dostupno na: <http://zarez.hr/system/issue/pdf/312/313-314.pdf>

Eley, Geoff [2002] *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford University Press

Esping-Andersen, Gøsta [1990] *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press

Giddens, Anthony [1999] *Treći put: obnova socijaldemokracije*, Zagreb, Politička kultura

Glyn, Andrew [1995] *Social Democracy and Full Employment*, *New Left Review* 1/211: 33 – 55

Gombert, Tobias, Julia Bläsius, Christian Krell i Martin Timpe [2012] *Osnove socijaldemokratije: socijaldemokratska čitanka 1*, Bonn/Beograd, Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: http://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/Socijaldemokratska_citanka_1.pdf

Gross, Mirjana [1952] *Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, *Historijski zbornik* [5] 3 – 4: 311 – 323. Dostupno na: http://www.historiografija.hr/hz/195/HZ_5_4_GROSS.pdf

Gross, Mirjana [1955] *Počeci radničkog pokreta u Zagrebu*, Zagreb, *Historijski zbornik* [8] 1 – 4: 1 – 38. Dostupno na: www.historiografija.hr/hz/1955/HZ_8_2_GROSS.pdf

Harvey, David [2010] *A Companion to Marx's Capital*, London/New York, Verso

Heinrich, Michael [2015] *Uvod u Marxovu kritiku političke ekonomije*, Zagreb, CRS

Kalecki, Michał [1943] *Political Aspects of Full Employment*, *Political Quarterly*. Dostupno na: <http://gesd.free.fr/kalecki43.pdf>

Kikaš, Mario, ur. [2017] *Radna bilježnica političke škole: za umjetnike i sve zainteresirane*, Zagreb, Blok. Dostupno na: http://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/udzbenik_politicka_skola.pdf

Krugman, Paul [2010] *Savjest liberala*, Zagreb, Algoritam

Lavelle, Ashley [2008] *The Death of Social Democracy: Political Consequences in the 21st Century*, Aldershot, Ashgate Publishing

Liebman, Marcel [1985] *Reformism Yesterday and Social Democracy Today*, Socialist Register

Lončar, Jovica [2012] *Okvir za analizu hrvatskog sindikalizma*, Zarez [14] 332: 4 – 5. Dostupno na: <http://zarez.hr/system/issue/pdf/298/332.pdf>.

Luxemburg, Rosa [1986 [1900]] *Reform or Revolution*. Dostupno na: <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/index.htm>

Marx, Karl [1974 [1867]] *Kapital: kritika političke ekonomije, Prvi tom* u: Marx, K. i Engels, F., *Dela* 21, Beograd, Prosveta, Institut za izučavanje radničkog pokreta

Marx, Karl i Friedrich Engels [2010 [1848]] *Komunistički manifest*, Zagreb, Pavičić

Meidner, Rudolf [1993] *Why Did The Swedish Model Fail?*, The Socialist Register: 211 – 228

Michels, Robert [1990 [1911]] *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji: istraživanje o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*, Zagreb, Informator i Fakultet političkih nauka

Miliband, Ralph [1964] *Parliamentary Socialism: a Study in the Politics of Labour*, New York, Monthly Review Press

NDI, National Democratic Institute for International Affairs [2017] *Reflect, Reform, Reengage: A Blueprint for 21st Century Parties*, Washington, D.C. Dostupno na: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Final%20RRR%20Blueprint%20%281%29.pdf>

Petring, Alexander, Jochen Dahm, Tobias Gombert, Christian Krell i Thomas Rixen [2012] *Socijalna država i socijaldemokratija: socijaldemokratska čitanka 3*, Bonn/Beograd, Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: http://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/Socijaldemokratska_citanka_3.pdf

Pontusson, Jonas [1987] *Radicalization and Retreat In Swedish Social Democracy*, *New Left Review* 1/165: 5 – 33

Sunkara, Bhaskar, ur. [2016] *ABC socijalizma*, Beograd, Centar za politike emancipacije. Dostupno na: http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2017/02/CPE_ABC_socijalizma-web-2016.pdf

Popović, Dušan [1967] Švedska: socijaldemokrati i odnosi u preduzeću, Beograd, Sedma sila

Prpić, Ivan [1981] *Suvremenost Bernsteinova revizionizma* u: Bernstein i dr. *Revizionizam*, ur. Ivan Prpić, Zagreb, Globus: ix – xli

Puljiz, Vlado [1997] *Socijalne reforme Zapada: od milosrđa do socijalne države*, Zagreb, izdanje Revije za socijalnu politiku

Sassoon, Donald [2006] *Socijalizam u dvadesetom stoljeću: povijesna refleksija* u:

Freeden, Michael [ur.] *Političke ideologije: novi prikaz*, Zagreb, Algoritam: 75 – 99

Sassoon, Donald [2010] *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in Twentieth Century*, London/New York, I. B. Tauris

Schmidt, Ingo i Evans, Bryan, ur. [2012] *Social Democracy after the Cold War*, Edmonton, AU Press

Seymour, Richard [2016] *Corbyn*, London i Brooklyn, Verso

Vaut, Simon, Jochen Dahm, Tobias Gombert i Christian Krell [2012] *Ekonomija i socijaldemokratija: socijaldemokratska čitanka 2*, Bonn/Beograd, Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: http://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/Socijaldemokratska_citanka_2.pdf

Wahl, Asbjørn [2011] *Europsko radništvo: ideološko nasljeđe društvenog ugovora*, [online] Slobodnifilozofski.com. Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2011/05/asbjrn-wahl-europsko-radnistvo.html>

Wood, Ellen Meiksins [1990] *The Uses and Abuses of Civil Society*, Socialist Register: 61 – 84

Zuege, Alan [2000] *The Chimera of the Third Way*, Socialist Register: 87 – 114

Od političkih ideja do javnih politika

Cilj ovog poglavlja je opisati proces pretvaranja političkih ideja u praktične planove za razvoj društva. Kako od naših temeljnih vrijednosti – to jest ideja naše društvene teorije – doći do osnova programa rada naše vlade? Najprije ćemo se upoznati s konceptom javne politike odnosno policyja. Zatim ćemo istražiti kako bi taj koncept mogao izgledati u praksi i što, napokon, dobivamo od toga da stranačko djelovanje usmjerimo na javne politike? Što je u igri za članstvo, rukovodstvo i uspješnu komunikaciju?

O čemu govorimo kad govorimo o programu stranke?

Program? Manifesto? Izborni program? Policy? – pokušajmo unijeti malo reda u različitu upotrebu ovih pojmova. “Program” i “manifest” znače isto: objavu [zato se ponekad kaže i “programska deklaracija”] političkih načela i ciljeva. Stranke program mogu donijeti na rok dulji od parlamentarnog ciklusa. *Godesberški program* njemačkog SPD-a donesen 1959. promijenjen je tek 1989. godine. Takvi dugotrajni programi obično podrazumijevaju temeljite ideološke revizije – kao što je u spomenutom primjeru bilo odbacivanje marksizma i usvajanje socijalnotržišne privrede – i, razumljivo, manje se bave pitanjem njihove primjene. Zato stranke prije svakih izbora

Zašto policy?

1 Jasna poruka i razlika od drugih motivira

2 Platforma za sudjelovanje

3 Program za vladu

“Što podrazumijevamo pod politikom? Pojam je neobično širok i obuhvaća sve vrste samostalne upravne djelatnosti. Govori se o deviznoj politici banaka, o diskontnoj politici Reichsbanke, o politici sindikata u štrajku, može se govoriti i o školskoj politici neke gradske ili seoske zajednice, o politici uprave nekog udruženja, pa i o politici neke mudre žene koja nastoji upravljati svojim mužem. Jedan tako širok pojam naravno ne predstavlja osnovu našeg večerašnjeg razmatranja. Danas ćemo pod tim pojmom podrazumijevati isključivo: vođenje ili utjecaj na vođenje neke političke organizacije, a u našem slučaju: države” [Weber, 1919]. Weberova definicija politike ustvari podrazumijeva težnju za sudjelovanjem u moći ili utjecajem na raspodjelu.

Max Weber, nje-
mački sociolog
[1864 – 1920],
glavna djela:
*Privreda i druš-
tvo, Protestant-
ska etika i duh
kapitalizma*

rade na izbornom programu [njemački *Wahlprogramm*, engleski *election* manifesto ili, u Sjevernoj Americi, *party platform*] koji dugoročna programska načela i ciljeve prevodi u politike [*policies*] i namjere sljedeće vlade.

Politički program stranke uvijek donosi više ili manje inovativno viđenje glavnog seta naših političkih ideja. Kako, na primjer, socijaldemokrati danas tumače stare ideale slobode, jednakosti i solidarnosti? Zalaganje za očuvanje socijalnih prava poput zaposlenja, penzije, besplatnog obrazovanja i zdravstvene zaštite – to bismo u programskom dokumentu uvijek mogli naći. Međutim, *kako će* subjekti tog programa ili *deklaracije* – oni “mi” što stoje uz glagole poput “vidimo”, “ustrajavamo”, “vjerujemo” ili “obećavamo” – kojim sredstvima i u kojem roku ostvariti svoju generacijsku dionicu zajedničkih ciljeva, to nije uvijek sasvim jasno deklarirano.

Štoviše, ima i takvih stranačkih rukovodstava koja, poučena vjerojatno neugodnim iskustvima, svjesno izbjegavaju faktografiju i detalje kao mogućnost da ih se kasnije “drži za riječ.” Ostali nemaju dovoljnog uvida u probleme, manjka im podataka ili, naprosto, nemaju *policy-fokusa*, ne bave se toliko tim, nego nekim drugim vidom politike, kao što mogu biti personalna ili nacionalna pitanja. Tako da su im rješenja konkretnih problema veoma načelna. “Povećat ćemo broj novozaposlenih”, ili “postotak visokoobrazovanih” – takve tvrdnje izbornih programa stranaka u medijima obično završavaju pod rubrikom lijepih želja, uz obaveznu opasku: “Koje bi bile konkretne mjere, ostaje da se vidi.” Razumljivo je da takav pristup ne izaziva oduševljenje građana. Čak i oni koji na izbore izlaze, prvenstveno zbog osjećaja vrijednosne pripadnosti svijetu političkih ideja stranke kao neke vrste “političke domovine”, čine to nevoljko i sve malobrojnije. Nadalje, mjere mogu biti ne samo na dobrobit, nego i na – barem kratkoročnu – štetu različitih skupina. Shvate li to njihovi pripadnici tek poslije izbora, može nastupiti nemalo razočaranje. Fokusom na *policy* u pripremi izbornog programa stranke mogu **(1) motivirati svoje simpatizere** opipljivim razlikama od drugih stranaka. Jasna rješenja problema omogućit će im da u predizbornoj kampanji steknu prednost jasne poruke. Masovna demokracija, naravno, nikad nije bila “racionalni izbor” birača između “ponuda” stranaka (naprosto zato što našim odlukama upravljaju i moralne vrijednosti, a ne samo neposredni materijalni interesi), ali jasna poruka biračima prije izbora temelj je dugotrajnog kvalitetnog odnosa s njima i poslije izbora. Ne mislimo da bi program stranke trebao sadržavati smjernice za politike vlade samo zato da bi “predizborna ponuda” bila vje-

rodostojna i različita od drugih stranaka, nego i zato što mi kao aktivni građani imamo pravo **(2) sudjelovati u procesu “prevođenja” političkih ideja u svijet stvarnih problema** svakoga od nas, kao i vidjeti kako se te ideje “nose” s pripadajućim problemima. Takvo sudjelovanje je, naravno, nemoguće ostvariti ako stranke ne ponude platforme za raspravu o svojim programima i prilike za usklađivanje različitih interesa onih koji u toj raspravi sudjeluju. Raspravljati se, načelno, može i o načelnim stvarima. Lako možemo zamisliti razgovor, na primjer, o pozitivnim i negativnim slobodama, ili o konceptu distributivne pravde. Znamo, međutim, da će takva rasprava teško zainteresirati mnogo više članova stranke od onih već upućenih u analitičku filozofiju. Stvarni problemi na dnevnom redu stranačkog sastanka nisu samo razlog zašto bi na taj sastanak došli stvarni građani, nego i glavna obaveza stranke, a poznavanje spomenutih koncepata može im u toj raspravi biti od velike pomoći. Napokon, veoma krupan razlog za bavljenje stranaka javnim politikama je **(3) potreba pravovremenog stvaranja programa rada vlade.**

Što su javne politike?

Javne politike ili *policy* predstavljaju, ukratko, **ono što vlade rade.** [Imajući u vidu, dakako, da na te programe često utječu, pa i pripremaju ih, različite zainteresirane skupine građana i političke stranke, pa i one u opoziciji.] U trenucima, naravno, kad njihovi predstavnici ne održavaju isprazne konferencije za medije i privide da “stvari imaju pod kontrolom”, vlade s većim ili manjim uspjehom pokušavaju (ili bi barem trebale pokušati) političke probleme riješiti planiranim aktivnostima i prikladnim

sredstvima. To je ono što zovemo javnom politikom ili jednom od tri engleske riječi za politiku: *policyjem*.

Nećemo se, prema Weberovoj uputi, ovdje baviti drugim primjenama koncepta *policyja*, npr. u korporacijama, nego ćemo fokus usmjeriti na vođenje *državnih* poslova [otuda prijevod *javne* politike], utjecaje, pritiske i stranačke pripreme za njega. U poslovnim krugovima se, uostalom, kako se čini, učestalije koristi pojam strategije: "Naša strategija ulaska na hrvatsko trži-

šte podrazumijeva kupnju barem jedne veće lokalne pivovare". I strategiji i *policyju*, međutim, zajedničko je znanje, usklađenost i usmjerenje prema određenom cilju [Colebatch, 2004].

Taj cilj može biti više ili manje mjerljiv. Obratite pažnju na sljedeće dvije formulacije cilja: "pokrenut ćemo gradnju osnovnih škola" ili "do kraja mandata izgradit ćemo dovoljno škola da omogućimo jednosmjensku nastavu". Kvantitativna neodređenost cilja nije problematična sama po sebi. Mnogi ciljevi se i ne mogu tako izraziti, kao što su pokazali mnogobrojni neuspjeli pokušaji da se "povećanje kvalitete visokog obrazovanja" kvantificira brojem citata, rezultatima anketa i tome slično. Međutim, treba imati u vidu da će se pitanje mjerljivosti postaviti u kasnijoj fazi

LOGIKA POLITIKE

[1] *Polity* = temelji političke zajednice sa svojim pisanim i nepisanim normama i pravilima; ustav, izbori

[2] *Policy* = pokušaj da se politički definirani problemi riješe programima djelovanja s prikladnim sredstvima, vodeći računa o interesima, vrijednostima, ciljevima i političkim idejama

[3] *Politics* = proces provedbe izabranih programa; borba za dolazak i ostanak na vlasti

Usmjerenost prema cilju

ostvarenja politike: prilikom vrednovanja. Kako ćemo znati jesmo li uspjeli?

Još važnija je hijerarhija ciljeva. Nisu li, zapravo, “gradnja osnovnih škola” kao i “jednosmjenska nastava” tek dijelovi višeg cilja, naime “kvalitetnijeg osnovnog obrazovanja”? Ne gradimo škole valjda samo zato da bi građevinski poduzetnici imali više posla, niti samo zato da djeca ne bi morala rano ustajati, nego da bismo otvorili prostor/vrijeme za izvannastavne aktivnosti poput učenja glazbe, plesa, pisanja, sporta... koje naglašeno doprinose tako postavljenom cilju. On može biti dugoročan, neko poželjno stanje (*overall goal*), ili pak specifična zadaća (*objective*) dionice puta. Ne postoji besciljan *policy*.

Javna politika mora biti koherentna, dio smislene cjeline vladinih politika. To se naziva *horizontalnom koordinacijom* (Colebatch, 2004 i Petak, 2008). Posve je besmisleno, da ostanemo kod ranijeg primjera, graditi nove škole, a pritom smanjivati sredstva za plaće nastavnika i suradnika koji bi ih mogli ispuniti obrazovnim aktivnostima. Klasičan primjer neusklađenosti javnih politika je vladina potrošnja na poticaje uzgoju duhana i, istovremeno, na kampanje protiv pušenja (Colebatch, 2004). Horizontalna koordinacija može biti manja – uključujući razmjenu važnih informacija i izbjegavanje sukoba između različitih dijelova vlade – ili veća međusektorska suradnja odnosno, na višem stupnju, *policy integracija* (Petak, 2007).

Naravno, važna je i vertikalna usklađenost između nivoa vlade: onih zaduženih za provođenje politika i onih koji ih time “zadužuju”. *Vertikalnu koordinaciju policyja*, ipak, ne bi trebalo gledati samo kao hi-

Usklađenost

jerarhijsku funkcionalnost vlasti u smislu bezuvjetne odanosti nižih činovnika provođenju politika – *negativnu koordinaciju* – nego radije kao spremnost viših činovnika da prilikom donošenja odluka uzmu u obzir informacije “s terena”.

Takva, *pozitivna koordinacija* – sklonost konsenzualnom odlučivanju ili, jednostavno, suradnja – izuzetno je važna ne samo za kvalitet rješenja, nego i za uspjeh njegove provedbe. Sigurno bismo radije prihvatili rješenje za koje smo pitani i osjećamo ga našim, nego neko “savršeno” koje nam je nametnuto. Ne radi se o taktiziranju i “proizvodnji pristanka”. Na primjer, protesti hrvatske akademske zajednice 2011. godine onemogućili su primjenu vladine politike znanosti i visokog obrazovanja unatoč tome što je formalna platforma horizontalnog usklađivanja postojala. Međutim, radne grupe Ministarstva tijekom javne rasprave su ignorirale većinu primjedbi, što je dovelo do blokade i vlada je na kraju morala povući svoj prijedlog. Svi kojih se neka politika tiče – posebno oni koji je trebaju provesti u djelo – imaju pravo reći svoje, sudjelovati i izraziti svoja akumulirana znanja o tome što i kako bi trebalo napraviti.

Znanje

Kada treba ostvariti neki cilj – odnosno riješiti neki problem koji se vidi kao odstupanje od tog cilja – vjerojatno ćemo poželjeti saznati kako je sličnu stvar napravio netko prije i/ili negdje drugdje. Ta rješenja su obično opisana i analizirana u knjigama, pa nije čudno da često pozivamo upomoć znanstvenike i različite stručnjake. Oni nam nude ne samo alternativna rješenja na osnovi znanja ili iskustva – “možemo na prvi ili drugi (treći itd.) način” – nego i analizu svakoga od njih: “Kod prvog pristupa dobro je ovo, ali stvara nesavladive probleme u onom području”, itd.

EX ANTE ANALIZA

Takozvana *ex ante* policy analiza pokušava odgovoriti na pitanja kako će neka politika djelovati na sve sudionike prije njenog provođenja. Ako simulacija pokaže negativne učinke (na nama bliske sudionike), možemo unaprijed pripremiti protumjere (zakrpe), ili odabrati bolje rješenje. U svakom slučaju, ekspertiza će nas opremiti dobrim arsenalom argumenata, ne samo za obranu naše politike, nego i kvalitetne prigovore suparničkoj.

Međutim, ne treba sve karte podijeliti u ruke takozvane struke [Petak, 2008]. **Policy nikada nije politički neutralan, nego uvijek reflektira određene potrebe, zahtjeve i političke ideje.**

Navodna ekspertna neutralnost često je tek – svjesna ili nesvjesna – maska za određeni politički interes. Ono što je socijaldemokratima, recimo, suprotstavljena neoliberalna ekonomska politika (ili bi je barem kao

takvu trebali prepoznati), njihovom ekonomskom savjetniku s nekog fakulteta može biti naprosto “ekonomika”. On je tako obrazovan i ne vidi tu ništa do “znanstvene neutralnosti” (a ona je, kao i uvijek kad je neoliberalno ekonomsko rješenje u pitanju, “bez alternative”).]

Znanje potrebno za planiranje politika može se steći i samooobrazovanjem (uostalom, koja je svrha političara ako sve, recimo, ekonomske odluke prepuštaju ekonomistima?) Morali bismo biti informirani barem do nivoa na kojem možemo prepoznati uklapa li se neki (ekspertni ili ne) prijedlog u naše političke ciljeve ili ne. “Političari opće prakse” uglavnom su “nijedne prakse”, sasvim u skladu s čuvenom izjavom jednog istaknutog vođe u nacionalističkim ratovima devedesetih: “Nemam nikakvu ideju, ne zastupam nikakvu koncepciju i pristajem na sve.”

Političari bez znanja o ekonomskoj, socijalnoj, obrazovnoj... politici bit će osuđeni na reaktivno djelovanje. Poticaji za javne politike dolazit će od različitih zainteresiranih strana [engleski *stakeholders*], grupa za pritisak ili, sve učestalije, društvenih pokreta.

Od čega se sastoje javne politike?

Rasprava započinje stavljanjem određenog pitanja na dnevni red. Problemi, naime, uvijek postoje. Nasuprot tome, javne politike počinju nastati tek kada se političari odluče baviti tim problemima. A to, naravno, ovisi o njihovim političkim prioritetima. Problem nedostatka osnovnih škola, na primjer, za neoliberalne nije problem kojim bi se trebala baviti vlada: postoji li interes roditelja za novom školom, to će – bez miješanja države – prepoznati poduzetnik i sagraditi privatnu. Niska zaposlenost žena, na primjer, za neku konzervativnu vladu također nije problem: oni ionako misle da će i pitanje obrazovanja djece najbolje riješiti majka u domaćinstvu.

Dnevni red će često oblikovati i zahtjevi postavljeni izvan stranačke sfere – u sindikatima, pokretima ili interesnim grupama. Dobar primjer je zahtjev za potpuno besplatnim obrazovanjem na svim nivoima koji je u proljeće 2009. u Hrvatskoj postavila nezavisna studentska inicijativa, a barem socijaldemokrati ga odonda teško mogu ignorirati.

Zatim bi trebalo vidjeti koje su opcije. Koja se rješenja nude? Koje su dobre i loše strane svakoga od njih? Kako se pojedina rješenja uklapaju u naše dugotrajnije političke ciljeve i cjelinu naše

**Dnevni
red**

**Rasprava o
mogućim
rješenjima**

politike? Imamo li sredstava i vremena za primjenu? Naravno, do tih odgovora nemoguće je doći iza zatvorenih vrata, u uskom krugu neke komisije, bez obzira je li ona primarno “politička” ili “stručna”. Politički prioriteti i ciljevi, želje, potrebe, različiti interesi i znanja mogu se agregirati i pretvoriti u rješenje koje ćemo smatrati *našim* tek ako smo sudjelovali u raspravi. *Deliberacija* o alternativama ne smije biti kratka, niti bi se smjela odvijati samo na jednom nivou – recimo sastanaka lokalnih organizacija stranke. Rasprava treba omogućiti uključenost svih kojih se način rješavanja problema može ticati, iako možda u prvi mah i nisu bili zainteresirani (ili barem nisu znali da ih se određeno pitanje itekako tiče).

Kako se provode javne politike?

- Zakonima i uredbama

- Javnom nabavom i porezima

- Obrazovanjem

Dok se rasprave zadržavaju, organizatori dobivaju na vremenu potrebnom da, ako to već nisu učinili, prikupe potrebne

informacije i procijene imaju li dovoljno novca za provođenje politike. Javna nabava, kao u primjeru osnovnih škola, jedno je od najčešćih sredstava ostvarivanja javnih politika, a često podrazumijeva povećanje javnog novca putem poreza. Opet se postavljaju pitanja kojih poreza, odnosno tko gubi, a tko dobiva? Ta pitanja vjerojatno znače da se u raspravu moraju uključiti nove zainteresirane grupe. Nadalje, za provođenje nekog pristupa često će biti potrebno mijenjati više zakona, uredbi i slično, tako da je potrebno procijeniti raspolažemo li s dovoljno političkih sredstava kako naš *policy* ne bi ostao mrtvo slovo na papiru. Je li dovoljno imati većinu u gradskom predstavničkom

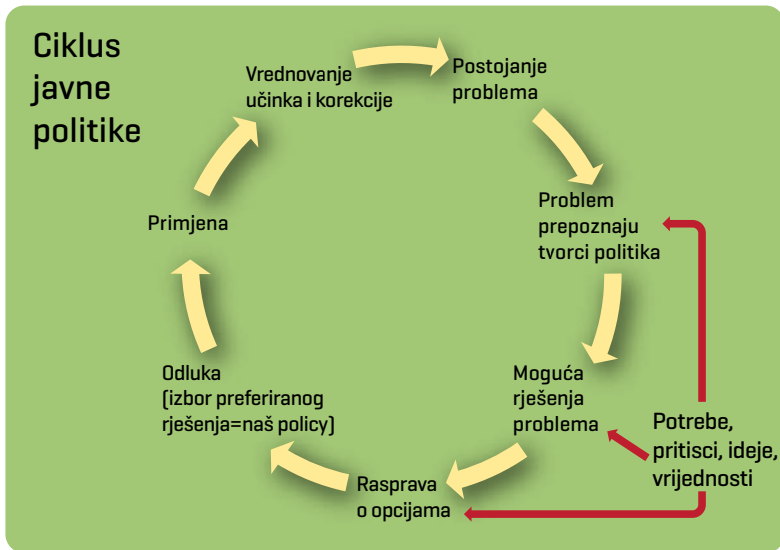
tijelu, ili određeni put rješavanja našeg lokalnog problema zahtijeva i potporu nacionalnog parlamenta? Napokon, politika se provodi i putem obrazovanja i uvjeravanja ljudi da promijene ponašanje u vezi neke stvari. Utoliko je otvorena javna rasprava ne samo nužna za odabir zajedničke politike, nego i početak njenog ostvarivanja.

Pod pretpostavkom da smo na vlasti, tj. da raspolažemo političkim sredstvima, potrebnim javnim novcem i imamo već napisane prijedloge svih izmjena i dopuna zakona, odlukom da ćemo određeni problem riješiti na točno određeni način započimje provedba naše politike. Neće se stvoriti dojam neefikasnosti i kašnjenja jer su svi zakoni i uredbe, podsjetimo, spremni. Ako smo na vrijeme usvojili konstruktivne priloge ozbiljno organiziranoj javnoj raspravi, razumno je očekivati da zainteresirana javnost neće blokirati provedbu.

U stvarnom životu, međutim, često ćemo očekivati ishod izbora, ali i različitih koalicijskih sporazuma, da bismo započeli ostvarivati naše politike. Pregovori oko sastavljanja većine, moguće je, često će promijeniti neka od naših rješenja, ili barem poremetiti našu *policy*-koordinaciju. Ako još za vrijeme dok smo bili u opoziciji nismo proširili raspravu predlažući odgovarajuće izmjene zakona, prikupili sve podatke, obavili kalkulacije i procijenili učinke, najvjerojatnije će doći do kašnjenja. Na dnevni red će doći novi problemi, a kad primjena naše politike (pomalo prekasno) i započne, ne samo da će kontekst biti promijenjen, nego mi, po svemu sudeći, nećemo imati vremena za praćenje kvalitete i stvarnih učinaka provedbe.

**Odluka:
odabir našeg
rješenja**

**Provedba politike
Praćenje i vrednovanje učinaka**

[Colebatch, 2004: 48]

Opći dojam je da vlade i stranke ponekad ulažu više napora kako bi putem medija uvjerile javnost u uspješnost svojih politika, nego u njihovo vrednovanje i korekcije, ako se pokažu potrebnim. Ma koliko sam put od stavljanja nekog problema na dnevni red, preko rasprave, odluke o izboru preferiranog rješenja, do provođenja politike bio dugotrajan i, često, sporan, potrebno je uložiti dodatne napore u vrednovanje postignutog. Kao što je već rečeno, to nije samo stvar praćenja kvantitativnih pokazatelja, nego i sposobnosti da se, kada je potrebno, prizna pogreška.

Kako to izgleda u praksi vlade i stranke?

Kad postave određeni problem na dnevni red, vlade na raspodjelu imaju ministarstva i agencije kako bi pripremile i vodile

raspravu o opcijama, promijenile potrebne zakone te napokon, provodile i nadzirale *policy*. Od pomoći su im različite javne institucije poput statističkog ureda ili znanstvenih instituta koje mogu pripremiti podatke, prijedloge mogućih rješenja i analizu njihovih učinaka. Hrvatska vlada je, na primjer, početkom dvijetisućitih bila osnovala i poseban ured za stratešku koordinaciju, koji se – uz poslove na usklađivanju – bavio upravo prikupljanjem podataka i *ex ante* analizom.

Stranke u opoziciji te funkcije nadomještaju osnivanjem programskih komisija. U SDP-u Hrvatske one se tradicijski nazivaju *savjetima*, u britanskoj Laburističkoj stranci *policy*-komisijama: za ekonomsku politiku, za obrazovanje, za socijalnu politiku itd. Možda je najbolje shvatiti te komisije – umjesto zatvorenih foruma uglednih pojedinaca povlaštenih da diskutiraju o politikama – kao određene radne grupe zadužene za pripremu i intermedijaciju rasprave među članovima i drugim zainteresiranim sudionicima. Funkcija tih radnih grupa nije u tome da bi one same i samo u svom krugu “bistrile” politiku i onda vodstvu stranke predložile gotov izborni program. Tada bi one raspravu o *policyju* “isisale” iz stranke, umjesto da je “ubrizgaju” u nju. Ne, njihova glavna funkcija je da kvalitetno pripreme raspravu na “običnim” sastancima stranke, da prate tu raspravu i njene zaključke [ali i sumnje, dileme] uvrste u novu verziju podloga za krug rasprave koji slijedi – i tako do simboličnog dokumenta izbornog programa. Tek onda će se proći nezaobilazna dionica puta participacijske demokracije. Članovi stranke i svi drugi sudionici će približiti svoje razlike u polaznim stavovima i interesima, često postajući aktivnim zagovornicima politika, ali i informiranim intermedijatorima mnogobrojnih rasprava o zajedničkim stvarima u krugovima svojih radnih zajednica, obitelji

DIJELOVI DOKUMENTA ZA RASPRAVU

1. **Izazov:** problem koji stranka želi riješiti. Kako se uklapa u naše opće ciljeve? U kakvoj je vezi s drugim politikama?
2. **Stanje:** detalji i dokazi o tome kako problem utječe na različite skupine građana. Može se dodati rezime prethodnog savjetovanja ili diskusije, ako ih je bilo..
3. **Naša politička pozicija:** pristup za koji se zalažemo, naše rješenje ili opcije koje nam stoje na raspolaganju. Procjena sredstava, vremena i učinaka.
4. **Crte razdvajanja:** zašto je naš pristup za građane bolji od rješenja koja nude drugi?
5. **Sljedeći koraci**

i prijatelja.

Raspravljati je teško kad netko na početku sastanka kaže samo: otvaram raspravu! "Kvalitetna priprema" znači objasniti zašto je neki problem na dnevnom redu, koje su njegove dimenzije i implikacije? Kako se povezuje s našim drugim ciljevima: zašto je nedostatak škola naš problem? Što o tome misle druge i, naravno, koja nam rješenja stoje na raspolaganju? Radne grupe trebaju pripremiti dokumente za raspravu kao da su gotovi *policyji*

spremni za primjenu, ostavljajući dovoljno prostora alternativa i mogućim preinakama.

Ambicioznije radne grupe mogu na početku dodati uvodnu riječ uglednog političara i sloj autoriteta dokumentu, pojedini dijelovi mogu se opremiti dodatnim tekstovima i analizama, ali nezaobilazni dijelovi su uvijek isti: **problem – opcije – rješenje**.

Iz njihovog intermedijacijskog, posredničkog mjesta u stranačkom životu jasno je da radne grupe za pripremu rasprava o *policyju* trebaju uključivati predstavnike stranke u parlamentu [ili gradskom predstavničkom tijelu] koji su se već specijalizirali

za pojedina pitanja, ali i predstavnike različitih zainteresiranih i stručnih javnosti: ljude iz različitih društvenih pokreta, nevladinih organizacija, sindikata i akademske zajednice. Njihova znanja i poglede na problem često će, međutim, trebati nadopuniti prikupljanjem najrazličitijih podataka, pokazatelja, pa i rezultatima za svrhu rasprave posebno naručenih primijenjenih političkih istraživanja [za što su, naravno, potrebna i određena sredstva].

Bilo bi sjajno kada bi mediji poput novina, radija i televizije više doprinosili informiranju i obrazovanju sudionika rasprava. Manje bi se vremena i živaca gubilo na približavanje nepomirljivih afiniteta i učenje zajedničkog jezika. Međutim, kao što je poznato, masovni mediji se najčešće fokusiraju na sukob političkih osobnosti, a manje na stvarne úloge, političku pozadinu, probleme i rješenja – ukratko, sve ono o čemu raspravljamo kad raspravljamo o javnim politikama. Internet tu može mnogo pomoći. Različite *mailing*-liste i internetski forumi alati su koji se sve kvalitetnije koriste kao kanali rasprave i dodaci sistematičnom političkom obrazovanju putem različitih političkih akademija, tematskih konferencija i seminara. Od skupština na atenskoj agori do danas, međutim, glavni medij demokratske rasprave o zajedničkim stvarima ostaje živa ali disciplinirana rasprava na sastanku, tribini ili javnom skupu.

Reference i prijedlozi za čitanje

Colebatch, Hal C. [2004] *Policy*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti

Grdešić, Ivan [2006] *Osnove analize javnih politika: policy analiza*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti

[Kovačević, Ana i McLean, Lisa C.] NDI Montenegro [2008] *Policy Development Manual*, Podgorica. Dostupno na: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Policy-Development-Manual-Montenegro-2008.pdf>

Petak, Zdravko [2007] *Javne politike: razvoj discipline u Hrvatskoj i svijetu* u: Kasapović, Mirjana [ur.] *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti: 187 – 215

Petak, Zdravko [2008] *Dimenzije javnih politika i javno upravljanje*, Zagreb, Politička misao, 45 [2]: 9-26

Weber, Max [2001 [1919]] *Politika kao poziv*, Zagreb, Jesenski i Turk

Što trebamo znati za raspravu o... ekonomskoj politici

Politički organizatori i aktivisti, ali i svi ostali koji žele relevantno govoriti o nekoj temi moraju najprije jasno odrediti pojmove kojima će se služiti. Budući da je ekonomija u političkim debatama često neizbježna, započet ćemo njenom definicijom, a zatim se posvetiti skici ekonomskih politika države. Nadamo se da će nam to pružiti priliku da barem dijelom demistificiramo - barem neke - od pojmova bez čijeg poznavanja je teško upustiti se u raspravu o ekonomskom dijelu političkog programa.

Ekonomija kao znanost ili nauka proučava kako društva koriste i namjenjuju (ekonomisti često kažu: *alociraju*) oskudne resurse u svrhu proizvodnje, potrošnje, razmjene, te raspodjele dobara i usluga. Različita društva pritom, dakako, imaju na raspolaganju različite ekonomske sisteme: tržišni (decentralizirana tržišta donose odluke o proizvodnji i potrošnji), naredbodavni (država donosi sve važne odluke) i mješoviti ekonomski sistem.

Problemi s tržištem

Mješovita tržišna ekonomija danas (poslije napuštanja naredbodavnog sistema u Sovjetskom Savezu i zemljama Istočne Evrope 1989. godine) izbor je većine država. Međutim, tržištu su svojstveni i određeni, nazovimo ih tako, propusti.

Individualizam nesputanog tržišnog sistema, *laissez-fairea*, veoma često dovodi do situacija u kojima djelovanje pojedinaca šteti blagostanju ostalih. Najočitiiji primjer takvih, *suboptimal-*

PROBLEMI S TRŽIŠTEM

Ključni propusti tržišta koji opravdavaju ulogu države su:

- **neefikasnost** [problem javnih dobara i eksternalija, asimetričnost informacija, monopoli i drugi oblici nesavršene konkurencije]

- **nejednakost raspodjele** dohotka i bogatstva

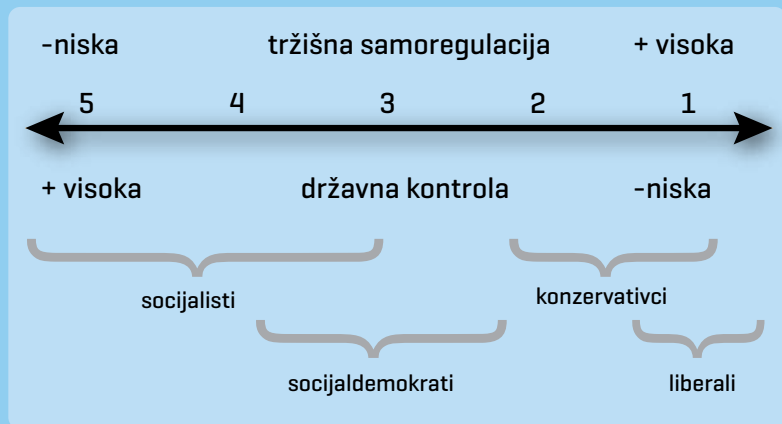
- **makroekonomske fluktuacije** [rast i pad nezaposlenosti, stope inflacije, BDP-a, poslovni ciklusi...]

nih ishoda, poznat je kao *tragedija zajedničkih dobara* poput ribljeg fonda: samozainteresirani pojedinac želi maksimizirati svoj ulov i profit pa neće dobrovoljno pristati na lovostaj kako bi se riblji fond obnovio, jer mu nitko ne jamči da će ga se i ostali ribari pridržavati.

Primjer *monopola* pokazuje kako se maksimizacija profita osigurava ponudom manje količine po višoj cijeni od optimalne: monopolist nema konkurencije koja bi takvo ponašanje korigirala. *Asimetričnost informacija*¹ se može dobro uočiti na tržištu rabljenih automobila. Pretpostavimo li da se na tržištu nalaze samo dvije grupe automobila, kvalitetni i loši, te da kupac, što je veoma čest slučaj, nema dovoljno informacija kako bi ih mogao razlikovati – njegova racionalna odluka je nuditi jednaku cijenu [npr. 25 posto višu od stvarne vrijednosti loših automobila, ali i 25 posto nižu od stvarne vrijednosti kvalitetnih]. U tom slučaju, prodavači će preplaviti tržište lošim automobilima. Tržište će resurse alocirati na neoptimalan način: prodavat će se samo loši automobili.

¹ Nejednaka informiranost, a prema tome i moć, sudionika tržišne transakcije o nivou rizika.

KONCEPCIJE I MODELI DRŽAVNE INTERVENCIJE

[Block, 1994]

Prema ovoj klasifikaciji, različite "mješavine" tržišne samoregulacije i državne intervencije oblikuju pet modela državne intervencije:

- [1] država javnih dobara;
- [2] država makroekonomske stabilizacije;
- [3] socijalna država;
- [4] razvojna država;
- [5] socijalistička država.

Sad, kako se tu opredjeljuju naša tri sistema političkih ideja? – Neoliberali i libertarijanci će se zauzimati za modele na desnoj strani slike, ili čak izvan nje, za model minimalne države kao "noćnog čuvara" vlasničkih prava i sigurnosti građana, prepuštajući sve ostale ekonomske funkcije tržištu. Konzervativci, vođeni prvenstveno željom za stabilnošću, zalagat će se za modele 1 i 2, ovisno o kontekstu i konfliktima na političko-ekonomskoj sceni: bitna im je i makroekonomska stabilnost i ekonomska efikasnost. Socijaldemokrati će se zauzimati za tri lijeva modela sve veće intervencije države pri alokaciji resursa. Ipak, odustajanjem od socijalizacije vlasništva nad sredstvima proizvodnje kao cilja svoje borbe većina socijalista i socijaldemokrata u Zapadnoj Evropi poslije Drugog svjetskog rata se *de facto* zadržava na modelima 3 i 4.

Problem *eksternalija*² i opskrbe *javnim dobrima*³ također upozoravaju na pogreške tržišne alokacije. U slučaju negativnih eksternalija kao što je zagađivanje, na primjer, tržište nema načina da “kazni” lokalnu pivovaru čija proizvodnja zagađuje obližnji potok, a slično je i u slučaju pozitivnih eksternalija: tržište ne poznaje mehanizam koji bi nagradio susjeda čiji lijepo uređeni vrt pruža osjećaj ugone [pa i moguće financijske koristi putem porasta vrijednosti nekretnina] žiteljima cijele ulice. Da se javna rasvjeta ne financira porezima i/ili “parafiskalnim nametima”, tržište je ne bi moglo osigurati tako da su svi dijelovi grada osvijetljeni cijele noći. Javno financirano visoko školstvo može omogućiti obrazovanje na sveučilištu te dobro plaćeno zaposlenje i studentima iz manje imućnih obitelji, dovodeći do smanjivanja razlika u dohocima, što ne bi bilo tako da je obrazovanje tržišna kategorija, nedostupna financijski slabije stojećim studentima. Svi ti propusti legitimiraju privatnu, društvenu [npr. lokalnu ili nevladinu] ili državnu intervenciju u tržišnu “utakmicu”, a odabir načina za koji se političke elite opredijele prilikom rješavanja tržišnih propusta ujedno ih identificira kao liberale, konzervativce ili socijaldemokrate.

² Eksternalije su efekti transakcije koji pozitivno ili negativno utječu na druge, a da ih oni ne plaćaju [npr. hlad koji pruža obližnji štand s voćem] niti za njih primaju obeštećenja [npr. zagađivanje prirode].

³ Javna dobra [npr. šume, parkovi, nacionalna obrana, policija] su dobra čije se koristi nedjeljive među članovima zajednice, bez obzira žele li određeni pojedinci javno dobro trošiti ili ne. Policija čuva sve članove zajednice neovisno o njihovim željama, zar ne.

Sredstva ekonomske politike države

Alati koji državi stoje na raspolaganju za ispravljanje tržišnih nedostataka su oporezivanje, javni izdaci [državna potrošnja] i propisi [zakoni i kontrole], a država ih koristi za:

- **smanjenje ekonomske nejednakosti** [država preraspodjeljuje dohodak pomoću oporezivanja i državne potrošnje];
- **osiguravanje makroekonomske stabilnosti**;
- **poboljšanje ekonomske efikasnosti** [funkcionalan pravosudni sistem...];
- **raspodjelu resursa i aktivnu promociju ekonomskog rasta**;
- **provođenje međunarodne ekonomske politike**.

Oporezivanjem država smanjuje privatne dohotke i osigurava sredstva za javne izdatke [npr. plaće policajcima, učiteljima, itd.]. Također, oporezivanjem sankcionira "loše" [trošarine na cigarete i alkohol] i potiče "dobre" aktivnosti [niži porezi i subvencije za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora]. *Transfersnim plaćanjima* [davanja pojedincima prilikom kojih oni državi zauzvrat nisu dužni nikakvo dobro niti uslugu: npr. socijalno osiguranje ili naknade za nezaposlene] i *javnim izdacima* [npr. izgradnja cesta] država ublažava nejednakosti i usmjerava privrednu aktivnost te, prema potrebi, *propisima* sankcionira aktivnosti koje umanjuju društveno blagostanje [npr. ograničavanje količine zagađenja koju stvara pojedino poduzeće]. Stabilizacija ekonomije putem *makroekonomskih politika* [*fiskalne i monetarne politike*] rješava tržišne probleme koje su posljedica poslovnih ciklusa [rast nezaposlenosti i inflacije te pad BDP-a], pokušavajući održati ravnotežu i ublažiti neizbježne krize kojima je tržišna ekonomija sklona. *Efikasno sudstvo* i *jasni zakoni* [koji reguliraju npr. stečajni postupak i naplatu]

pritom su domaćim i inozemnim poslovnim subjektima pravni okvir i garancija ravnopravnosti. Napokon, zahvaljujući instrumentima poput *porezne politike* i *subvencija*, država može promovirati industrije u nerazvijenim (brdskim ili otočnim, npr.) područjima kako bi smanjila regionalne razlike u razvijenosti. U međunarodnim odnosima država ima na raspolaganju mjere *kursne ili trgovinske politike* kojima može štiti radna mjesta i industrije do kojih je zajednici stalo. Trgovinski pregovori sa susjedima tako mogu omogućiti bescarinski izvoz određenih proizvoda, a sniženje cijene domaće valute (deprecijacija⁴) otežati konkurenciju iz uvoza.

Četiri cilja makroekonomske politike

Ekonomskim rječnikom rečeno, ekonomske politike države mogu biti mikro- i/ili makroekonomske. Određujući makroekonomiju kao analizu ponašanja cjeline nacionalne privrede, možemo identificirati četiri cilja makroekonomske politike države:

[1] proizvodnja

[2] zaposlenost

[3] stabilnost cijena

[4] vanjskotrgovinska stabilnost

⁴ Deprecijacija je promjena deviznog kursa pri kojoj vrijednost domaće valute u odnosu na stranu valutu slabi (kada je potrebno dati više jedinica domaće valute za jednu jedinicu strane). Aprecijacija je suprotan proces.

Vanjskotrgovinsku stabilnost možemo pratiti putem stabilnosti deviznog tečaja ili kursa i platne bilance (PB)⁵, stabilnost cijena – stopom inflacije⁶, a zaposlenost putem stope zaposlenosti i stope nezaposlenosti.

Proizvodnju pratimo *bruto domaćim proizvodom*, BDP-om [engl. *gross domestic product, GDP*] koji predstavlja vrijednost svih finalnih dobara i usluga proizvedenih u nekom razdoblju. Tri načina njegova izračunavanja – putem toka proizvodnje, toka prihoda/troškova i putem bruto dodane vrijednosti – uvijek daju isti rezultat. U analizama najčešće korišten, izračun toka proizvodnje kaže da je vrijednost svih proizvedenih dobara i usluga jednaka ukupnoj potrošnji domaćih i inozemnih subjekata:

$$BDP = C + G + I + NX$$

C [engl. *citizens* – građani] = osobna potrošnja, potrošnja građana, G [*government* – vlada] = državna potrošnja, I = investicije, NX = neto izvoz [razlika izvoza i uvoza]

⁵ PB se sastoji od tekućeg i kapitalnog računa, a po definiciji je uvijek jednaka nuli, tako da je deficit na jednom računu jednak suficitu na drugom. Tekući račun PB obuhvaća trgovinsku bilancu (saldo uvoza i izvoza dobara i usluga) i neto faktorski dohodak (razlika između dohotka koji domaći proizvođači ostvaruju u inozemstvu i dohotka kojeg u zemlji ostvaruju oni inozemni), a kapitalni račun obuhvaća neto kapitalne tokove (saldo priljeva i odljeva financijskog kapitala) i promjenu deviznih rezervi. Npr. situacija u kojoj nacionalna ekonomija uvozi više dobara i usluga, nego što ih izvozi (dakle ima deficit na tekućem računu PB), značit će da ona ostvaruje suficit na kapitalnom računu (iz inozemstva ima pozitivan priljev kapitala kojim plaća razliku za uvezenu robu vredniju od ostvarenog izvoza; drugim riječima: zadužuje se u inozemstvu).

⁶ Stopa inflacije je postotak godišnjeg povećanja općeg nivoa cijena.

Instrumenti makroekonomske politike

Navedena četiri cilja makroekonomske politike (produkcija, zaposlenost, stabilnost cijena i vanjskotrgovinska stabilnost) ostvaruju se pomoću sljedećih *instrumenata makroekonomske politike*:

[1] monetarna politika;

[2] fiskalna politika;

[3] politika kontrole dohodaka;

[4] vanjskotrgovinske politike.

Vanjskotrgovinske politike obuhvaćaju širok spektar politika razmjene, trgovinskih i kursnih ili tečajnih politika. Za kursne politike je zadužena centralna banka koja prati vrijednost domaće valute prema stranoj valuti, te – npr. u slučaju manjka/viška na tekućem računu platne bilance – ublažava oscilacije u većoj ili manjoj mjeri, ovisno o vrsti kursnog režima koji primjenjuje.⁷ Često ćemo pročitati u novinama da je nominalni kurs (onaj s liste koju svakodnevno objavljuje centralna banka) precijenjen (apreciran), što pogoduje uvozu, ili podcijenjen (depreciran), što pogoduje domaćoj proizvodnji i izvozu, zar ne. Međutim, pitanje je u odnosu na što je kurs neke valute podcijenjen ili precijenjen? – Realni devizni kurs (*real exchange rate*, RER) je nominalni kurs korigiran za inflaciju, odnosno omjer cijena ekvivalentnih proizvoda u zemlji i inozemstvu: pokazuje nam koliko zapravo domaćih dobara/usluga možemo zamijeniti za usporediva dobra/usluge u inozemstvu.

⁷ Ako je devizni kurs ili tečaj ovisan isključivo o tržištu, naziva se “plivajućim”. Određuje li ga centralna banka vezivanjem uz neku stranu valutu, riječ je o “fiksnom” kursu.

$$RER = \frac{E \times P}{P^*}$$

E [engl. *exchange rate*] = nominalni devizni kurs, vrijednost strane valute u terminima domaće, P [engl. *price level*] = domaći nivo cijena⁸, P* = opći nivo cijena u inozemstvu (ili zemlji trgovinskom partneru)

Kada izjave je da je nominalni kurs podcijenjen ili precijenjen, ekonomisti imaju na umu ravnotežni realni kurs u dugom roku. Oni podrazumijevaju kupac da za isti iznos novca treba dobiti istu vrijednost robe ili usluga u bilo kojem dijelu svijeta, odnosno da vrijedi paritet kupovne moći [*purchasing power parity*, PPP]. Dakle, ako s vremenom P raste brže od P*, možemo očekivati da će E deprecirati. Ako se to ne dogodi, kao što je slučaj u Hrvatskoj, i E se ne poveća za omjer P / P*, onda možemo reći da je domaća valuta precijenjena.

Prema tome, ako je nominalni kurs hrvatske kune prema euru 7,3 kune za 1 € [odnosno 0,14 € za jednu kunu], a cijena, recimo, litre prosječnog domaćeg piva 10 kuna u Hrvatskoj, a u Njemačkoj 1,4 € [tj. 10 kuna], onda bi realni kurs bio

$$\frac{0,14 \times 10}{1,4} = 1$$

i kupcima bi bilo svejedno [naravno ako zanemarimo preferencije ukusa] gdje kupuju. A sada zamislite da se nominalni kurs nije mijenjao 10 godina. Cijena litre prosječnog domaćeg piva je porasla i sada iznosi 20 kuna, dok je u Njemačkoj također porasla na 1,7 € [12 kuna].

⁸ Nivo cijena, engl. *consumer price index* je zamišljena dnevna mjera cijena za određeni set dobara i usluga [“potrošačka košarica”]. Obično ga objavljuju državni zavodi za statistiku.

Realni kurs tada iznosi

$$\frac{0,14 \times 20}{1,7} = 1,64$$

i cijena piva u Hrvatskoj je 64 posto viša. To nam sugerira da bi hrvatska kuna bila 64 posto precijenjena u odnosu na euro. Jasno, izvoz bi tada bio neisplativ. I ne samo to: možemo očekivati da će i domaće pivovije kupovati u Njemačkoj. Ekonomska teorija nam u tom slučaju kaže da će hrvatski kupci tada mijenjati kune za eure kako bi mogli kupiti njemačko pivo i tako uzrokovati veću potražnju za eurima, što će rezultirati aprecijacijom eura i deprecijacijom kune. Ako se ta deprecijacija ostvari i novi nivo nominalnog kursa bude 11,76 kuna za 1 € [odnosno 0,085 € za jednu kunu], priča se vraća na početak i kurs je u ravnoteži. Međutim, ako se deprecijacija ne dogodi, onda možemo reći da je kuna precijenjena⁹.

Na realni kurs svakodnevno i kratkoročno može utjecati centralna banka tako da, recimo, snizi kamatnu stopu ili emitira mnogo novca – ekspanzivna monetarna politika rezultirat će deprecijacijom domaće valute – ali mogu ga oblikovati i očekivanja na realnom i financijskom tržištu. U dugom roku, kao što smo vidjeli u primjeru s pivom, realni kurs je rezultat relativnih cijena dobara i faze makroekonomskog ciklusa: ovisi o tome je li nacionalna ekonomija u ekspanziji ili recesiji. Realni kurs je, prema tome, mjera cjenovne konkurentnosti: “jačanje” nominalnog

⁹ Naravno, to je pojednostavljen primjer: izračun na koji bismo se mogli osloniti u stvarnom kreiranju politike centralne banke bile bi nam potrebne usporedbe mnogo više ekvivalentnih dobara i usluga. Dodatno, taj primjer ne uzima u obzir priljev stranih valuta kroz vanjsko zaduživanje ili prihode od turizma.

kursa domaće valute može nam stvoriti dojam rasta njene vrijednosti [i naše kupovne moći], no tek realni kurs, ovisan o stanju naše privrede, pokazuje stvarnu situaciju.

Trgovinske politike obuhvaćaju: carine [porez na svaku uvezenu jedinicu robe], kvote [količinsko ograničenje uvoza] i druge netrgovinske barijere uvozu [ISO i zdravstveni standardi, privremene zabrane,...] s ciljem uravnoteženja tekućeg računa platne bilance. Budući da ti instrumenti, uz moguću upotrebu kursne politike, služe kontroli prekomjernog uvoza, oni štite domaće proizvođače, ali se može dogoditi da domaći potrošači moraju plaćati više cijene. Ključno pitanje ekonomske politike pritom je jesu li troškovi tih mjera manji ili veći od potencijalnih dobiti? Uz carinske prihode, potencijalno opravdani argumenti za uvođenje protekcionističkih mjera su, veoma često, i borba protiv nezaposlenosti ili zaštita mlade industrije u nastajanju (engl. *infant industry*).

Politika kontrole dohodaka i cijena - u širokom rasponu od neobvezujućih vladinih smjernica i preporuka do potpune regulacije i kontrole - predstavlja najjeftiniji instrument od svih navedenih, koji se često koristi u nestabilnim ekonomijama. Državnom intervencijom u proces utvrđivanja visine plaća kontrolira se ukupna potražnja i nivo inflacije, pri čemu uspjeh ovisi o suradnji sa sindikatima, postojanju mogućnosti izuzeća, strogom nadzoru i kaznenim mjerama.

Fiskalna politika upotrebljava razne oblike javnih prihoda i javnih rashoda kako bi ostvarila ciljeve ekonomske politike. Primarno je zadužena za porezno prikupljanje dovoljne količine

sredstava za ispunjenje različitih zadataka države. Za provođenje fiskalne politike vlada ima na raspolaganju *policy-odluke* o poreznoj politici (prihodima) i državnoj potrošnji (rashodima). Neki od instrumenata fiskalne politike, npr. progresivni porez na dohodak ili naknada za nezaposlene mogu poslužiti kao *automatski stabilizatori* putem kojih javni sektor ublažava promjene dohodaka privatnog sektora. U razdoblju rasta – kada postoji strah od inflacijskih očekivanja i “pregrijavanja” nacionalne ekonomije – sve više i više pojedinaca će završavati u najvišem poreznom razredu progresivnog sistema oporezivanja. Oni će tako imati manje gotovine za osobnu potrošnju i eventualno “podgrijavanje” inflatornih očekivanja, ostavljajući istovremeno državi više dohotka. U fazi recesije, svatko tko ostane bez posla će prijavom na burzu radne snage automatski započeti primati naknade i uključiti se u socijalne programe, ublažavajući – pod pretpostavkom da su naknade dovoljne visine – negativne učinke krize na agregatnu (ukupnu) potražnju, i to bez nekih posebnih odluka ili propisa. Zato se takvi instrumenti nazivaju *automatskim stabilizatorima*.

Odluke vlade o promjenama poreznih stopa, uvođenju sasvim novih vrsta poreza (npr. porez na financijske transakcije ili porez na SIM-kartice), javnim radovima i slično, nazivaju se *diskrecijske politike*. Prilikom uvođenja novih poreza agregatna potražnja se smanjuje (što smanjuje proizvodnju, nivo cijena i zaposlenost), dok u situaciji intenzivnih javnih radova agregatna potražnja (proizvodnja, zaposlenost, a u nekim slučajevima i nivo cijena) raste. Diskrecijska politika predstavlja vladinu reakciju na negativna privredna kretanja.

Instrumenti, efekti i smjer fiskalne politike ogledat će se u *državnom budžetu*: detaljnom godišnjem pregledu planiranih

JAVNI DUG I DEFICIT

Jeste li znali da su neki od najstarijih pisanih spomenika, poput egipatskih hijeroglifa i klinastog pisma na glinenim pločama iz Mezopotamije (oko 3500. godine p. n. e.) upravo zapisi o tome tko kome, dokad i koliko duguje [Graeber 2012: 38]? Unatoč tome što je, izgleda, star koliko i civilizacija, *dug* tek u ekonomskom sistemu izgrađenom oko tržišta (tj. kapitalizmu) dobiva glavnu ulogu u proizvodnom procesu [Varufakis 2015: 49]. Iako poduzetnik ponekad zaista najprije naslijedi, uštedi (ili naprosto prisvoji) kapital kojim će zakupiti zemlju, alate i radnu snagu, to najčešće nije tako. Danas većina proizvodnih procesa započinje zaduživanjem kod banaka [koje, kako uvijek iznova pokazuju financijski slomovi i krize, bez regulacije ne mogu funkcionirati], odvija se zahvaljujući vještinama i obrazovanju radnika koje je organizirala država, a do kupaca dolazi željeznicama i putovima koji su također izgrađeni javnim sredstvima. Međutim, to ne znači da su poduzetnici sretni da plaćaju poreze, a država regulira njihove pozajmice i nadzire financijske transakcije. Upravo suprotno, postoji “stabilna težnja smanjivanja poreza u odnosu na državne troškove” pa državi ne preostaje drugo, nego da se, na zadovoljstvo bankara, i sama zadužuje. Matematički gledano, “razlika između javnih troškova i poreznog priljeva naziva se javni deficit. Ako neka država svake godine ima deficit od 1 €, onda će za 10 godina nagomilati javni dug od 10 €, plus kamate koje treba plaćati,” kaže Janis Varufakis [2015: 64], koji nije samo matematičar i ekonomist, nego i bivši ministar financija Grčke, veoma dobro upoznat s problemima javnog duga. Prema tome, dogodi li se da rashodi državnog budžeta budu viši od prihoda, ta razlika

se naziva budžetskim deficitom. Akumulirane obaveze države i javnog sektora – deficit državnog budžeta, zajedno s deficitima lokalnih budžeta te fondova mirovinskog i zdravstvenog osiguranja – čine javni dug inozemnim i domaćim kreditorima ili posjednicima državnih obveznica.

Zalažući se za bolju informiranost građana o podrijetlu, uzroci- ma, sastavu i financijskim uvjetima javnog duga, grčko-britanski ekonomist Kostas Lapavistas podsjeća da je “javni dug u srcu krize eurozone. Globalna kriza 2007. – 2009. za posljedicu je imala velike troškove, dijelom zbog spašavanja financijskog sistema, a dijelom zbog pada ekonomske aktivnosti i rasta nezaposlenosti. U eurozoni, jedinstvena valuta je slabljenjem periferijskih ekonomija uzrokovala rast velikih deficita tekućeg računa platne bilance i tako dodatno pogoršala stvari”.*

Iako aktualni rast javnog duga nije, dakle, posljedica “rastrošne vlade”, nego ekonomske krize uzrokovane financijskim spekulaci- jama, njegov teret je prebačen na leđa građana koji su u mnogim slučajevima ostali bez posla, s nižom plaćom ili penzijom, a uvijek sa slabije financiranim zdravstvom, obrazovanjem i drugim javnim uslugama. Međutim, javni dug može biti i dobra stvar. Zahvalju- jući javnom dugu i deficitu države mogu financirati npr. izgradnju javnih prometnica, mostova ili rad nastavnika u školama, a sve to, naravno, rezultira ekonomskim rastom. Ekonomski rast sa svo- je strane dovodi do većih javnih prihoda, pa nominalno viši dug i kamate zapravo manje opterećuju državni budžet. Prema tome, umjesto da – zahvaljujući moralnoj panici koju svojim “brojačima javnog duga” proizvode radikalni zagovornici “minimalne države” – vode u politiku radikalne štednje i rast indirektnih poreza, deficit i rast javnog duga možemo shvatiti kao uobičajene instrumente fiskalne politike u vremenima krize. Budući da su kupci državnih obveznica također i inozemni ulagači, javni dug predstavlja i oblik direktnih stranih investicija.

prihoda i rashoda države. U svom ekonomskom manifestu "dobrog društva" John K. Galbraith razlikuje tri vrste javnih rashoda: one koji služe stvaranju podloge općeg društvenog života i privređivanja, zatim one koji omogućuju porast budućih prihoda i, napokon, one koji ne služe "nikakvoj vidljivoj sadašnjoj ili budućoj svrsi". Što se posljednjih tiče, naravno, jedna od zadaća istinski javne uprave je njihovo ukidanje, iako je to lakše reći, nego otkriti gdje "curi". "Ta je zadaća vrlo složena jer se po već uobičajenom pravilu rasipanjem naziva ono što ustvari koristi nekom drugom i siromašnijem", upozorava Galbraith. Za tekuće javne rashode, kao što su provedba zakona ili državne potpore industriji i poljoprivredi, zaduživanje načelno nema "nikakvog ekonomskog ni društvenog opravdanja". Umjesto da se rashodi uvećaju za kamate, poreze i druge tekuće prihode treba odrediti tako da pokriju tekuće javne rashode. Međutim, kad je riječ o rashodima koji služe povećanju buduće dobrobiti, Galbraith ističe da "zaduživanje nije samo dopušteno, nego i društveno i privredno poželjno. [...] Kad [su] javni rashodi [...] prijeko potrebni za [...] povećanje proizvodnje, zaposlenosti i dohotka kojim će se održavati budući javni prihodi, onda je zaduživanje potpuno prihvatljivo. To ne možemo nazvati prebacivanjem troškova na buduće naraštaje jer će oni od toga imati koristi pa je u redu da to i plate." Zaduhivanje za izgradnju prometne ili energetske infrastrukture tu je samo najočitiiji primjer. Čak i ono "tekuće" ulaganje u javno zdravstvo smanjuje potrebu za budućim medi-

* Lapavitsas, Costas [2011] *Support the campaign to audit Europe's public debt*, The Guardian [online]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/03/audit-europe-public-debt>. Tekući račun platne bilance pokazuje odnos uvoza i izvoza dobara i usluga – vidi bilješku br. 5 na str. 119.

cinskim izdacima, “djeca koju socijalna skrb spasi od siromaštva postat će produktivni građani”, a “ništa neće toliko povećati budući dohodak i obujam proizvodnje [...] kao obrazovne kvalifikacije naroda. Ti tekući izdaci”, zaključuje Galbraith, “održavat će buduću produktivnost i stvarati dodatni prihod iz kojeg će se, kad se oporezuje, platiti kamate i amortizacija povećanog duga” [Galbraith 2007: 52 – 55].

Izgradnja poreznog sistema također se temelji na načelima pravednosti, ali i načelima korisnosti i platne sposobnosti. Liberali i konzervativci često će zahtijevati da porezno opterećenje bude ekvivalentno koristima koje pojedinac prima od javno financiranih dobara i usluga (javne ceste, parkovi, javni mediji, zdravstvo, obrazovanje), dok će socijaldemokrati tražiti da se porezno opterećenje razlikuje ovisno o dohotku i imovini, naglašavajući time načelo platne sposobnosti u organizaciji poreznog sistema. Načelo pravednosti se s korisnošću i platnom sposobnošću povezuje tako što “horizontalna” pravednost podrazumijeva da

John Maynard Keynes [1883 – 1946], britanski ekonomist. Smatra se utemeljiteljem makroekonomije, zahvaljujući glavnom djelu *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca* [1936] gdje u centar pažnje postavlja problem nezaposlenosti.

Upozoravajući da u vremenima krize privatni sektor pokazuje sklonost štednji i razduživanju, Keynes je objasnio potrebu za investicijskom intervencijom države. Presudno je utjecao na poslijeratne ekonomske politike, pogotovo u redovima socijaldemokrata.

jednaki imaju jednak porezni tretman, a “vertikalna” da je pravedno prema pojedincima u nejednakim okolnostima postupati nejednako, odnosno manje imućnima omogućiti da plaćaju manje ili nimalo.

Odluke porezne politike odnose se na širinu porezne baze, uvođenje ili ukidanje određenih vrsta poreza (npr. porez na imovinu ili na kapitalnu dobit), kao i odluke o visini poreznog opterećenja i njegovoj raspodjeli na radnike, poduzetnike ili penzionere... Veće porezno opterećenje – koje će se u budžetu odraziti porastom prihoda – omogućit će državi veća sredstva za smanjenje ekonomskih nejednakosti i/ili promociju ekonomskog rasta i razvoja putem državne potrošnje. Nasuprot tome, smanjenje poreznog opterećenja više će sredstava za potrošnju i ulaganje ostaviti privatnom sektoru. Međutim, kao što, na tragu Keynesa, primjećuje John K. Galbraith, “nitko nije toliko sklon pasivnosti [...] kao imućni porezni obveznik” (Galbraith 2007: 40).

Osnovna podjela koja nam omogućuje analizu i raspravu o porezima razlikuje

direktne poreze

[npr. porez na dohodak ili dobit]

plaća ih svaka pravna ili fizička osoba pod svojim imenom i prezimenom

indirektne poreze

[npr. porez na dodanu vrijednost, trošarine]

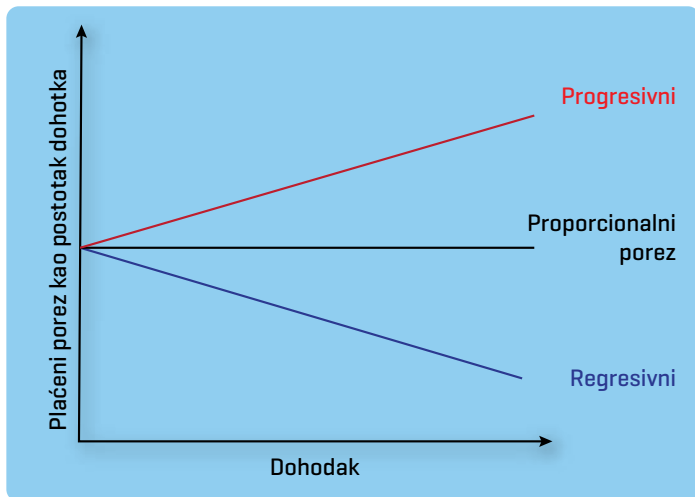

plaćamo ih prilikom svakodnevne kupovine dobara i usluga

Jasno je da se direktni porezi mogu lakše prilagoditi osobnim okolnostima, tj. različitim platnim sposobnostima pojedinaca, pa mnogo uspješnije zadovoljavaju načelo pravednosti porezne

politike. S druge strane, prednost indirektnih poreza je u lakoci prikupljanja i jeftinoći poreznog sistema.¹⁰

Djelovanje poreza vidljivo je iz grafičkog prikaza.

Ovisno o tome izdvajaju li za njega pojedinci s visokim dohotkom više ili manje od manje imućnih sugrađana, određeni porez će imati progresivno, proporcionalno ili regresivno djelovanje. Pritom će se socijaldemokrati zauzimati za progresivno oporezivanje [s porastom dohotka raste i udio poreza u dohotku] koje će za krajnji cilj imati preraspodjelu. Neoliberali bi se zauzimali

¹⁰ Što je porezna nedisciplina u zemlji veća, to je veći i udio neizravnih poreza u ukupnim poreznim prihodima, jer je mogućnost izbjegavanja njihova plaćanja (porezne evazije) kudikamo manja, dok istodobno ne zahtijeva mnogo poreznih službenika za prikupljanje i obradu. Teže je izbjeći platiti PDV na kruh i mlijeko, nego porez na dohodak, zar ne.

za istu poreznu stopu, neovisno o visini dohotka [proporcionalno oporezivanje] kako "efikasnost ekonomskog sistema" i sloboda pojedinaca ne bi bile narušene, dok bi se konzervativci zauzimali za regresivno oporezivanje koje bi težilo očuvanju postojećih društvenih struktura i odnosa [iako bi se danas mnogi pragmatični konzervativci založili za što jednostavniji porezni sistem s fiksnom poreznom stopom].

Monetarna politika monetarno suverene države zadatak je centralne banke. Ona upravlja ponudom novca, održava stabilnost finansijskog sistema i regulira ponašanje poslovnih banaka.

Instrumenti monetarne politike koji joj pritom stoje na raspolaganju su *operacije na otvorenom tržištu* (kupovina i prodaja državnih obveznica), *eskontna stopa* (kamatna stopa na izravno zaduživanje poslovnih banaka kod centralne) i *stopa obavezne rezerve* (postotak svakog depozita koji poslovne banke moraju zadržati u rezervi). Monetarna politika nema problem vremenskog pomaka – razdoblje od trenutka donošenja odluke do nje-

ZAŠTO BI SE SOCIJALDEMOKRATI TREBALI ZALAGATI ZA NIŽI PDV?

Uzmimo za primjer radnicu koja cijelu svoju plaću od, recimo, 4 tisuće kuna potroši na hranu i stanovanje, tj. dobra i usluge s porezom na dodanu vrijednost (PDV). Ako je njegova stopa 25 posto, onda radnica četvrtinu plaće troši na taj porez. Istovremeno, menadžer s pet puta višom plaćom teško može potrošiti pet puta više na hranu i stanovanje. Recimo da potroši dvostruko više od radnice: u tom slučaju, udio poreza u njegovom dohotku neće biti viši od jedne desetine. Zato je porez na dodanu vrijednost (najučestaliji) primjer regresivnog poreza: što je nečiji dohodak viši, udio tog poreza u dohotku bit će manji.

ne primjene je izrazito kratko – pa je vlade [barem one koje monetarne instrumente uopće imaju na raspolaganju] preferiraju u kratkom roku, za potrebe stabilizacijskih politika, nasuprot fiskalnoj politici koja djeluje sporije. Na primjer, putem povećanja kratkoročne kamatne stope, monetarna politika izravno utječe na investicije [smanjuje ih], neizravno na potrošnju [također je smanjuje] i neto izvoz [aprecijacija deviznog kursa rezultira negativnim neto izvozom].¹¹

Kako treba voditi makroekonomsku politiku?

Često se može čuti ili pročitati da je fiskalna ili monetarna politika *ekspanzivna* ili *restriktivna*. To ovisi o glavnom cilju makroekonomske politike [prisjetite se ranije navedena četiri cilja]. Ako je cilj porast proizvodnje i zaposlenosti, onda će fiskalna i/ili monetarna politika biti *ekspanzivne*.¹² To znači da će se, u

“Karakter” ekonomskih politika može poprimiti dva oblika: restriktivnost ili ekspanzivnost.

okviru fiskalne politike povećati državna potrošnja [ulaganja u izgradnju škola, vjetroelektrana...] – što će se *multiplikativno*

¹¹ Crna Gora se, na primjer, odrekla monetarne suverenosti usljed evroizacije. Najprije je, od 1999. godine, kurs bio vezan uz njemačku marku u takozvanom “dvovalutnom sistemu”, a zatim, od 2001. godine, jedino platežno sredstvo u Crnoj Gori postaje marka koju je kasnije zamijenio evro. Prema tome, centralna banka Crne Gore ne provodi monetarnu politiku niti je poslovnim bankama tzv. “davatelj posljednjeg utočišta” koji bi jamčio za štedne uloge. U situaciji u kojoj je riječ o maloj, otvorenoj ekonomiji u režimu fleksibilnog deviznog kursa, fiskalna politika često ostaje jedinim preostalim “oružjem” ekonomske politike.

¹² Naravno, moguća je i kombinacija politika u kojoj je fiskalna ekspanzivna, a monetarna restriktivna, kako bi se kontrolirala inflacijska očekivanja.

ŠTO JE MULTIPLIKATOR I ZAŠTO JE VAŽAN?

Rasprava o ekonomskoj politici prepuna je apstraktnih modela i tehničkih pojmova koji ponekad ostavljaju dojam da i nemaju drugu svrhu, osim da iz rasprave – a time, često, i odlučivanja o tome kako ćemo živjeti – efikasno isključe sve one koji nisu ekonomisti. Jedan od takvih pojmova vjerojatno je i misteriozni *multiplikator*. Ugrađen u temelje *kejnsovskog* pristupa makroekonomskoj politici, multiplikator je mjera učinka promjene bilo koje od komponenti agregatne potražnje na ukupni BDP. Lakši način razumijevanja kako multiplikator djeluje je da na trenutak zamislimo kamen bačen u jezero. Padom u vodu, kamen stvara koncentrične valove. Ne jedan, nego više njih – u svakom slučaju, broj valova koji će od jednog bačenog kamena zapljusnuti obalu bit će veći od jedan. Dakle, ako država potroši 1 milijun kuna na izgradnju nove hidroelektrane [sjetite se, to je komponenta “G” u formuli bruto domaćeg proizvoda], BDP će porasti za, recimo, 2 milijuna kuna. Jednako kao i u primjeru s kamenom, efekti će se “multiplicirati”. U našem primjeru multiplikator je jednak 2. Objašnjenje je veoma jednostavno. Budući da je BDP potrošnja, onda je jasno da inicijalnih 1 milijun kuna ulazi u to povećanje, ali tu priča ne staje. Naime, svaki od radnika koji rade na izgradnji hidroelektrane prima plaću i troši dio te plaće na hranu, piće ili stanovanje. To znači da i njihova potrošnja [komponenta “C” u formuli] također povećava BDP uslijed izgradnje. Ali ni to nije sve: njihova potrošnja daje signal turističkom i ugostiteljskom sektoru da povećaju svoje zalihe i kapacitete [komponenta “I”]. Sve se istodobno razvija i u drugim smjerovima: npr.

dobavljači opreme i građevinskog materijala za hidroelektranu slijede isti obrazac ponašanja... Ukratko, "kamen" (komponenta "G") proizvodi više "valova" (komponente "C" i "I") koje će zajednički zapljusnuti "obalu" BDP-a. Formalno zapisano, *multiplikator državne potrošnje* [Mg] pokazuje koliko će iznositi porast BDP-a uslijed povećanja državne potrošnje [G] u visini od jedne novčane jedinice. Računa se kao

$$Mg = \frac{1}{MPS}$$

gdje je MPS granična sklonost štednji [MPS = promjena štednje / promjena dohotka].

S druge strane, *porezni multiplikator* [Mt] se računa se kao

$$Mt = \frac{MPC}{MPS}$$

gdje je MPC granična sklonost potrošnji [MPC = promjena potrošnje / promjena dohotka].

Iz toga slijedi da je

$$MPC + MPS = 1$$

Sad, ako pretpostavimo da je $MPS = 0,2$ i uzmemo papir i olovku, možemo izračunati da $Mg = 5$, dok $Mt = 4$. To znači da će uz porast državne potrošnje od jedne milijarde porast BDP-a iznositi 5 milijardi, dok će smanjenje poreznog opterećenja od jedne milijarde rezultirati porastom BDP-a od samo 4 milijarde. U tom jednostavnom primjeru vidimo zašto će socijaldemokrati preferirati porast državne potrošnje nasuprot smanjenju oporezivanja ako žele povećati proizvodnju i zaposlenost.

odraziti na porast proizvodnje i zaposlenosti svih proizvodnih sektora i poduzeća uključenih u te projekte. Istovremeno, monetarna politika bi se, npr., niskom eskontnom stopom pobrinula da zaduživanje države za njihovo financiranje ne bude preskupo. To bi bio socijaldemokratski pristup.

Alternativno, moguće je smanjenje poreznog opterećenja [visina poreznih stopa ili porezni obuhvat] što bi trebalo osloboditi privatnu inicijativu i ostaviti više novaca privatnom sektoru kako bi ga mogao uložiti – takav bi bio konzervativni i neoliberalni pristup.¹³ Međutim, kako kaže Galbraith, “ovdje opet nailazimo na raskorak između očekivanja i stvarnosti jer ne možemo biti sigurni da će se sredstva oslobođena sniženjem poreza uložiti ili potrošiti. [...] Sniženje poreza može ići u prilog samo onome što je John Maynard Keynes nazvao [...] potražnjom za likvidnošću [*liquidity preference*]” [Galbraith 2007: 42].

Ako je pak glavni cilj makroekonomske politike *borba protiv inflacije*, onda će monetarna politika smanjiti ponudu novca, povećati njegovu cijenu [kamatnu stopu] i tako [*multiplikativno*] smanjiti agregatnu potražnju: osobnu potrošnju, investicijsku potrošnju i neto izvoz, a time i BDP. Dodatno, zamrzavanje plaća

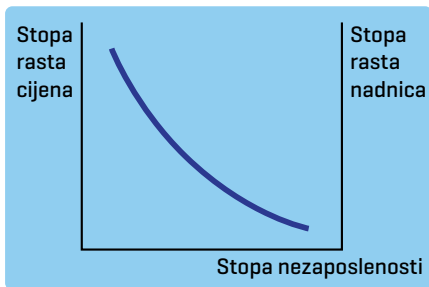
¹³ U konzervativnoj i neoliberalnoj perspektivi smanjenje poreznih stopa ili porezne baze može rezultirati i porastom poreznih prihoda države zahvaljujući tome što pojedinci neće pribjegavati utaji poreza i sivoj ekonomiji, čemu bi možda bili skloni u slučaju prevelike porezne presije. Takvo gledanje je u ekonomskoj teoriji poznato kao ekonomika ponude, koja naglašava važnost poticaja i smanjenja poreza kao sredstva povećanja privrednog rasta. Ta škola ekonomskog mišljenja temelji se, između ostalog, i na tzv. *Lafferovoj krivulji*, teorijskom modelu koji pokazuje da porezni prihodi dostižu maksimum pri graničnoj poreznoj stopi od 50 posto, a zatim padaju do nule pri poreznoj stopi od 100 posto, zahvaljujući sivoj ekonomiji i utaji poreza.

i cijena određenih dobara i usluga također može imati pozitivne efekte u borbi protiv inflacije. Fiskalna politika uravnoteženju budžeta može doprinijeti ili rezanjem budžetske potrošnje (rezanje plaća, mirovina, transfera, infrastrukturnih ulaganja), ili povećanjem poreznog pritiska. Takve politike ekonomisti često nazivaju *restriktivnima* (ili *kontraktivnima*, jer izazivaju kontrakciju, smanjenje obujma nacionalne ekonomije).

Očigledno, ciljevi makroekonomske politike često se međusobno isključuju. Stranka koja naglašava cilj pune zaposlenosti (socijaldemokrati) često će to morati platiti višim nivoom cijena (stopom inflacije), jer će porast zaposlenosti značiti i porast potrošnje što će pomakom krivulje potražnje udesno rezultirati višim opštim nivoom cijena i BDP-a. Nasuprot tome, stabilnost

¹³ Inverzni odnos između ta dva cilja makroekonomske politike možemo prikazati pomoću tzv. Phillipsove krivulje u kratkom roku. Krivulja je nazvana prema novozelandskom ekonomistu *Williamu Phillipsu* koji je 1958. godine uočio inverznu povezanost promjena nadnica i

nezaposlenosti (to jest da veća zaposlenost ide pod ruku s višom inflacijom), što je dugo potom služilo kao snažno ideološko oružje protivnika pune zaposlenosti. Nasuprot tome, postkeynesijanski ekonomisti poput *Johna Weeksa* dokazuju da je takvo teorijsko uopćavanje neoklasičnih ekonomista pogrešno, odnosno da više novca ne izaziva nužno rast cijena.

cijena – koju će neoliberali i konzervativci naglašavati kao jedan od svojih važnijih ciljeva – veoma često će biti plaćena rastom nezaposlenosti.¹³

Neoliberalni ekonomisti poput Friedricha Hayeka i Miliona Friedmana smatrali su da svako širenje države izvan okvira zaštite vlasničkih prava i javne sigurnosti predstavlja siguran “put u ropstvo”. Minimalna država treba svoju politiku najaviti i čvrsto je se držati u svim okolnostima. Zanemarivanje uloge fiskalne politike – pogotovo ekspanzivnih javnih investicija – u stabilizaciji ekonomije zaslužno je da se ekonomisti srodnog usmjerenja ponekad nazivaju i *monetaristima*. S druge strane, skupina ekonomista okupljena oko ostavštine Johna Maynarda Keynesa ključnom smatraju aktivnu ulogu države. Uz regulaciju i opskrbu javnim dobrima, država ekonomiju treba usmjeravati u smjeru pune zaposlenosti, izbjegavajući razne Scile i Haribde kojima je tržišni sistem inherentno sklon, a manifestiraju se nejednakom raspodjelom bogatstva i dohotka, nezaposlenošću i inflacijom. Neki od najprominentnijih ekonomista danas, poput Josepha Stiglitz i Paula Krugmana – pa čak i onih iz drugog ideološkog tabora, poput npr. Raghurama Rajana – uočavaju povezanost porasta nejednakosti i nastanka recentne ekonomske krize, zagovarajući aktivnu ulogu države u mikroekonomskom i makroekonomskom polju putem poticanja agregatne potražnje. Prema njihovom viđenju, niti jedan od ciljeva makroekonomske politike [sjetite se: proizvodnja, puna zaposlenost, stabilnost cijena i vanjskotrgovinska stabilnost], niti uspješan izlaz iz krize, neće biti ostvariv pukim oslanjanjem na tržište.

Reference i prijedlozi za čitanje

Abel, Andrew, Ben Bernake i Dean Croushore [2007] *Macroeconomics*, Addison Wesley Longman

Babić, Mate [2011] *Ekonomija: uvod u analizu i politiku*, Zagreb, Znanje

Blanchard, Olivier [2005] *Makroekonomija*, Zagreb, Mate

Block, Fred [1994] *The Roles of the State in the Economy*, u: Smelser, Neil i Swedberg, Richard [ur.] *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press: 691 – 710

Friedman, Milton [1992] *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb, Globus i Školska knjiga

Galbraith, John Kenneth [2007] *Dobro društvo: humani plan*, Zagreb, Algoritam

Graeber, David [2011] *Debt: The First 5,000 Years*, London, Melville

Hayek, Friedrich [2000] *Put u ropstvo*, Hrvatski Leskovac, Kruzak

Krugman, Paul [1994] *Peddling Prosperity: Economic Sense and Non-sense in the Age of Diminished Expectations*, New York, Norton

Parkin, Michael [2010] *Economics*, Pearson

Rosen, Harvey [1999] *Javne financije*, Zagreb, Institut za javne financije

Samuelson, Paul i William Nordhaus [2007] *Ekonomija*, Zagreb, Mate

Skidelsky, Robert [2011] *Keynes: povratak velikana*, Zagreb, Algoritam

Stiglitz, Joseph [2003] *The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade*, New York, Norton

Ward, Benjamin [1979] *The Ideal Worlds of Economics: Liberal, Radical, and Conservative Economic World Views*, New York, Nasic Books

Weeks, John [2011] *Neoclassical Inflation: No theory there*, London, Research on Money and Finance

Ekonomске politike u praksi

Pokušajmo sada na primjerima vidjeti kako bi kreatori ekonomske politike, ovisno o svojim političkim idejama, pristupili analizi stanja i rješavanju problema koji su zadesili zamišljenu malu, otvorenu ekonomiju: naime takvu u kojoj velik dio BDP-u otpada na uvoz i izvoz, a da ona pritom nema utjecaja na inozemne cijene i sve ostalo što utječe na trgovinsku razmjenu. Razlike između [neoliberalnih, konzervativnih, socijaldemokratskih] ekonomskih politika pokušat ćemo analizirati prema sljedećim kriterijima: prepoznavanje problema, ciljevi te, napokon, instrumenti i mjere ekonomske politike.

Problemi koji zvuče poznato

Recimo da naša zamišljena nacionalna ekonomija u posljednje tri godine bilježi negativne stope rasta BDP-a uz pad industrijske proizvodnje i rastuću nezaposlenost. Ipak, prosječne godišnje stope inflacije su pod kontrolom – ne prelaze tri posto godišnje. Dugotrajno prisutan budžetski deficit u te tri godine se udvostručio, a to je rezultiralo porastom javnog duga koji sada prelazi 100 posto BDP-a. Na gotovo svim međunarodnim ljestvicama ta država bilježi sve lošije rezultate, a posebno loše se ocjenjuju konkurentnost, javna uprava, sudstvo i problemi s korupcijom, nesređene zemljišne knjige, komplicirani i dugotrajni administrativni postupci s neizvjesnim ishodima te nedovoljno razvijena prometna i energetska infrastruktura. Regionalna nejednakost, koja se ogleda u različitim stopama nezaposlenosti i životnog standarda, veoma je naglašena. Tome dodajmo da je val investi-

cija devedesetih godina 20. stoljeća, po tranziciji iz socijalističke u tržišnu privredu propušten, a rast u prvih sedam godina novog stoljeća valja zahvaliti prihodima od turizma i osobnoj potrošnji stanovništva koja je uglavnom financirana zaduživanjem. Sektor usluga čini 60 posto BDP-a i 70 posto radne snage. Industrijska proizvodnja [kemijska, metalna, prehrambena, poljoprivredna i brodogradnja] ima dugu tradiciju, ali je tehnološki zastarjela i neefikasna. Porezi i ostali prihodi države čine 50 posto BDP-a u zadnjoj godini, tako da se poslovni sektor se tuži da je preopterećen fiskalnim i "parafiskalnim" davanjima.¹

Selekcija problema²

Socijaldemokrati bi kao ključni problem na ovom dugačkom popisu izdvojili rast nezaposlenosti, konzervativci pad BDP-a i zabrinjavajuće nivoe budžetskog deficita, a liberali budžetski deficit i javni dug koji privredi onemogućuju da se oporavi uslijed povećanja poreza nužnih za refinanciranje duga i smanjivanje deficita. Uz navedeno, neoliberali bi se vjerojatno fokusirali i na ljestvice konkurentnosti, efikasnost javne upravu, administrativne zapreke u otvaranju poduzeća, nesređen katastar i korupciju, zar ne.

¹ Kao i porezi, "parafiskalna" davanja su također prisilna, ali imaju unaprijed utvrđenu namjenu, određenu posebnim propisom. Zato se, umjesto tog vrijednosno obilježenog termina, službeno i nazivaju "prihodi prema posebnim propisima". Mogu se podijeliti na: plaćanja javnim ustanovama koje se autonomno financiraju [doprinos turističkim zajednicama ili ustanovama koje se brinu za šume i vode], kotizacije za financiranje socijalnog osiguranja [zdravstveno i penziono osiguranje], davanja strukovnim ustanovama [npr. doprinosi za članstvo u udruzi poslodavaca].

² Vidi napomene u vezi dnevnog reda kreatora javnih politika na str. 105.

(Neo)liberalna ekonomska politika

Liberali kapitalističko tržište shvaćaju kao najbolju instancu za donošenje ekonomskih odluka. Upravo na tržištu će samoza-interesirani pojedinci koji žele maksimizirati svoju dobit doći u kontakt s drugim takvim pojedincima i tako će svi profitirati bez potrebe za državnom intervencijom. Nastojeći djelovati u svom najboljem interesu, svaki pojedinac će pritom nesvjesno stvarati i dobit cijelom društvu. Na primjer, tenda koju je vlasnik kafića postavio blizu autobusne stanice kako bi privukao dodatne goste istodobno će pružati hlad i onima koji nisu gosti kafića, nego jednostavno čekaju autobus – ekonomisti bi to nazvali pozitivnom eksternalijom.³ Intervencija države smatra se nepotrebnom i, štoviše, opasnom jer može “iskriviti” poticaje i informacije koje odašilje tržište, umanjiti ekonomsku efikasnost te napokon dovesti do nižeg blagostanja za sve.

Prema neoliberalnom viđenju, ekonomija bi se trebala sastojati od malih i fleksibilnih poduzeća spremnih brzo reagirati na sve promjene koje se događaju na globalnom, regionalnom, nacionalnom i lokalnom tržištu. To su poduzeća koja djeluju u uslužnom i proizvodnom sektoru, temelje svoju konkurentnost na inovacijama i znanju, kapital većinom pronalaze na tržištima kapitala koja, kao i vlasnici poduzeća, traže brz i visok prinos na ulaganje. Zahvaljujući “fleksibilnom” tržištu radne snage, radnici su slabo zaštićeni, a pregovori o plaćama individualni ili na nivou poduzeća.

Na polju **fiskalne politike** neoliberali će se neizostavno zalagati za *fiskalnu konsolidaciju*. To najčešće znači smanjenje rashoda

³ Vidi bilješku 2 na str. 116.

PRIMJER NEOLIBERALNE EKONOMSKE POLITIKE: TRANZICIJA POLJSKE PRIVREDE DEVEDESETIH

Radikalan prelazak s komandne na tržišnu privredu, kakav je proveden u Poljskoj početkom 1990-ih, ostao je zabilježen pod nazivom *šok-terapija*. S uvjerenjem da će to poboljšati ekonomske rezultate i dobrobit građana, šok-terapija je predviđala, prema riječima tadašnjeg ekonomskog savjetnika vlada Poljske i Jugoslavije, Jeffreyja Sachsa, “odlučan i brz” transfer kontrole nad ekonomijom iz državnih u privatne ruke.* Teorijska podloga tog pristupa nalazi se u originalnih 10 točaka tzv. *Washingtonskog konsenzusa* koji je opisao ekonomist John Williamson: fiskalna disciplina, preusmjeravanje državne potrošnje, porezna reforma, liberalizacija kamatne stope, fleksibilan kursni režim, **liberalizacija** vanjske trgovine, liberalizacija direktnih stranih investicija (FDI), **privatizacija**, **deregulacija**^{2*} i zaštita vlasničkih prava.^{3*} Takozvani Balcerowiczev plan^{4*} [tadašnji ministar financija i potpredsjednik

*Prije nego je postao poznatim filantropom, Sach je tvrdio da “glavna rasprava u pogledu ekonomske reforme treba biti o sredstvima, a ne o ciljevima tranzicije. Istočna Evropa bi se i dalje prepirala o ciljevima: na primjer, treba li težiti socijalnoj demokraciji švedskog stila ili tačeriističkom liberalizmu. Ali to može pričekati. [...] Ekonomske i političke komplikacije tranzicije u tržišnu privredu snažno zagovaraju odlučan i sveobuhvatan pristup, kao što je novi poljski ekonomski program, uveden 1. januara” [1990., dva tjedna prije objave tog programatskog teksta pod naslovom koji je još Vladimir Iljič Lenjin za jedan od svojih tekstova posudio od romana Nikolaja Gavriloviča Černiševskog]. Sachs, Jeffrey [1990] *What is to be done?*, *The Economist*. Dostupno na: <http://www.economist.com/node/13002085>.

Vlade) obuhvaćao je deset zakona koji su u stopu – uz izuzetak privatizacije državnih kompanija, odgođene za studeni 1995. godine – slijedili te preporuke. Brzo ukidanje državnih regulacija, kontrole cijena i deviznog prometa te subvencija kompanijama u državnom vlasništvu uz istodobnu liberalizaciju vanjske trgovine rezultiralo je uspješnim obaranjem hiperinflacije i uravnoteženjem budžeta. Također, veoma brzo po uspostavi tržišne ekonomije riješena je nestašica dobara na tržištu, ali uz cijenu velikog pada BDP-a i još većeg rasta nezaposlenosti. Ključnu polugu u borbi protiv hiperinflacije predstavljala je izuzetno restriktivna fiskalna politika, a plaće se nisu usklađivale za stopu inflacije. Porezi na dobit oštro su smanjeni uz istodobno uvođenje novih poreza poput PDV-a. Centralna banka je, također, provodila restriktivnu monetarnu politiku držeći eskontnu stopu^{5*} visokom (do 30 posto) i ukinuvši inflatorno financiranje budžetskog deficita. Usprkos velikoj i rastućoj nezaposlenosti, nikakve posebne aktivne politike na tržištu radne snage nisu primijenjene, nego se za “zbrinjavanje” viška radnika najčešće koristio prijevremeni odlazak u penziju.

^{2*} Deregulacija se, kao izraz duha ekonomskog liberalizma, javlja potkraj 1970-ih kao trend ukidanja ili pojednostavljenja državnih sistema regulacije ekonomskih procesa kako bi se što veći prostor ostavio slobodnom tržišnom ugovaranju.

^{3*} Vidi str. 39.

^{4*} Inicijalni draft plana pripremio je Jeffrey Sachs za dva tjedna jula 1989. godine. Navedeni plan bio je snažno podržan i odobravanjem financijskih sredstava u vidu stand-by aranžmana od strane IMF-a i WB, te otpisom velikog dijela javnog duga u okviru Pariškog kluba.

^{5*} Vidi u napomenama o monetarnoj politici na str. 131.

koji najviše opterećuju budžet: plaće u javnom sektoru, transferi, izdaci za penziono, zdravstveno i socijalno osiguranje, javne investicije. Povećanje poreza prihvatit će se samo u krajnjoj nuždi, ako vlada svoje rashode više ne može smanjivati, a i tada će vjerojatno predložiti povećanje stope PDV-a kao najizdašnijeg, najjeftinijeg i najjednostavnijeg poreza. Prema neoliberalnom viđenju ekonomije, u određenim uvjetima čak i restriktivna fiskalna politika [smanjivanje rashoda] može potaknuti kratkoročnu ekonomsku aktivnost i to zahvaljujući padu kamatnih stopa te očekivanom sniženju poreznih stopa [koje nakon rezanja rashoda budžeta postaje moguće] i doprinosa na plaće [troškova rada], što bi u kombinaciji s međunarodnom konkurencijom trebalo rezultirati rastom. Ključno je ipak napomenuti da su za neoliberalne jedine zadaće fiskalne politike servisiranje vanjskog duga i osiguravanje stabilnosti cijena i deviznih tečajeva putem uravnoteženja budžeta. Cilj fiskalne politike neoliberalne vlade nije ekonomski rast, niti puna zaposlenost: te zadaće ostaju tržištu, odnosno pojedincima i poduzećima koja se slobodno natječu. Nadalje, neoliberali će se u ekonomskoj politici oslanjati na načelo tzv. *rules rather than discretion*: unaprijed utvrđena i jasno poznata pravila ponašanja države umjesto njenih diskrecijskih odluka koje uvijek unose nemir i nesigurnost u tržišnu "utakmicu". Tako se osigurava tzv. *level playing field, ravni teren za igru* [Friedman, 2007] svih sudionika. Porezni sistem će biti što jednostavniji i jeftiniji, koncipiran prema načelu korisnosti s naglaskom na neizravnom oporezivanju. Neoliberali će se zauzimati za smanjenje stopa izravnih poreza, poput poreza na dohodak i dobit, ali i smanjenje subvencija i potpora određenim sektorima i industrijama koje nemaju ekonomsko opravdanje. U idealnim okolnostima, neoliberali će promovirati ideju tzv. *flat*

tax rate, odnosno uvođenje iste proporcionalne porezne stope za sve vrste poreza.

Geslo *rules rather than discretion* posebno će biti naglašeno u sferi **monetarne politike**: centralna banka je neovisna o vladi, a guverner unaprijed najavljuje ciljeve (npr. ciljana stopa inflacije) i instrumente kojima će se služiti u mandatnom razdoblju. Kao jedini cilj u monetarnoj politici vidi se stabilnost cijena i borba protiv inflacije, a instrumenti koji monetarnoj vlasti stoje na raspolaganju su univerzalni: stopa obvezne rezerve i

eskontna stopa.⁴ Kao i u slučaju fiskalne politike, zaposlenost i ekonomski rast su u nadležnosti tržišnih aktera, dok državni organi osiguravaju pravni okvir i jednake uvjete za sve sudionike na tržištu.⁵ U našem primjeru, budući da je inflacija pod kontrolom, monetarna politika je dobro odradila svoj dio posla. Neoliberalni stav je da će zahvaljujući konsolidaciji budžeta doći do

FLAT TAX

Porez s jedinstvenom poreznom stopom (engl. *flat tax rate*) je vrsta poreza kod kojeg se, bez obzira na iznos dohotka, primjenjuje jednaka porezna stopa. Njegovi efekti su regresivni (osim u situaciji u kojoj se uvodi neoporezivi dio dohotka, što može rezultirati progresivnim efektima). U zemljama srednje i istočne Evrope koje su pribjegavale radikalnim reformama poreznog sistema, flat tax rate je proširen i na PDV i porez na dobit. Slovačka je u periodu od 2004. do 2013. godine imala jedinstvenu poreznu stopu od 19 % koja se obračunavala prilikom oporezivanja dohotka (porez na dohodak i porez na dobit) i potrošnje (PDV).

⁴ Osnovne napomene o monetarnoj politici vidi na str. 131 - 132.

⁵ Sjetite se, to su prva dva modela u Blockovoj klasifikaciji na str. 115)

(NEO)LIBERALI

- Fiskalna politika**
- cilj: stabilnost ekonomije
 - pasivna politika [fiskalna konsolidacija]
 - uravnoteženje budžeta rezanjem javne potrošnje
 - neizravni porezi [PDV]
 - porezno načelo korisnosti
 - jednostavan i jeftin porezni sistem
 - *rules rather than discretion*
 - *flat tax rate*

- Monetarna politika**
- cilj: stabilnost cijena
 - neovisna centralna banka
 - univerzalni instrumenti monetarne politike
 - *rules rather than discretion*

- Kursna politika**
- kurs je rezultat tržišnih kretanja [dok ne ugrožava primarni cilj monetarne politike]
 - nema kursnih manipulacija u ekonomske svrhe

- Industrijska politika**
- privatizacija prirodnih monopola, javnih poduzeća i djelatnosti
 - *level playing field* za sve sudionike
 - reforme javne uprave i pravosuđa
 - protiv državnog intervencionizma
 - poduzetništvo - ključ rasta i zaposlenosti
 - mala i srednja poduzeća
 - financiranje putem tržišta kapitala

- Regionalna politika**
- geografski i društveni uvjeti jedini bitni
 - poduzetnička inicijativa

- Politike na tržištu radne snage**
- cilj: zakonskim izmjenama stvoriti dinamično tržište
 - slaba zaštitna mreža
 - pasivne politike [vremenski ograničene]
 - pregovaranje na nivou poduzeća
 - slobodan ulaz posrednicima pri zapošljavanju

potrebnog pada kamatnih stopa, što će tržišni akteri iskoristiti za pokretanje novih projekata i poticanje ekonomskog rasta. Vjerni načelima svoje fiskalne i monetarne politike, neoliberali smatraju kako je devizni kurs rezultat tržišnih kretanja, a njegova stabilnost osnovni preduvjet privrednog razvoja [naravno, u slučaju da devizne špekulacije počnu ugrožavati primarni cilj centralne banke – borbu protiv inflacije – ostavljena je mogućnost deviznih intervencija]. Općenito, u sklopu **kursne politike** kakvu zagovaraju neoliberali, kursnim manipulacijama u ekonomske svrhe [poticanje izvoza i ograničavanje uvoza] nema mjesta.

Neoliberali će se otvoreno zalagati za privatizaciju prirodnih monopola poput proizvodnje i distribucije električne energije, plina i vode, privatizaciju javnih poduzeća, zatvora, škola, bolnica i svih ostalih djelatnosti za koje vjeruju da ih privatni sektor može obavljati jednako efikasno kao i država. Time žele dokinuti praksu krpanja gubitaka tih poduzeća iz državnog budžeta i tako – uz, naravno, privatizacijske prihode – doprinijeti uravnoteženju budžeta, ali i istodobno otvoriti mjesto privatnoj inicijativi. **Industrijska politika** države se pritom svodi na osiguravanje jednakih uvjeta svima na tržištu [prometna i energetska infrastruktura, vlasnička prava, porezni i zakonski tretman...] pa će se u našem primjeru vjerojatno pokrenuti reforme katastra, reorganizacije u smjeru jeftinijeg i efikasnijeg funkcioniranja javne uprave, pojednostavljenje procedura i vremena potrebnog za otvaranje poduzeća, ishodenje građevinskih i drugih dozvola, itd. U svakom slučaju, centralna država se u tržišnu utakmicu ne uključuje: industrijska politika se rukovodi tržišnim impulsima i profitnim motivima koji će odrediti što će se proizvoditi i kojem sektoru će se zapošljavati radna snaga.

U području **regionalne politike** neće biti centralizirano-birokratskog preferiranja određenih regija za određene tipove industrija. Postojeći geografski i socijalni uvjeti stvorili su tzv. komparativne prednosti, i sada je na pojedincu da ih iskoristi ili ne. Na **tržištu radne snage** neće biti velike zaštitne mreže za one koji nisu zaposleni ili im je poduzetnički poduhvat propao: neoliberali nezaposlenost ne smatraju ključnim problemom. Država će provoditi tzv. pasivne politike (poput naknade za nezaposlene), ali s jasno određenim trajanjem i mogućim prilagodbama zakona koje će doprinijeti da tržište radne snage postane dinamičnije i fleksibilnije, što podrazumijeva lakše zapošljavanje i otpuštanje, ograničavanje trajanja i smanjivanje prava iz kolektivnih ugovora, itd. Neoliberali će se zalagati za direktno pregovaranje između poslodavaca i radnika o visini plaće, bez sindikalnog posredovanja. Istodobno će omogućiti razvitak različitih privatnih agencija za zapošljavanje.

Konzervativna ekonomska politika

Konzervativni pogled na ekonomsku politiku je prvenstveno obilježen pragmatičnošću i željom za očuvanjem društvene kohezije iz koje će poduzetnički impulsi generirati ekonomski rast i razvoj. Poseban naglasak konzervativci stavljaju na mala i srednja poduzeća i obiteljske firme koje su međusobno umrežene i povezane u "klastere" s drugim sličnim poduzećima. Također, zalažu se za očuvanje tradicionalnih [većinom proizvodnih] industrija. Poduzeća, izuzev ekonomskih ciljeva, preuzimaju i druge društveno odgovorne funkcije pa za pretjeranim državnim intervencijama, regulacijama i nadzorom nema potrebe. Poduzetnički pothvati se financiraju pretežno iz bankarskih izvora u formi dugoročnih investicijskih kredita, a odnosi poduzeća s bankarskom industrijom su dobri i dugotrajni. Konzervativci će se najčešće zauzimati za državu makroekonomske stabilizacije koja za cilj ima osigurati slobodu ugovaranja i trgovanja – borbu protiv monopola i tržišnih barijera.⁶ Kao i neoliberali, zagovarati će privatnu alternativu državnoj opskrbi javnim dobrima u formi javno-privatnog partnerstva i privatizacije što je moguće većeg dijela javnih usluga.

Budući da ih, u našem primjeru, posebno zabrinjava budžetski deficit, naglasak konzervativaca u **fiskalnoj politici** će, kao i u neoliberala, biti na fiskalnoj konsolidaciji, s tom razlikom da će se ona u ovom slučaju – uz rezove javne potrošnje jer konzervativci teže smanjenju veličine i uloge države – oslanjati i na povećanje izravnih poreza, to je bitno radi očuvanja kohezije i dojm

⁶ Vidi Blockovu klasifikaciju na str. 115.

PRIMJER KONZERVATIVNE EKONOMSKE POLITIKE: CDU/CSU U NJEMAČKOJ

Ekonomski program njemačkih sestrinskih stranaka CDU/CSU poznat pod imenom "socijalna tržišna ekonomija"^{*} predstavlja kombinaciju tržišne ekonomije i socijalne odgovornosti, tj. korporativistički sistem upravljanja ekonomijom putem tripartitnog partnerstva vlade, radnika i poslodavaca. U tom je modelu uloga države [tzv. *Ordnungspolitik*] bliska liberalnom shvaćanju, ali s primjesama regulacijske moći [stupnjevi 2 i 3 Blockove skale na str. 115] u cilju osiguranja slobode trgovanja i ugovaranja, tržišne transparentnosti i slobodna pristupa stranim tržištima, kao i borbe protiv monopola, kartela i drugih barijera. Osnovu socijalne tržišne ekonomije predstavlja slobodno i socijalno odgovorno malo i srednje poduzetništvo inkorporirano u lokalnu zajednicu.

Cilj modela je ravnoteža između visoke stope ekonomskog rasta, niske inflacije i niske nezaposlenosti, uz visoki nivo društvenog blagostanja. Svaka je institucija neovisna u radu i ispunjava unaprijed zacrtani cilj: centralna banka neovisno o vladi provodi monetarnu politiku s ciljem stabilnosti cijena, dok vlada provodi fiskalnu politiku tako da budžet drži u ravnoteži. Porezni i drugi prihodi koriste se za financiranje javnih usluga kao što su izgradnja infrastrukture i socijalna davanja. U načelu, provodi se konzistentna ekonomska politika [pravila umjesto diskrecije] kako država ne bi unosila remetilački faktor u tržišni proces. Dodatno, ciljevi supsidijarne^{**} [pojedinač – obitelj – zajednica] socijalne politike obuhvaćaju zapošljavanje, stanovanje i različite politike obrazovanja i doškolanja tokom radnog vijeka, dok zaštita okoliša ne počiva na državi, nego na moralnoj i društvenoj odgovornosti pojedinca.

^{*} Alfred Muller-Armack objašnjava navedeni koncept u svojoj knjizi iz 1947. godine pod imenom: *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*. Uz Ludwiga Erharda [tadašnjeg ministra ekonomije] smatra se ocem modela.

^{**} Vidi u tablici pod naslovom Tri režima socijalne države na str. 59.

da “svi snose jednaki teret”. Uravnoteženi budžet bit će osnova stabilnosti cijena i ekonomskog sistema u cjelini. Porezni sistem će se temeljiti na načelu korisnosti pri plaćanju javnih dobara i usluga financiranih na lokalnom nivou (npr. gradska čistoća). Prema načelu supsidijarnosti, lokalne vlasti će dobiti veća prava i obveze raspolaganja javnim prihodima i rashodima (to se naziva fiskalnom decentralizacijom), dok će centralna vlast pod kontrolom zadržati zakonodavne i represivne mehanizme. U viziji konzervativaca je mala, efikasna država s uravnoteženim budžetom koja stvara sigurno okruženje za poduzetnike, a oni će onda kreirati dodanu vrijednost i rast. Smanjenje javnih izdataka i prebacivanje “odgovornosti za neuspjeh” s države na pojedinca i njegovu obitelj oslobodit će državne financije i smanjiti porezno opterećenje produktivnog sektora.

Još jedna sličnost s ekonomskom politikom neoliberala ogleda se u **monetarnoj politici** gdje će se i konzervativci zauzimati za neovisnu centralnu banku koja će kao jedini cilj imati: stabilnost cijena i valute te nepromjenjivost kupovne moći stanovništva. Pritom će se centralna banka koristiti univerzalnim mjerama usmjerenim na kontrolu i nadzor financijskog i bankarskog sistema (npr. stopa obvezne rezerve i politika diskontne stope). Aktivna **kursna politika** se također neće provoditi - konzervativci smatraju da je devizni kurs rezultat tržišnih kretanja dok god ne ugrožava primarni cilj monetarnih vlasti (stabilnost cijena). Na polju **industrijske politike** konzervativci će naglasak staviti na razvoj poduzetništva kao osnove ekonomskog rasta i zaposlenosti. Mala i srednja poduzeća te obiteljske firme kao nosioci zapošljavanja i ekonomske aktivnosti u regijama zaslužuju posebnu “njegu” zbog njihove ukorijenjenosti u zajednicu. Ovisno o geografskim i povijesnim obilježjima regija, konzervativci će

se zalagati za poticaje i subvencije poljoprivredi i ribarstvu te uz njih vezanim industrijama, a velika će poduzeća, ako ih u regiji ima, biti blisko povezana s lokalnom vlašću. Općenito će se preferirati tradicionalne industrije [npr. automobilska, broderska, prehrambena...]. U tom smjeru će se kreirati i porezni i ostali poticaji za privlačenje izravnih stranih ulaganja, bilo putem multinacionalnih kompanija ili, još bolje, repatrijacije iseljeničkog kapitala. Uz ostvarivanje rasta BDP-a, konzervativcima će biti važno i *gdje* on raste, tj. kakve će efekte ostaviti na lokalne zajednice. Iako su zagovornici i liberalizacije i deregulacije, zauzimat će se za ograničavanje financijske industrije i njenih usluga [poput financijskih izvedenica], ali i za kontrolu kapitalnog računa platne bilance tako što će zahtijevati da se većina profita reinvestira i/ili uloži u razvoj lokalne zajednice.

Lokalne i regionalne vlasti će biti zastupljene u vlasničkoj i upravljačkoj strukturi nositelja lokalne privredne aktivnosti: **regionalna politika** i ravnomjerni regionalni razvoj bit će od iznimne važnosti. Regionalnim vlastima je ostavljena mogućnost međusobnog nadmetanja u privlačenju stranog kapitala instrumentima koji se nalaze pod njihovom kontrolom: komunalni doprinosi, lokalni porezi, iznajmljivanje zemljišta u vlasništvu regionalne uprave itd.

Politike na tržištu radne snage obuhvaćat će aktivne i pasivne mjere protiv nezaposlenosti s naglaskom na djelovanju lokalnog civilnog društva (uključujući vjerske organizacije), a ne odgovornosti centralne države. Njena uloga na tržištu rada ogledat će se eventualno u poticajima za samozapošljavanje, poput poreznih i kreditnih subvencija i olakšica. Pregovaranje o visini plaća treba se odvijati u poduzeću, a ne na nacionalnom nivou.

KONZERVATIVCI

Fiskalna politika - pasivna politika (fiskalna konsolidacija)
- idealno: uravnoteženje budžeta povećanjem poreza (“ravnomjerna raspodjela tereta krize”)
- direktni porezi
- načelo korisnosti

Monetarna politika - cilj: stabilnost cijena
- neovisna centralna banka
- univerzalni instrumenti monetarne politike

Kursna politika - kurs je rezultat tržišnih kretanja (dok ne ugrožava primarni cilj monetarne politike)
- nema kursnih manipulacija

Industrijska politika - poduzetništvo je ključ ekonomskog rasta i zaposlenosti
- mala i srednja poduzeća
- državne subvencije i poticaji poljoprivredi
- tradicionalne industrije
- velika regionalna poduzeća kao “lokomotive razvoja”
- liberalizacija i deregulacija

Regionalna politika - sudjelovanje lokalnih i regionalnih vlasti u vlasničkoj i upravljačkoj strukturi nositelja privredne aktivnosti po regijama
- međuregionalna konkurencija

Politike na tržištu radne snage - aktivne i pasivne politike
- značajna uloga civilnog društva (NVO-a) u odnosu na centralnu državu
- pregovaranje na nivou poduzeća
- poticaji za samozapošljavanje

Socijaldemokratska ekonomska politika

Socijaldemokrati se zauzimaju za model socijalne i/ili razvojne države.⁷ Drugim riječima, u njihovoj ekonomskoj politici država će igrati bitnu regulacijsku i aktivnu ulogu u području oporezivanja, javnih izdataka i investicija te preraspodjele dohotka. Uvjereni da je upravljanje agregatnom potražnjom ključ makroekonomskog upravljanja i izlaska iz krize, socijaldemokrati se ne ustručavaju koristiti sve politike i instrumente koji državi stoje na raspolaganju. Ciljevi ekonomske politike socijaldemokrata su rast zaposlenosti i proizvodnje, društvena jednakost i ekološka održivost. Za razliku od političkih konkurenata, socijaldemokrati ne vjeruju da je tržište idealan samoregulirajući mehanizam. Za socijaldemokrate, privatno vlasništvo podrazumijeva i određene društvene obaveze.

Fiskalna politika socijaldemokrata bi trebala aktivno poticati agregatnu potražnju s krajnjim ciljem povećanja – ne samo BDP-a, nego prije svega – zaposlenosti, a time i osnaživanja društvenog položaja radnika. Ključni instrument za to predstavlja povećana državna potrošnja [komponenta “G” u računu BDP-a] i investicije koje podrazumijevaju budžetski deficit i akumulaciju javnog duga. U tome je i osnovna razlika između aktivne fiskalne politike, kakvu zagovaraju socijaldemokrati, i pasivne, kakvu zagovaraju konzervativci i neoliberali. Naime, socijaldemokrati računaju na veći utjecaj multiplikatora državne potrošnje na porast BDP-a, nego u slučaju smanjenja poreznog opterećenja. Također, porastom BDP-a automatski se smanjuje i udio javnog duga u BDP-u: dug može biti nominalno veći, ali njegov “teret” se realno smanjuje.

⁷ Vidi Blockovu klasifikaciju na str. 115.

Porezni sistem organiziran prema načelu pravednosti podrazumijeva progresivno oporezivanje i, najčešće, relativno više prihode po osnovi direktnih poreza [porezi na dobit i dohodak]. Dodatno će se povećati neoporezivi dio dohotka, kako bi se, s jedne strane, osigurao doprinos osobne potrošnje [komponente "C"] u poticanju agregatne potražnje, a s druge strane, brigom za društvene skupine s najnižim osobnim dohocima, povećala jednakost. U duhu aktivnog poimanja fiskalne politike posebno mjesto će imati brojne diskrecijske odluke [npr. javni radovi] na rashodovnoj strani budžeta, zatim subvencije i potpore javnim poduzećima, također financirane javnim dugom centralne države. Ekspanzivna fiskalna politika sredstva će putem javnih poduzeća ulagati u tzv. zelene industrije i infrastrukturne projekte, stvarajući potencijale daljnjeg industrijskog razvoja i zapošljavanja.

Kako bi se inflacija održala pod kontrolom, ekspanzivna fiskalna politika u optimalnoj kombinaciji podrazumijeva relativno restriktivnu **monetarnu politiku**, iako je moguće da se ljevica u vremenima krize založi za niže kamatne stope i ekspanzivnu ponudu novca koja se ponekad – ovisno o provedbi – naziva "kvantitativnim popuštanjem" ili "helikopterskim novcem".⁸ U svakom slučaju, socijaldemokrati zagovaraju snažnu povezanost, koordinaciju monetarne i fiskalne politike. U idealnim bi uvjetima socijaldemokratski cilj monetarne politike bio rast zaposlenost i proizvodnje, uz očuvanje stabilnosti cijena. U borbi protiv krize centralna banka će, uz svoje uobičajene instrumente [politiku kamata i obaveznih rezervi], posegnuti i za selektivnom kreditnom politikom prema poduzećima, industrijama i sektorima koji imaju potencijal da izvedu naci-

⁸ Vidi Wren-Lewis, Simon [2015] *Peoples QE and Corbyn's QE*, [online] Mainly Macro. Dostupno na: <https://mainlymacro.blogspot.hr/2015/08/peoples-qe-and-corbyns-qe.html>.

PRIMJER SOCIJALDEMOKRATSKE EKONOMSKE POLITIKE: REHN-MEIDNEROV MODEL ZA ŠVEDSKU

Ekonomski model dvojice švedskih sindikalista, Göste Rehna i Rudolfa Meidnera, utemeljen 1951. godine, težio je izgradnji “dobrog doma za sve Šveđane” prema vrijednostima jednakosti, kooperacije i sigurnosti. Kao svoje ciljeve postavio je visok nivo proizvodnje, punu zaposlenost, jednakost dohodaka i stabilnost cijena. Bazu modela čini kombinacija [1] “solidarne nadnice”, odnosno malih razlika u plaćama na osnovi nacionalnog dogovora pod pritiskom snažnih sindikata i [2] aktivne politike na tržištu rada, tj. doškolovanja i prekvalifikacija za sve koji traže posao.*

Korištenje diskrecijske restriktivne fiskalne** i monetarne politike koje su agregatnu potražnju održavale ispod nivoa pune zaposlenosti omogućilo je istodobno postizanje pune zaposlenosti i stabilnosti cijena. S druge strane, programi doškolovanja i naknada za putovanja (u svrhu veće mobilnosti između regija), javnih radova za starije i slabije mobilne

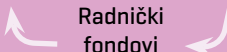
* Razlike između Rehn-Meidnerovog i kejsijanskog modela su u tome što drugi podrazumijeva ekspanzivnu makroekonomsku politiku (primarno fiskalnu politiku koja utječe na porast agregatne potražnje i deprecijaciju valute) u kombinaciji s regulacijom i selektivnim fiskalnim mjerama usmjerenim na borbu protiv inflacije i održavanju niske stope nezaposlenosti. Eventualni “trade off” između stope nezaposlenosti i inflacije (vidi bilješku uz Philipsovu krivulju na str. 136) rješava se odgovarajućim politikama dohodaka, tj. kontrolom rasta cijena i plaća.

** U slučaju duboke recesije ključnom postaje kontraciklična (antikrizna) uloga fiskalne politike (u slučaju pada BDP-a, državna potrošnja raste kako bi se potražnja održala na istom nivou), odnosno odobranje budžetskog deficita u svrhu izlaska iz krize.

radnike, i ciljanih politika na tržištu radne snage [koje potiču potražnju za radom u određenim regijama] omogućavaju veće mogućnosti zapošljavanja radne snage i rješavaju problem tzv. "otoka nezaposlenosti" koji nastaju uslijed restriktivnih makroekonomskih politika.

U cijelosti financirana progresivnim porezima visokih graničnih stopa, socijalna država univerzalnih prava, izdašnih transfernih plaćanja i sveobuhvatnih obrazovnih, zdravstvenih i drugih socijalnih usluga visoke kvalitete bila je nerazdvojna od politike plaća utemeljene na solidarnosti: radnici koji su radili isti posao, bez obzira na profitabilnost, veličinu ili lokaciju kompanije u kojoj rade, bili su plaćeni jednako, a plaće uobičajeno diskriminiranih skupina – mladih, žena i radnika bez kvalifikacija ili iskustva – su rasle. Sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada udruga poslodavaca napušta centralizirano pregovaranje o plaćama, a snaga sindikata slabi, funkcioniranje cijelog modela se brzo dovodi u pitanje.

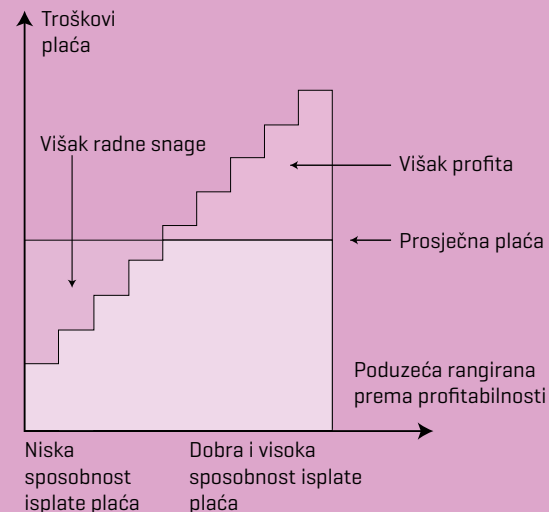
Kako "različiti ciljevi, ograničenja i metode socijaldemokratske ekonomske i socijalne politike" čine koherentan i konzistentan **švedski model** ukratko opisuje sam Meidner: "Vrijednosti najvišeg prioriteta su puna zaposlenost i jednakost. Obje dolaze u konflikt s drugim ciljevima, posebno stabilnošću cijena i efikasnošću. Konflikt između pune zaposlenosti i stabilnosti cijena može se razriješiti politikom koja kombinira restriktivno upravljanje agregatnom potražnjom i selektivnom politikom tržišta rada. Jednakost kojoj teže sistem univerzalne socijalne sigurnosti, velik javni sektor i solidarna politika plaća mora se uskladiti s ciljevima efikasnosti i ekonomskoga rasta. Glavne sastojke modela ilustrira sljedeća tablica.

Ciljevi	Puna zaposlenost	Jednakost
Ograničenja	Stabilnost cijena	Efikasnost
Instrumenti	Kombinacija restriktivnih općih mjera i selektivne politike tržišta rada	Univerzalna socijalna sigurnost i solidarna politika plaća
	 Radnički fondovi	

Očigledno je da model sadržava elemente socijalističke ideologije koji ciljaju preko granica kapitalističke tržišne ekonomije. Iskustvo nas je naučilo da sile slobodnog tržišta ne osiguravaju ni punu zaposlenost, niti jednakost. Dati tim ciljevima najviši prioritet znači osporiti načela kapitalističkog sistema utemeljenog na profitabilnosti i privatnom vlasništvu kapitala. Zasnivanje velikog javnog sektora kao osigurača univerzalne socijalne sigurnosti implicira da je supstancijalni dio privrede izuzet od tržišnih pravila, a socijalne potrebe naroda ne ovise o njegovoj kupovnoj moći. Solidarna politika plaća ih odvaja od profitabilnosti i ublažava tržište. Sindikalni prijedlog radničkih fondova je s razlogom bio shvaćen kao radnički pokušaj podjele plodova akumulacije kapitala s njegovim vlasnicima. Formuliran ovako, švedski model je reformistički jer uvelike prihvaća privatno vlasništvo i slobodno tržište, ali je socijali-

stički koliko su u njega ugrađene temeljne vrijednosti radničkog pokreta. Utemeljen čvrstom socijalističkom ideologijom, predlažući istovremeno praktične metode postizanja ciljeva, model kombinira tradicionalno švedsko vizionarstvo i pragmatizam” [Meidner, 1993: 217 – 219]

Posljedice solidarne politike plaća na poduzeća različitih sposobnosti da ih plate:

onalnu ekonomiju iz recesije. To ujedno podrazumijeva i suradnju između centralne i poslovnih banaka na planu likvidnosti i monetarne politike: centralna banka može poslovnim bankama otpustiti dio rezervi ako one unaprijed pristanu na dogovor o područjima i projektima u koje će taj novac biti plasiran.⁹

U okviru **kursne politike** socijaldemokrati će imati drugačiji pristup od svojih ideoloških suparnika: neće se ustručavati od aktivnije uloge države (odnosno centralne banke pod njenom kontrolom) na deviznom tržištu u cilju poticanja izvoza deprecijacijom domaće valute kada se za to ukaže potreba. Također, devizne rezerve prikupljene u razdoblju obrane zadanog nivoa kursa bit će upotrijebljene za financiranje strateških privrednih projekata, barem dok se ne pojavi pretjerani strah od inflacije.¹⁰ Kako je u okviru fiskalne, monetarne i kursne politike već naglašen značaj ulaganja u industrije i sektore koji potiču društveno uključivanje i ekološku održivost (obnovljivi izvori energije, uslužna industrija, lokalni zanati) bitno je dodati da će **indu-**

⁹ Slično funkcioniraju tzv. ciljane dugoročne refinancijske operacije Evropske centralne banke. Vidi: ECB (2016) *What is TLTRO II?*. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me/html/tltro.en.html>.

¹⁰ Bitno je napomenuti da socijaldemokrati – unatoč potencijalu prijetnji rasta cijena s rastom zaposlenosti koje prikazuje Phillipsova krivulja na str. 136 – neće nužno imati problem s većom ravnotežnom stopom inflacije. Prema tome, moguće je i da će pribjeći inflatornom financiranju budžetskog deficita. Progresivni porezi, naime, u slučaju porasta inflacije generiraju više budžetske prihode: budući da inflacija povećava nominalne dohotke, više poreznih obveznika ulazi u razred s višom poreznom stopom pa su i porezni prihodi viši. Posebno u situaciji u kojoj imamo određeni nivo inflacije, loše alocirane resurse i problem nedovoljne agregatne potražnje, nominalna deprecijacija deviznog kursa ne mora nužno potaknuti inflatorna očekivanja pa se može pojaviti na meniju odluka socijaldemokratske vlade.

strijska politika socijaldemokrata na nivou države odabrali ve-
lika poduzeća – predvodnike strateški važnih industrija – koja
će podupirati mjerama ekonomske i industrijske politike poput
državnih subvencija, poreznih olakšica i drugih potpora. Narav-
no, pritom će investicije u javnu infrastrukturu, bez koje nema
industrijskog razvoja, imati značajno mjesto. Uz aktivnosti dr-
žavne razvojne agencije za poticanje izvoza i ulaganja, zatim
razvitak raznih industrijskih zona, infrastrukturni, prehrambeni
i energetske projekti će činiti prvi korak u formiranju industrijske
politike koordinirane između vlade, sindikata, poslodavaca i in-
stitucija obrazovanja, posebno za inženjerska zvanja.

Na državnom nivou, uz konzultacije i sudjelovanje predstavnika
lokalne vlasti i stručnjaka iz poslovnog i akademskog života bit
će definirana i **regionalna politika**. Ona će se optimalno kreirati
prema industrijskoj politici i mapiranju nositelja industrijskog
razvoja u pojedinim regijama, prema kojima će se usmjeravati
porezni i drugi poticaji [npr. oslobađanje od raznih komunalnih
naknada, od poreza na reinvestiranu dobit, doprinosa za novo-
zaposlene radnike, itd.].

Budući da je problem nesigurnosti i nejednakosti ključan u soci-
jaldemokratskom pristupu **politikama na tržištu radne snage**,
naglasak će biti na aktivnim politikama zapošljavanja kao što
su prekvalifikacije i doškoloavanje, ali i – kao u švedskom modelu
– stvarno preuzimanje odgovornosti države da posao doista i
pronađu svi oni koji ga traže. Unutar poduzeća, socijaldemokrati
će zagovarati radničku participaciju u odlučivanju putem rad-
ničkih vijeća, odnosno sudjelovanje predstavnika radnika u nad-
zornim odborima, kao i programe dodatnog obrazovanja unutar
radnog vremena. Zalagat će se za opće kolektivne ugovore na
granskom i nacionalnom nivou.

SOCIJALDEMOKRATI

Fiskalna politika	<ul style="list-style-type: none">- aktivna fiskalna politika koja potiče potražnju- budžetski deficit i javni dug u funkciji razvoja- progresivno oporezivanje- porezno načelo pravednosti- diskrecijske odluke vlade- subvencije i potpore javnim i strateški važnim poduzećima- multiplikativni efekti državne potrošnje
Monetarna politika	<ul style="list-style-type: none">- cilj: rast zaposlenosti uz očuvanje stabilnosti cijena- koordinacija s fiskalnom politikom- sporazumi na međubankarskom tržištu- selektivne kreditne politike- "narodno kvantitativno popuštanje"*
Kursna politika	<ul style="list-style-type: none">- aktivna kursna politika (deprecijacija)- financiranje projekata putem akumuliranih deviznih rezervi
Industrijska politika	<ul style="list-style-type: none">- investiranje u javnu infrastrukturu i ekološki prihvatljive industrije- državne subvencije i potpore strateškim granama- naglasak na velikim poduzećima- državne razvojne agencije i industrijske zone- financiranje na bankarskom tržištu važnije od financiranja putem fondova i investitora na financijskom tržištu (održivost i dugoročni odnosi)
Regionalna politika	<ul style="list-style-type: none">- definirana na državnom nivou- poticaji regijama i poduzećima koja brinu o njihovu razvoju
Politike na tržištu radne snage	<ul style="list-style-type: none">- aktivne politike zapošljavanja- tripartitno pregovaranje o visini minimalne plaće na nacionalnom nivou- pozitivna diskriminacija na tržištu radne snage- opći kolektivni ugovori na nivou industrije i nacionalnom nivou (umjesto pojedinačnog ili pregovaranja na nivou jednog poduzeća)- radnička participacija u odlučivanju- jednakost (u visini plaće, napredovanju i odgovornosti)

* Vidi bilješku broj 8 na str. 155.

Reference i prijedlozi za čitanje

Edin, Per-Anders i Bertil Holmlund [1995] *The Swedish Wage Structure: The Rise and Fall of Solidarity Wage Policy?*, u Freeman, B. i Katz, L. [ur.] *Differences and Changes in Wage Structures*, University of Chicago Press: 307 – 344

Erixon, Lennart [2010] *The Rehn-Meidner Model in Sweden: Its Rise, Challenges and Survival*, *Journal of Economic Issues* [44] 3: 677 – 715

Faut, Simon i dr. [2012] *Ekonomija i socijaldemokratija: socijaldemokratska čitanka 2*, Beograd, Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: http://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/Socijaldemokratska_citanka_2.pdf

Friedman, Milton [1992] *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb, Globus

Friedman, Thomas L. [2007] *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, Douglas & McIntyre

Ostry, Hardy, ur. [2008] *Freedom and Order for more Justice*, Konrad-Adenauer-Stiftung. Dostupno na: http://www.kas.de/wf/doc/kas_13321-1522-2-30.pdf?080422143726

Hasse, Rolf H., Hermann Schneider i Klaus Weigelt [2008] *Social Market Economy: History, Principles and Implementation – From A to Z*, Konrad-Adenauer-Stiftung. Dostupno na: http://www.kas.de/wf/doc/kas_12855-1522-2-30.pdf?080125095411

Massimiliano, Vatiero [2010] *The Ordoliberal notion of market power: an institutionalist reassessment*, *European Competition Journal* [6] 3: 689 – 707

Meidner, Rudolf [1993] *Why did the Swedish model fail?*, *The Socialist Register*: 211 – 228

Meidner, Rudolf [1998] *The Rise and Fall of the Swedish Model*, *Challenge* [41] 1: 69 – 90

Piech, Krzysztof (2007) *An outline of political economy of Polish transition, growth and integration with the European Union*, Course Reading Material for Warsaw School of Economics Summer University: 133 – 200.

Sachs, Jeffrey (1994) *Shock Therapy in Poland: Perspectives of Five Years*, The Tanner Lectures on Human Value. Dostupno na: <http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/sachs95.pdf>

Williamson, John (2004) *A Short History of the Washington Consensus*, Barcelona, Fundación CIDOB. Dostupno na: <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>

Pišući *Političke ideje i javne politike: priručnik za političke organizatore* autori su nastojali ne razdvajati ideje od [političkog] djelovanja. Tako su dobili homegen pristup, što je rijetkost u ovom žanru. Time nam nisu pokazali samo duboke poveznice [još uvijek] ključnih političkih ideja našeg doba [liberalizma, konzervativizma i socijalizma] s “praksom”, nego i obratno, neumitnost njihova prožimanja. Ovo objedinjavanje “teorije i prakse” pokazuje se kroz “slike iz života” koje u priručniku nikada ne ostaju bez svog teorijskog smještaja. Kako je priručnik *Političke ideje i javne politike* prohodno i informativno štivo, potencijalno bi se čitateljstvo moglo proširiti [s političkih aktivista] i na ponekog studenta društvenih znanosti koji se nedovoljno snalazi u sveučilišnoj literaturi.

Tonči Kursar, Fakultet političkih znanosti, Zagreb